

Lysenko Andrii,

Candidate of Juridical Sciences, Docent,
Associate Professor at the Department,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Kharkiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-0780-2148

Lysenko Iryna,

Candidate of Juridical Sciences, Docent,
Associate Professor at the Department,
National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”,
Kharkiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-3392-6056

Perevalova Liudmyla,

Candidate of Philosophical Sciences, Docent,
Head of the Department, National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”,
Kharkiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-5182-2838

Haievaia Oleksandra,

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department, Deputy Dean,
National Technical University Kharkov Technical Polytechnic Institute
ORCID ID 0000-0002-6710-9014

INFORMATIONAL AND ANALYTICAL PROVISION OF OPERATIONAL SEARCHACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The activity of the operational units of the police in modern conditions, connected with the processing of a large number of information flows, includes work with large amounts of information. Taking it into account, a well-organized information-analytical provision of the operational-search activity is a significant factor which influence on the effectiveness of the fight against crime. However, practical experience shows that information-analytical provision in this area is not being carried out at a sufficient level due to the presence of certain organizational weaknesses. In this scientific work the content and essence of informational-analytical provision of Operational searchactivity of the National Police of Ukraine are considered, its problems are covered and ways of their solution are suggested.

Keywords: Operational searchactivity, Operational searchinformation, sources of Operational searchinformation, informational-analytical provision, National Police of Ukraine.

Introduction

The effectiveness of the fighting against crime by the operational units of the National Police of Ukraine depends on their level of awareness of the criminal processes occurring in the area of operational service, that is, on the level of informational-analytical provision of their activity. Without a sufficient amount of information, the resolving of the tasks of Operational search activity will be non-systematic, random. In order to prevent such a situation, every employee of the operational unit since the beginning of his/her service takes measures for finding and using various sources of information that characterizes the operational situation. All operational information received by operational workers should be analyzed, recorded and accumulated for the convenience of its use in special cases and automated information systems.

At the same time, in practice there are significant weaknesses in the organization of informational-analytical provision of these units, primarily at the tactical level. Such main weaknesses include the failure of several operational workers of receiving current Operational search information about the crimes and the persons involved in their committing, first of all, professional criminals, to determine the probable sources of information, inability to evaluate correctly the already received information and to use it in the most effective way. The reasons of the existence of these weaknesses are the lack of operational experience of both operational police workers and their chiefs. It makes significant difficulties in the preparation of new operatives, what is caused by the lack of competent and experienced mentors. The main purpose of the mentors is to assist in the adaptation of the new operatives of the unit and in using the knowledge received during their training directly in practice. Accordingly, the aim of this article is to develop and to propose the ways of resolving the above-mentioned weaknesses in order to improve the informational-analytical support of operational-search activity of the National Police of Ukraine.

The mentioned above shows the relevance and the validity of studying the organization and implementation of informational-analytical provision of operational-searching activity of the police. The results obtained during the study of this problem can be used as scientific and methodological recommendations in the practical activity of the operational units of the police.

Related Works

In science, “operational-search activity” informational-analytical provision has been considered by many scientists both at the level of individual monographic studies, and in connection with studying of other organizational aspects of Operational search activity. Among such studies should be distinguished the works of the following scientists: K.V. Antonov [1], O.M. Bandurka [2], G.M. Voskresensky [3], E.O. Didorenko [4], I.P. Kozachenko [5], A.M. Lysenko [6], V.L. Regulsky [5] and others.

In the studies of mentioned and some other scientists, the fundamental theoretical foundations of informational-analytical provision of the operational units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine were identified, which we will definitely rely on during our research. However, taking into account the current changes in the IT-sphere, the crime situation in Ukraine, the current legislation, there is an urgent need for a separate study of informational-analytical provision of this activity.

In the theory of Operational searchactivity, despite some differences in the views of scientists on the definition of the term “informational-analytical provision”, there is also an established concept of it. Let us analyze the views of leading scientists on this issue. So, in their opinion, it is: an activity which is organized within the framework of management and is aimed at the development, functioning and improvement of information systems which ensure the efficient execution of management tasks [3, p. 21.]; the cyclic process of searching, collecting, processing, re-thinking, storing, issuing of information and its use for the adoption of operational tactical and other law enforcement solutions [5, p. 124]; is a complex of measures carried out by units of the bodies of internal affairs, aimed at the search, collection, analysis, storing and using of information in order to make appropriate decisions on the fight against crime [6, p. 79].

Thus, informational-analytical provision of operational-searching activity is a set of actions with information aimed at ensuring the convenience of its use and raising awareness of the operational units about the criminal processes that are taking place in society.

Our approach

The main element of informational-analytical provision is information. Thus, the lack of information about a crime does not allow effectively and purposefully identifying and fixing it. In Art. 1 of the Law of Ukraine “On Information” information is defined as any statements and/or data that can be stored on tangible medium or displayed electronically [7]. As it becomes clear from this definition, the legislator chose as the main criteria for assigning statements and/or data to information the ability to be stored on tangible medium or displayed electronically, that is, in documents, on electronic media, in electronic networks, etc.

Operational-searchinformation is a kind of information in general and differs from it by its purpose, which is reflected by its name. In the theory of operational-searchactivity, there are different approaches to defining the term “operational information”. Let’s consider some of them. Thus, scientists believe that the specified term should mean: a set of information obtained as a result of the operational-searchactivity of law enforcement bodies, on the facts of the preparation or committing of criminal acts and on persons involved in them [6, p. 77]; received by the subject of operational-searchactivity with the help of special methods and means, actual data containing knowledge necessary for the prevention and solving the crime, the pursuit of search, as well as the resolution of other tasks of the fight against crime [8, p. 11]; factual data which has direct or promising value for solving strategic, tactical and organizational tasks of operative search activity received by operational units by transparent and secret methods from a variety of sources or received during the analytical processing of primary data [9, p. 40].

Thus, analyzing the considered definitions, we can conclude that the operational information is different from other types of information due to the following criteria: 1) the subject of receipt, which are exclusively workers of the operational units; 2) the content, that is, it must contain information about the criminal activity connected with it events and persons involved in it; 3) the method of obtaining, that is, it must be obtained through the actions and methods of Operational-searchactivity.

© Lysenko Andrii, Lysenko Iryna, Perevalova Liudmyla, Haievaia Oleksandra, 2020

We support the opinion of G.O. Dusheyko, who quite rightly believes that in the system of information support of law enforcement bodies on the basis of newness and periodicity of the revenue should distinguish two types of operational information: 1) primary data, that is, previously unknown information that is an operational interest; 2) information which has been checked, accumulated, taken into account as a result of operational-search measures and is adopted for using in the fight against crime [10, p. 87]. The following types of operational-search information differ from each other due to the newness of the content of the information and the sequence of its receipt by operational workers. The interconnection of the primary and subsequent operational-search information is that the first one must be verified and clarified by operational workers anyway through the conduct of certain measures, including operational searches, which results in obtaining by them the second type of information.

While studying we found that during the process of organization and implementation by the operational units of the police fighting crime, their employees did not have much difficulty in obtaining primary operational-search information on the facts of the committing of crimes, and sometimes about the persons involved. However, after obtaining primary operational-search information on crimes, 56 % of operational workers subsequently had difficulties in obtaining more detailed information on the mechanism and the circumstances of their commission.

In the process of organizing and establishing informational-analytical provision of operational-search activity of the operational units of the police, the timely and correct determination of sources of information about criminal activities is crucial. Such an approach is determined by the fact that the implementation of any actions (verification, processing, analysis, accumulation, etc.) of the received operational-search information has a secondary importance in relation to its direct receipt. So, getting information really is the initial stage of informational-analytical work, cause only it can start any action with information, they cannot be carried out in another way. In addition, the importance of conducting operations of obtaining operational-search information is also determined by the fact that this stage of work is the most complex in the system of informational-analytical provision and to some extent depends on the luck factor.

In order to obtain operational-search and other information on criminal activities, the operational worker must determine the likely sources of its receipt. Regarding the use of various sources of information in the operational search activity O.M. Bandurka quite accurately states that: “When an operational employee shows intention to use a source of information, he/she must understand his/her available and potential capabilities, the permissible limits of usage, the level of reliability of such a source of information. The operational worker himself chooses specific forms of information seeking, depending on the goals and aims which are set, as well as depending on the situation that is being happened” [2, p. 290].

While conducting operational-search activity fighting against crime, it is often necessary for operational workers to increase their awareness about the personalities of offenders, their connections, place, method of committing a crime and other circumstances. Our research showed that for this purpose the following sources of information were used: automated informational-search systems of the National Police

of Ukraine (22 %); accounting and information systems of other state institutions (26 %); accounting of persons involved in committing a crime (24 %); materials of criminal proceedings and archival criminal cases (5 %); non-automated informational accounting (cases) (14 %); materials of operational-search cases (7 %) and others (2 %).

It should be noted that while organizing of the informational-analytical provision of the operational units of the police it makes no sense to take into account such a principle as the sufficiency of information sources, since the amount of operational-search information received cannot be too large. The search for information sources and their use in the fight against crime should be carried out purposefully, on a systematic basis. Such an approach should ensure the constant flow of operational-search information to the operational units of the police in order to effectively monitoring the criminal processes which are taking place on the territory of the service, and timely detection of crimes which a being prepared, latent crimes, the establishment of criminals, searching for persons who are hiding from the bodies of inquiry, investigation, court and missing persons.

Regardless of the source from which the operational-search information about the crime was obtained, the operational officer must analyze it, while it is necessary to correlate information obtained from different sources among themselves in order to identify inconsistencies in their content and obtain new, more reliable information. P.Ya. Minka notes that the primary assessment of the received information includes its analysis from the point of objectivity and usefulness. Such evaluation is carried out by operational workers who collect relevant information, as they have at their disposal all the data about the most evaluable information, as well as about its source [11, p. 155–182]. Thus, there is an analytical work, and the operative performs analytical search of information accordingly. A similar view has V.B. Rushailo, who stresses that the activities of the operational units of the law enforcement bodies should combine operative and analytical searches of information, since the primary data collected during an operational-search is systematized, supplemented by preliminary data, compared and summarized for further use [12, p. 469].

The National Police of Ukraine introduced a system of dual analysis of received operational-search information, which consists of an analysis of the information obtained at the tactical level which is carried out directly by the operational officer and the head of the operational unit, and analysis on the strategic level which is carried out by the employees of the Department of Informational-Analytical Support. Thus, all information flows ultimately flow into a specially created subdivision of the National Police of Ukraine – the Department of Informational-Analytical Support, which creates the proper conditions for the use of various information by any of its subdivisions. Such a system of organizing information processing should provide a solid basis for informational-analytical provision of the operational units of the National Police of Ukraine.

Along with the collection and analysis of operational-search information, its accumulation and storage is not less important in order to prevent the loss of essential information for operational-search activities and their subsequent convenient use. In order to ensure the accumulation and storage of operational-search information, it is

systematized and filled in automated information search systems, as well as relevant non-automated special accountings (cases) that are conducted directly in the operational units of the police. It should be noted that information that does not contain information that has limited access or state secrets may be accumulated in automated information search systems of general purpose which operate in the units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (for example, the Integrated Information-Search System of the National Police of Ukraine).

It should be noted that the right of the operational units of the Ministry of Internal Affairs to create and use automated information systems has legislative consolidation. The specified right is stipulated by clause 18 of part 1 of Article 8 of the Law of Ukraine “On Operational Search Activity” [13, art. 8], which is, in our opinion, a positive decision of the legislator in the regulation of the organization of operational search activity.

It should be mentioned that the use of resources of various information search systems by the employees of the operational units of the National Police of Ukraine is aimed to help in increasing the level of informational-analytical provision of their activities in detecting and preventing crimes, performing other tasks of operational-search activity, and instructing by the investigator of conducting secret investigation (search) actions within the framework of pre-trial investigation of crimes.

At the same time, the questionnaire of the employees of the operational units of the National Police of Ukraine shows that the automated information search systems of the National Police of Ukraine are not used satisfactorily in practice. Thus, 42 % of the polled said that they received information from the mentioned systems only for the purpose of the formal fulfillment of the requirements of their chiefs, while 38 % did not receive such information during the fight against crime.

Analysis of scientific researches and questionnaires of the workers of the operational units of the National Police of Ukraine allowed us to identify the main reasons for the low level of application of data taken from automated information search systems, namely: 1) the complexity and inconvenience of obtaining information from these systems; 2) the existence of the idea of the low value of the use of information stored in automated information search systems for the fight against crime; 3) the lack of knowledge about the possibilities of automated information search systems; 4) the lack of skills in obtaining information from the mentioned systems.

We believe that the grounds of the above reasons are the following negative phenomena in the activities of the operational units of the National Police of Ukraine, such as: low level of professional training of some employees of these units, their narrow practical experience and self-assurance about the ability to independently solving the tasks of operational and investigation activities, superficial attitude to performing their duties. To resolve these problems, it is necessary to use the measures taken by the chiefs of the National Police of Ukraine in organizing practical training classes in the operational units of the territorial police forces involving both more experienced operational staff and employees of the Departments of Informational-Analytical Support. During such classes it is necessary to explain to operatives the possibility of using automated information search systems, what information they contain, the ways of obtaining it, as well as the importance of a responsible attitude

of each employee to timely and qualitatively filling into the mentioned systems the received operational search information.

It should be noted that a certain part of the employees of the operational units of the National Police of Ukraine (27 %) stated during the survey that they did not consider it important to fill the information into automated information search systems. In our opinion, such an approach to the organization of informational-analytical provision of operational search activities is unacceptable. This is determined by the fact that even under the conditions of effective usage of the obtained operational information, without its systematization and accumulation, it will be used only at the tactical level, that is for achieving a specific goal (prevention, detection, stopping a crime, etc.). At the same time, using the operational search information for strategic purposes, that is to inform other operational units of the police and their employees, becomes less possible.

We completely agree with the opinion of O.M. Bandurka, who believes that “one of the main tasks which requires being resolved in future is to increase the level of willingness of operational units to work with information systems, to active usage by them the latest information technology in their professional activities”. He further notes that: “At this time, there is a certain psychological barrier to their use, for overcoming it there is a need of intense targeted work among operational units, overcoming stereotypes, actually rethinking traditional approaches and methods, forming a new one – system thinking, mastering the ability to see in the new information technologies not only the knowledge system but also the set of practical methods, means and tools that enlarge the limits of the capabilities of users of such systems” [2, p. 286].

In addition to automated information search systems of operational purpose, operational search information should be accumulated in special non-automated accountings (cases), which are started on the initiative of operational units of the National Police of Ukraine for the purpose of tracking, analyzing and assessing the operational situation in the area of operational service or line of work. Operational units of the police are, first of all, a conducting accounting of persons who are involved in the preparation and committing of crimes; are hiding from the bodies of pre-trial investigation, investigation judge, court, or evade criminal prosecution; persons missing; previously convicted of committing a crime; according to which the criminal prosecution of the committing the crime was terminated by non-rehabilitating circumstances; are the operational interest in connection with the receipt of reliable information about the preparation or committing a crime; persons who are presented with suspicion within the framework of criminal proceedings, etc. These registers may include card files, photo albums, video tags, fingerprint cards. It should be noted that, in contrast to the unsatisfactory usage by the employees of the operational units of the National Police of Ukraine of resources of automated information search systems, the usage of information contained in special non-automated accountings (cases), especially those conducted directly by operational staff, is more systematic. Thus, 81 % of the polled employees of the operational units of the National Police of Ukraine responded that they studied while fighting against the crime with the information that was accumulated in the said accountings (cases).

In our opinion, the main reason of the higher level of using by operational officers of the information contained in special non-automated accountings (cases) is the easy access to them compared with the automated information search systems of the operational appointment of the National Police of Ukraine, since the first ones are conducted directly in the operational subdivision or are generally conducted by an operational worker. At the same time, operational staff does not take into account the fact that in the automated information search systems of operational purpose, as a rule, contains more complete information about persons and events of operational interest, due to the fact that its incoming is provided by all operational units of the police.

Conclusions and Future Works

Thus, analyzing the data obtained by us during our study, we can conclude that the reasons for the unacceptable level of carrying out informational-analytical provision of operational-search activity of the National Police of Ukraine during the fight against crime is not only the counteraction of the criminals (first of all, concealment of their criminal activity), but also causes of organizational character (disadvantages in collection, accumulation and usage operational-search information). Taking into account the complex state of the crime situation in modern Ukraine, connected with the increase of the crime rate, we consider this situation to be inadmissible.

We believe that in order to solve these problems, it is necessary to use the means of administrative management by the chiefs of the National Police of Ukraine and take measures to:

1. Taking measures to preserve the personnel of the operational units of the National Police of Ukraine especially experienced in practical activity for more than 5 years, and the creation of appropriate working conditions for this purpose. At the same time, taking into account the difficult situation in the economic sphere in Ukraine, we do not emphasize such a measure as a significant increasing the level of financial support, due to understanding its impossibility. However, we consider it necessary to strictly adhere to the rules of labor legislation by the chiefs of the territorial units of the National Police of Ukraine, which should not be violated without urgent necessity. This is especially true of the length of the working day and the number of days off. In practice there is a negative tendency of widespread abolition of labor rights of operational workers by the chiefs of the units of the National Police of Ukraine. This ultimately leads to a reduction of the ability to work and the lack of being interested in such work by the operative workers, either freed on their own, or being transferred to other police units with lower workloads. The loss of experienced workers, which is happening here, also negatively affects the training of new operational staff, since they actually have no one to get practical advice from. Indisputable is the fact that even a thorough knowledge of the operative of the theory of Operational search activity does not provide an effective disclosure of crimes without the availability of practical skills. This circumstance also negatively reflects on the quality of informational-analytical provision of Operational search activity, which is one of the constituent elements of the fight against crime.

2. Increasing the level of initial professional training of the staff of the operational units of the National Police of Ukraine and training of students in higher educational

establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with specific training conditions. At the same time, the chiefs of these institutions need to pay an appropriate attention to the involvement of the experienced practitioners of the operational units of the National Police of Ukraine at the departments of operational search activities, criminalistics, criminal procedure and criminal law, even under the conditions of absence of their academic degrees. This category of teaching staff is especially important for conducting practical classes and seminars with students, during which skills and abilities of carrying out operative and search activities, including its informational-analytical support are acquired.

3. Changes in the system of criteria of evaluating the operations of the operational units of the National Police of Ukraine by replacing the quantitative indicators of the resolved crimes against the assessment of the spreading out of crimes in the area of operational service. The mentioned mean will create the right conditions for fighting against crime and will reduce the pressure on operational staff, which will allow them to focus on quality organization and conducting informational-analytical provision of their activities.

On the basis of this scientific work, in the future, we plan to develop and publish scientific and methodological recommendations for improving the informational-analytical provision for operational-search activity of the National Police of Ukraine.

REFERENCES

1. *Antonov K.V.* (2005) State-legal provision of economic security of Ukraine from criminal encroachments: theoretical and organizational-tactical principles of activity of subdivisions of DSEIZ OVS: author's abstract diss. for obtaining a doctor's degree in law: 21.07.04. Kharkiv. 40 p.
2. *Bandurka O.M.* (2002) Operational search activity. Part I: tutorial. Kharkiv: National University of Internal Affairs. 336 p.
3. *Voskresensky G.M.* (1985) Theory and practice of information support of management in the bodies of internal affairs: educational and methodical recommendations. Moscow: Academy of the Ministry of Internal Affairs of the USSR. 38 p.
4. Operational search activities of the bodies of internal affairs. General part: textbook / E.O. Didorenko and others; edited by L.V. Borodich. Lugansk: Luhansk Institute of Internal Affairs, 1999. V. 1. 392 p.
5. *Kozachenko I.P., Regulsky V.L.* (1999) Legal, moral and ethical and organizational foundations of operational-search activity: monograph. Lviv: Lviv Institute of Internal Affairs at the National Academy of Internal Affairs of Ukraine. 219 p.
6. *Lysenko A.M.* (2008) Legal, organizational and tactical basis of resolving crimes in the field of manufacturing and marketing of alcoholic beverages: diss. for obtaining a scientific degree of candidate of legal sciences: 21.07.04. Kharkiv. 223 p.
7. On information: Law of Ukraine dated 02 October. 1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (date of application: 21.02.2019).
8. *Atmazhitov V.M.* (1984) Realization of operational search information: lecture. Moscow: Academy of the Ministry of Internal Affairs of the USSR. 67 p.
9. *Perepelitsa M.M., Zhuravlev V.Yu.* (1999) Some theoretical aspects of information provision of operational search activity of the bodies of internal affairs. Bulletin of the National University of Internal Affairs. Special number No. 1. P. 37–46.
10. *Dusheyko G.O.* (2001) Organizational and tactical bases of realization of operational search information at the stage of criminal proceedings: diss. for obtaining a scientific degree of candidate of legal sciences: 21.07.04. Kharkiv. 268 p.
11. *Minka P.Ya.* (2003) Prevention by operational search measures of criminal offenses on cargo: diss. for obtaining a scientific degree of candidate of legal sciences: 21.07.04. Kharkiv. 261 p.
12. Fundamentals of operational search activity: a textbook for law schools, ed. by V.B. Rushailo. St. Petersburg: Lan, 2001. 720 p.
13. On operational search activity: Law of Ukraine on February, 18th. 1992 No. 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (date of application: 21.02.2019).

© Lysenko Andrii, Lysenko Iryna, Perevalova Liudmyla, Haievaia Oleksandra, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).27](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).27)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravohorona.com/>

Лисенко Андрій Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна
ORCID ID 0000-0003-0780-2148

Лисенко Ірина В'ячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”,
м. Харків, Україна)
ORCID ID 0000-0003-3392-6056

Перевалова Людмила Вікторівна,

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри права Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”,
м. Харків, Україна
ORCID ID 0000-0001-5182-2838

Гаєвая Олександра Валентинівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права, заступник декана з наукової роботи
факультету СГТ Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”,
м. Харків, Україна
ORCID ID 0000-0002-6710-9014

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Діяльність оперативних підрозділів поліції в сучасних умовах пов'язана з опрацюванням значної кількості інформаційних потоків, яке включає в себе роботу з великими обсягами інформації. Враховуючи це, істотним фактором, що впливає на ефективність боротьби зі злочинністю, є правильно організоване інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Однак інформаційно-аналітичне забезпечення у цій сфері здійснюється на неналежному рівні у зв'язку з наявністю певних недоліків організаційного характеру. У процесі організації та налагодження інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів поліції найважливішу роль відіграє своєчасне та правильне визначення джерел надходження інформації про злочинну діяльність. Такий підхід зумовлений тим, що здійснення будь-яких дій (перевірка, обробка, аналіз, накопичення тощо) з отриманою оперативно-розшуковою інформацією має другорядне значення відносно її безпосереднього отримання.

© Lysenko Andrii, Lysenko Iryna, Perevalova Liudmyla, Haievaia Oleksandra, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).27](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).27)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravoohorona.com/>

Так, отримання інформації дійсно є початковим етапом інформаційно-аналітичної роботи, тільки з нього можуть починатися будь-які дії з інформацією, в інший же спосіб провадити їх неможливо. У Національній поліції України запроваджена система подвійного аналізу одержаної оперативно-розшукової інформації, що складається з аналізу одержаної інформації на тактичному рівні, який здійснюється безпосередньо оперативним працівником та керівником оперативного підрозділу, та аналізу на стратегічному рівні, який здійснюється працівниками Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки. Таким чином, усі інформаційні потоки в підсумку надходять до спеціально створеного підрозділу Національній поліції – Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки, що створює належні умови для використання різноманітної інформації будь-яким її підрозділом. Разом із збором та аналізом оперативно-розшукової інформації не менше значення має її накопичення та зберігання з метою недопущення втрачання важливих для оперативно-розшукової діяльності відомостей та подальшого їх зручного використання.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукова інформація, джерела оперативно-розшукової інформації, інформаційно-аналітичне забезпечення, Національна поліція України.

Отримано 17.02.2020

Мартиненко Олег Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник,
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-0468-051X

Блага Алла Борисівна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри,
ЧНУ імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна,
ORCID ID 0000-0003-4112-6147

ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ УКРАЇНИ: КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті висвітлені основні аспекти перехідного правосуддя, які потребують використання кримінологічних методів і підходів. Акцентовано увагу на важливості кримінологічних підходів при застосуванні відновного правосуддя у вигляді некаральних методів стосовно учасників незаконних збройних формувань (НЗФ) та керівної ланки т.зв. ДНР/ЛНР, при якому окремим кримінологічним завданням може стати розробка ресоціалізаційних програм, побудованих на механізмах дієвого каяття, прощення, публічного аналізу поведінки амністованих чи люстрованих осіб.

Крім того, приділено увагу протидії новим криміногенним викликам – гендерно обумовленому насильству в зоні ООС, злочинам на ґрунті ПТСР, перенасиченості нелегального ринку армійської зброї. Аналізується досвід Хорватії, Боснії і Герцеговини, Східного Тимору у подоланні наслідків збройного конфлікту.

Ключові слова: *перехідне правосуддя, відновлювальна юстиція, збройний конфлікт, жертви конфлікту.*

Перехідне правосуддя як одна із моделей подолання наслідків збройного конфлікту в Україні має очевидні перспективи імплементації у правову площину вітчизняної науки. Не лише чисельні публікації ЗМІ та публічні заходи останніх трьох років, а й включення розробки законопроектів з імплементації механізмів перехідного правосуддя до порядку денного Комісії з питань правової реформи (Робоча група з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій) є показовими індикаторами перспективних наукових розробок у найближчий час [1].

Перехідне правосуддя з 2004 року визначається документами ООН для постконфліктних країн як комплекс судових і несудових механізмів “...по судовому переслідуванню, відшкодуванню шкоди, встановленню фактів, інституційної реформи, попередньої огляду і припинення справ або поєднання описаних вище дій” [2, с. 6]. Відповідно до цього у міжнародно-правових документах були сформовані чотири основні напрями реалізації перехідного правосуддя:

Кримінальне переслідування (Criminal prosecutions) винних у вчиненні воєнних злочинів та грубих порушень прав людини.

Відшкодування (Reparations) збитків жертвам конфлікту за спричинену їм фізичну та психічну шкоду, відновлення порушених прав, надання їм медичної та психологічної допомоги, юридичних і соціальних послуг.

Констатація істини (Truth-telling) як об'єктивна та неупереджена документальна реконструкція подій, розсекречення архівів та відновлення історичної правди.

Інституційні реформи (Institutional reforms), які можуть виступити в якості гарантії неповторення конфлікту: очищення органів влади (люстрація), реформа сектору безпеки, правоохоронних органів, судового сектору, секторів освіти та ЗМІ [3].

Як окрема галузь права та навчальна дисципліна перехідне правосуддя існує у європейських університетах із початку 2000-х років, проте в Україні воно є об'єктом наукового дослідження у небагатьох працях. Найбільш дотичними з них є колективна монографія “Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні” (2017), дисертаційні роботи Є. Качанова і К. Хлабистової, магістерські роботи С. Шемети та А. Зоріної. Кримінологічні аспекти окремих елементів перехідного правосуддя стали темою публікацій А. Андрушка, А. Виноградова, С. Дроздова, Н. Коваленко, Ю. Орлова, В. Шакуна.

Слід визнати, що вітчизняна кримінологічна наука ще не визначила для себе усього можливого спектра завдань, які можуть постати перед академічною спільнотою в процесі розробки та запровадження національної моделі перехідного правосуддя. Зважаючи на слабку розробленість кримінологічного виміру перехідного правосуддя, **метою публікації** вважається спроба авторів донести до цільової аудиторії актуальність формування спеціалізованих кримінологічних досліджень у цій сфері. Враховуючи викладене, поданий матеріал виконує **завдання** формування проблемних питань кримінологічного характеру, необхідність вирішення яких із високим рівнем вірогідності може виникнути в процесі запровадження механізмів перехідного правосуддя в Україні.

Важливим відправним моментом для майбутніх кримінологічних розробок має стати розуміння перехідного правосуддя як поєднання заходів ретрибутивної та відновлювальної юстиції. Саме тому, розглядаючи питання кримінального покарання воєнних злочинців, люстрації органів влади на деокупованих територіях або стягнення можливих репарацій, теорія перехідного правосуддя одночасно передбачає проведення амністії, реабілітації жертв конфлікту, інституційних реформ, а також процеси меморіалізації та відновлення історичної правди.

Кримінологічний інструментарій у межах застосування відновлювальної юстиції набуває особливого значення, якщо йдеться про доцільність застосування некаральних методів до учасників незаконних збройних формувань (НЗФ) та керівної ланки т.зв. ДНР/ЛНР, а також оцінку позитивного впливу таких методів з погляду зниження соціальної напруги. В якості масштабу цієї, досить ймовірної, науково-практичної діяльності слід вказати наявність понад 37 тис. представників силових та “правоохоронних” формувань на окупованих територіях Донбасу та понад 20 тис. посадовців різних органів управління т.зв. ДНР/ЛНР. Тому окремим

© Martynenko Oleh, Blaha Alla, 2020

завданням може стати розробка ресоціалізаційних програм, побудованих на механізмах дієвого каяття, прощення, публічного аналізу поведінки амністованих чи люстрованих осіб за прикладом Колумбії або Східного Тимору.

У Східному Тиморі, наприклад, упродовж 2000–2006 рр. влада спромоглася висунути звинувачення лише проти 391 особи проіндонезійської добровільної міліції (Pam Swakarsa), члени якої вчинили більшість злочинів проти цивільного населення. Вочевидь, це не вирішувало проблеми із кримінальним переслідуванням винних, оскільки загальна кількість міліціантів у Східному Тиморі сягала щонайменше 15 тис. осіб з усіх 125 тис. цивільних, рекрутованих в Індонезії до лав міліції перед виборами 1999 р. [4]. Більшість із них виїхала за межі держави.

З цих причин у 2003 р. започаткований процес примирення на рівні місцевих громад (Community Reconciliation Process, CRP), ініційований Комісією з повернення біженців, встановлення істини та примирення (Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor, CAVR). Це новий, раніше не апробований механізм реінтеграції комбатантів, які вчинили нетяжкі злочини під час конфлікту 1999 р. Основним підґрунтям проекту була висока ймовірність досягнення розуміння між колишніми міліціантами та потерпілими від їх дій, оскільки більшість із них жили разом та знали один одного. Індонезійська влада, якій служили міліціанти і яка їх тренувала, розглядалася населенням як основна причина конфлікту. Тому потенційно населення покладало на місцеву міліцію меншу частку провини у трагедії 1999 р. [5, с. 272].

Процес примирення передбачав проведення у місцевих громадах фасилітованих слухань, які поєднували практики традиційної юстиції, арбітражу, медіації, аспекти цивільного та кримінального права. Надзвичайно емоційні слухання у постраждалих від конфлікту громадах проводилися колегією місцевих лідерів під головуванням регіонального уповноваженого та за добровільною згодою колишніх міліціантів, винних у злочинах. Останні були зобов'язані повністю визнати свою участь у конфлікті. Потерпілим та іншим представникам громадськості надавалася можливість ставити питання та коментувати заяву злочинця. За результатами слухань колегія укладала угоду, згідно з якою винний зобов'язувався вчинити певні дії: громадські роботи, відновлення знищених будівель або виплату компенсації потерпілим. Натомість винний повторно приймався у громаду.

До початку кожного слухання Генеральна прокуратура мала розглянути справу і погодитися, що справа може розглядатися через процес примирення, а не у судовому порядку. Після слухання угода про примирення могла бути закріплена наказом суду. Якщо суд затверджував таку угоду, а винний виконував свої зобов'язання, йому надавався імунітет від цивільної чи кримінальної відповідальності.

Програма CRP виявилася досить успішною, оскільки процес примирення навчив велику кількість громадян із кожного округу принципам і практиці медіації та арбітражу, запропонувавши модель мирного вирішення суперечок десяткам тисяч учасників процесу. Процес дав також чітке послання колишнім членам добровільної міліції, якщо вони повернуться до Східного Тимору, в країні наявний спеціальний механізм, який допоможе їм вернутися у громади. А громади, у свою

чергу, активно підтримують такий ненасильницький підхід до розв'язання проблем минулого [6, с. 22–28].

Серед майбутніх проблемних питань можна вказати традиційну для кримінології оцінку рівня злочинності, оскільки відсутність повноцінної реєстрації злочинів на окупованих територіях ОРДЛО посилюється системними недоліками правоохоронних органів України, що працюють у районах проведення ООС. Некомплект особового складу, перевантаженість слідчих, нестача ресурсного забезпечення робить незареєстрованими у цих районах до 80 % кримінальних правопорушень. Криміногенна ситуація ускладнюється рівнем злочинності серед військово-службовців, який порівняно із 2013 р. зріс у 13,9 рази на кінець 2018 року, коли загальна кількість засуджених за вчинення військових злочинів становила 2665 осіб [7, с. 81–84].

З питанням кримінальної статистики відповідно буде пов'язана проблема встановлення розмірів злочинної шкоди, спричиненої жертвам збройного конфлікту. Ця робота передбачає надзвичайний масштаб, адже вже зараз міжнародні організації та органи влади нараховують щонайменше 5,2 млн мешканців ОРДЛО, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. З них на сьогодні потребують державної допомоги близько 2,8 млн громадян України, які мешкають на непідконтрольних уряду територіях. До цієї кількості можна додати наявність більше 3344 загиблих, понад 7 тис. поранених із числа цивільного населення ОРДЛО, а також більше 6200 осіб, депортованих і примусово переміщених із території Автономної Республіки Крим [8, с. 8–9]. Незважаючи на певні сумніви у реалістичності стягнення майбутніх репарацій з РФ, слід нагадати, що одним із перших позитивних рішень судів першої інстанції є присудження 15 жовтня 2019 р. Жовтневим районним судом міста Маріуполя компенсації в розмірі 1 млн грн сім'ї цивільного чоловіка, який загинув 15 лютого 2015 р. внаслідок бойових дій у с. Широкине (Донецька область) [9].

Не менш традиційна для кримінології сфера запобігання злочинності вже зараз має справу з такими новими викликами у сфері подолання збройного конфлікту, як гендерно зумовлене насильство, пов'язане з проведенням ООС, злочини, вчинені особами з ПТСР (посттравматичний стресовий розлад). Не слід випускати з поля зору наявність близько 500 випадків самогубств учасників АТО після їх повернення до мирного життя, а також різке зростання кількості випадків домашнього насильства в сім'ях учасників бойових дій [10, с. 52].

Питання реформи сектору безпеки, демілітаризація зон конфлікту потребує від кримінології оновлених форм та підходів щодо протидії обігу нелегальної зброї. Адже сьогодні, разом із 1,2 млн одиниць зареєстрованої зброї, в Україні перебуває до 5 млн одиниць незареєстрованої зброї [11, с. 1]. Традиційні місячники добровільної здачі зброї, на жаль, не вирішують проблему нелегальної перенасиченості армійською зброєю та боєприпасами. Свого часу військовий контингент НАТО після завершення збройного конфлікту в Хорватії запропонував нестандартну 10-місячну кампанію анонімного викупу зброї у громадян. З жовтня 1996 року до серпня 1997 року, витративши 10,7 млн хорватських кун (близько 2,7 млн марок ФРН), миротворці отримали 9146 гвинтівок та автоматів, 6375 гранатометів, 14521 ручних гранат та боєприпасів до гранатометів, 106 кг вибухівки, 1,9 млн

© Martynenko Oleh, Blaha Alla, 2020

патронів [12, с. 22]. Анонімна, але безоплатна кампанія здачі зброї, запроваджена у 2000–2006 рр. миротворчим контингентом у Боснії та Герцеговині, дала такі ж позитивні результати. Склади військового контингенту НАТО отримали та знищили 22 427 гвинтівок та пістолетів, більше 6 575 000 патронів, 86 538 ручних гранат, 8 977 кг вибухових речовин і 68 096 боєприпасів до мінометів і гранатометів³.

Зазначені вище аспекти практичного застосування кримінологічних знань в умовах подолання наслідків збройного конфлікту та майбутньої реінтеграції тимчасово окупованих територій України мають високий проблемний рівень реалізації, проте одночасно вони відкривають перспективи розвитку вітчизняних досліджень з урахуванням досвіду постконфліктних країн. У поєднанні із загальною концепцією перехідного правосуддя вітчизняні напрацювання, безсумнівно, стануть як частиною внутрішньої політики держави, так і частиною світового досвіду запобігання кризам, управління конфліктами та побудови миру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Законопроект про перехідне правосуддя планують представити в найближчі тижні. URL: https://ukr.lb.ua/news/2019/10/30/441013_zakonoproiekt_pro_perehidne.html (дата звернення: 14.01.2020).
2. Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies. UN Doc. S/2004/616. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-rule-of-law-and-transitional-justice-in-conflict-and-post-conflict-societies-report-of-the-secretary-general/> (дата звернення: 14.01.2020).
3. “What is Transitional Justice?”. International Center for Transitional Justice. URL: <https://www.ictj.org/about/transitional-justice> (дата звернення: 14.01.2020).
4. Militias in East Timor. URL: <https://fas.org/irp/world/indonesia/militia.htm> (дата звернення: 16.01.2020).
5. Mobekk, E., 2005, “Transitional Justice in Post-Conflict Societies – Approaches to Reconciliation” in After Intervention: Public Security Management in Post-Conflict Societies - From Intervention to Sustainable Local Ownership, eds. Ebnother, A and Fluri, P., Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva. 2005. 423 p. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Compleat.pdf> (дата звернення: 16.01.2020).
6. Chega! Final Report of the Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor (CAVR). Executive Summary. 2005. 215 p. URL: <https://www.etan.org/etanpdf/2006/CAVR/Chega!-Report-Executive-Summary.pdf> (дата звернення: 17.01.2020).
7. Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / упоряд.: Пилипчук В.Г., Коваль В.П., Богущий П.П. та ін. К.: Вид. дім “АртЕк”. 2019. 358 с. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_14.11.2019.pdf (дата звернення: 16.01.2020).
8. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2019 р. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/28thReportUkraine_UA.pdf (дата звернення: 18.01.2020).
9. Суд зобов’язав виплатити мільйон грн рідним загиблого мешканця Широкине. URL: <http://www.theinsider.ua/politics/sud-zobovyazav-vyplatyty-milyon-hrn-ridnym-zahybloho-meshkantsya-shyrokyne/> (дата звернення: 18.01.2020).
10. Коваленко Н.О. Посттравматичні стресові розлади як фонове явище злочинності осіб – учасників АТО. Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія: матеріали всеукраїнської

³ Див., зокрема, Monthly report to the UN on the operations of the Stabilization Force, <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/bosnia-monthly-report-un-operations-stabilization-force-s20021095> та NATO/SFOR Informer: SFOR OPERATION HARVEST, <https://www.nato.int/sfor/factsheet/harvest/t040202a.htm>.

наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квітня 2018 р.). С. 52–53. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_04_2018/pdf/26.pdf (дата звернення: 18.01.2020).

11. *Жванко Ю.П.* Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України у сфері дозвільної системи в умовах особливих правових режимів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. ДНДІ МВС України. Київ, 2019. 21 с.

12. The UNTAES Experience: Weapons Buy-back in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium (Croatia). BICC brief 12. 1998. 38 p. URL: https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/brief12.pdf (дата звернення: 18.01.2020).

REFERENCES

1. Zakonoproiekt pro perehidne pravosuddia planuiut predstavty u naiblyzhchi tyzhni. "The transitional justice bill is scheduled to be presented in the coming weeks". (2019). URL: https://ukr.lb.ua/news/2019/10/30/441013_zakonoproiekt_pro_perehidne.html (date of application: 14.01.2020) [in Ukrainian].

2. Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies. (2004). UN Doc. S/2004/616. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-rule-of-law-and-transitional-justice-in-conflict-and-post-conflict-societies-report-of-the-secretary-general/> (date of application: 14.01.2020) [in English].

3. What is Transitional Justice? International Center for Transitional Justice. URL: <https://www.ictj.org/about/transitional-justice> (date of application: 14.01.2020) [in English].

4. Militias in East Timor. (1999). URL: <https://fas.org/irp/world/indonesia/militia.htm> (date of application: 16.01.2020) [in English].

5. *Mobekk E.* (2005). Transitional Justice in Post-Conflict Societies – Approaches to Reconciliation in Ebnother, A. and Fluri, P. (Eds.), After Intervention: Public Security Management in Post-Conflict Societies – From Intervention to Sustainable Local Ownership (pp. 261-293). Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF). 423 p. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Compleet.pdf> (date of application: 16.01.2020) [in English].

6. Chega! Final Report of the Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor (CAVR). Executive Summary. (2005). URL: <https://www.etan.org/etanpdf/2006/CAVR/Chega!-Report-Executive-Summary.pdf> (date of application: 17.01.2020) [in English].

7. *Pylypchuk V.H., Koval V.P., Bohytskyi P.P., Belaniuk M.V., Dorohikh S.O., Doronin I.M., Radzievska O.H.* (2019). Sistema viyskovoi yustitsii u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii, 29 zhovtnia 2019. "The system of military justice in national security of Ukraine: a collection of materials of the international scientific-practical conference". Kyiv: ArtEk. 358 p. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_14.11.2019.pdf (date of application: 16.01.2020) [in Ukrainian].

8. Dopovid shchodo sytuatsii z pravamy liudyny v Ukraini 16 serpnia – 15 lystopada 2019 r. "Report on the human rights situation in Ukraine 16 August – 15 November 2019". Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/28thReportUkraine-UA.pdf> (date of application: 18.01.2020) [in Ukrainian].

9. Sud zoboviazav vuplatyty million hryven ridnym zahyblogo meshkantsa Shyrokyne. (2019). "The court ordered to pay one million UAH to the family of the deceased Shirokyne". URL: <http://www.theinsider.ua/politics/sud-zobovyazav-vyplatyty-milyon-hrn-ridnym-zahyblogo-meshkantsya-shyrokyne/> (date of application: 18.01.2020) [in Ukrainian].

10. *Kovalenko N.O.* (2018). Posttravmatychni stresivi rozlady yak fonove yavusche zlochinnosti osib-uchasnykiv ATO. Fonovi dlia zlochinnosti iavuscha: zapobihannia ta protydia. "Post-traumatic stress disorders as a background phenomenon of crime of the ATO participants. Background to the Crime of Phenomenon: Prevention and Counteraction": Materials of the All-Ukrainian Sciences.-Pract. Conf. (Kharkiv, April 27, 2018). Pp. 52–53. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_04_2018/pdf/26.pdf (date of application: 18.01.2020) [in Ukrainian].

11. *Zhvanko Yu.P.* (2019). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti Nacionalnoi policii u sferi dozvilnoi systemy v umovah osoblyvykh pravovykh rezymiv. "Administrative-legal principles of activity of the National police of Ukraine in the sphere of the permit system under the conditions of special legal regimes": author. diss. ... Cand. of Jurid. Sciences: 12.00.07. State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].

© Martynenko Oleh, Blaha Alla, 2020

12. The UNTAES Experience: Weapons Buy-back in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium (Croatia). BICC brief 12. (1998). 38 p. URL: https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/brief12.pdf (date of application: 18.01.2020) [in English].

UDC 343.9

Martynenko Oleh,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,

Leading Research Scientist,

State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0003-0468-051X

Blaha Alla,

Doctor of Juridical Sciences,

Associate Professor,

Head of Department, Petro Mohyla Black Sea National University,

Mykolaiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0003-4112-6147

TRANSITIONAL JUSTICE FOR UKRAINE: CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF IMPLEMENTATION

The article explores a range of problematic issues in the field of criminological research that have a high probability to arise in the process of Transitional justice mechanisms' implementing in Ukraine. The main directions of Transitional justice are considered as a complex of judicial and non-judicial mechanisms for criminal prosecution of perpetrators of war crimes; compensation for victims of armed conflict; the establishment of truth and the restoration of historical truth as well as institutional reforms as a guarantee of the non-recurrence of armed conflict.

It is stated that the national criminological science has not yet identified for itself the full range of tasks that the academic community may face in the process of developing and implementing a national model of transitional justice.

Special attention is focused on criminological support in the case, if restorative justice and non-punitive methods, most possible, will be applied to the participants of the illegal armed groups and authorities of so-called DNR/LNR, based on mechanisms of effective repentance, forgiveness, public analysis of the behavior those persons, who is subject to amnesty or lustration.

The most anticipated tasks are the issues of assessing the level of crime in the area of armed conflict, as well as the determination of the extent of the criminal harm caused to the victims of the armed conflict. These issues are the subject for special concern, because the police staff shortage and the investigators' overloading lead to 80 % of criminal offenses not registered by police in the frontier areas. The crime situation is complicated by a 13.9-fold increase in crime among military personnel, resulting in 2665 convicted military personnel in 2018.

Emphasis is placed on the need to respond to new criminological phenomena - gender-based violence related to Joint Forces Operation; crimes committed by persons

© Martynenko Oleh, Blaha Alla, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).28](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).28)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravohorona.com/>

with PTSD (post-traumatic stress disorder); a sharp increase in the number of cases of domestic violence and suicide in the families of combatants; glut of illegal arms and ammunition market. Examples of Croatia, Bosnia and Herzegovina, East Timor in overcoming these negative phenomena are given.

Keywords: transitional justice, restorative justice, armed conflict, victims of conflict.

Отримано 17.02.2020

Ніколаєнко Тетяна Богданівна,
доктор юридичних наук, доцент, професор
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна
ORCID ID 0000-0002-4587-2561

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У РАЗІ ЗМІНИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ В ДЕРЖАВІ

У статті проводиться аналіз наукових підходів щодо реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності за підставою – зміною обстановки крізь призму зміни правового режиму в державі.

Сформульовано авторські пропозиції щодо застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, завдяки зазначеному специфічному правовому режиму та його впливу на інститут звільнення від кримінальної відповідальності,

На підставі проведеного аналізу сформульована доцільність уточнення сутності “зміни обстановки” як об'єктивної дійсності реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, зміна обстановки, правовий режим в державі, особливий період.

Питання запобігання та протидії злочинності в умовах розвитку та подальшого утвердження принципів демократичності та цивілізованості є доволі актуальними на сьогодні. Як показав рейтинг країн, які є найбезпечнішими для життя “Global Peace Index”, Україна посідала лише 152 сходинку із 163-х можливих, це в той час, коли у 2014 році ми займали 144 позицію, а у 2009–118 [1]. Водночас несправедливо стверджувати, що питаннями запобігання та протидії злочинності в Україні держава не переймається. Як показав проведений аналіз судової статистики звітності очільників правоохоронних органів, за останні п'ять років рівень злочинності у державі знизився. Зокрема спостерігається позитивна тенденція до зменшення загальної кількості вчинюваних злочинів (-15 %), скорочується число тяжких та особливо тяжких злочинів (13–17 %) [2; 3; 4]; набуває поширення гуманізація законодавства, активно запроваджуються альтернативні кримінальній відповідальності та покаранню інститути, реалізуються правові аспекти застосування інституту звільнення від відповідальності тощо. Проте в умовах криміналізації окремих сфер суспільного життя, зростання рівня злочинності, зокрема військової, яка пов'язана зі зміною правового режиму в державі, постають питання, з одного боку, посилення кримінальної відповідальності щодо явищ, які загрожують безпеці держави, реалізації більш суворих заходів вплив та, з іншого, – можливості чи

навіть доцільності застосування альтернативних покаранню заходів впливу. Адже не завжди посилення відповідальності здатне ефективно вплинути на результат злочинності. Як слушно свого часу зазначив Чезаре Беккарія, покарання полягає насамперед у запобіганні новим діянням злочинця, утриманні інших від подібних дій, де застосування покарання має бути адекватне вчиненому діянню, яке б найбільш сильно та тривало впливало на душі людей [5, § XII с. 106; 6, с. 204.]. Тому обмежуватися лише посиленням каральних заходів є сумнівним. Вихідною позицією має постати співвідношення та тісний взаємозв'язок невідворотності відповідальності, доцільності застосування покарання та можливості реалізації інших заходів впливу на особу як базис ефективного функціонування зазначених інститутів та шлях до успіху щодо боротьби зі злочинністю.

Окреслена проблематика в сучасній юридичній науці не є новітньою. Її аспекти перебували в колі досліджень вітчизняних та зарубіжних правників, таких як: Х.Д. Алікперов, П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Г.Б. Віттенберг, Л.В. Головка, Ю.В. Гродецький, О.О. Дудоров, В.С. Єгоров, В.О. Єлеонський, А.В. Єндольцева, О.О. Житний, С.Г. Келіна, О.В. Ковітіді, В.П. Малков, В.Т. Мальяренко, А.А. Музика, Р.О. Сабитов, В.В. Скибицький, В.П. Тихий, П.В. Хряпінський, С.С. Яценко та інші. Водночас питання, пов'язані із реалізацією інституту звільнення від кримінальної відповідальності з урахуванням змін правового режиму в державі, який з 2014 року діє у Україні, у літературі недостатньо представлені.

Тому, враховуючи це, **метою** нашого дослідження є висвітлення особливостей застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за підставою – зміною обстановки у виді правового режиму в державі.

Кримінально-правова доктрина для забезпечення більш ефективних форм боротьби зі злочинністю постійно прагне тримати баланс між невідворотністю відповідальності, справедливістю покарання та гуманністю його застосування. У разі зміни суспільної небезпеки та виникнення об'єктивної зумовленості юридичного урегулювання певних правових відносин, останні отримують або визначення їх як суспільно небезпечних з відповідною криміналізацією у законодавстві, або декриміналізуються як такі, що втратили суспільну небезпеку. Розширюючи або зменшуючи таким чином сферу суспільно небезпечних діянь, законодавець врегульовує визначеність суспільної небезпеки діянь, що є кримінально караними та становлять загрозу для інтересів держави, громадськості, людини в певних суспільних відносинах. Так, наприклад, коли з початку військового протистояння на сході держави рівень військової злочинності вразив своєю шаленою динамікою (з показниками зростання у двадцять разів [6, с. 6]), було прийнято рішення щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення окремих військових злочинів та надання командирам додаткових прав та покладення певних обов'язків в умовах особливого періоду [7; 8; 9]. Така зумовленість полягала в забезпеченні військового правопорядку та негайного реагування на порушення військової дисципліни, які виникли в нових умовах. Адже за особливого періоду такі порушення постали не лише негативним проявом послаблення здатності військових формувань протистояти ймовірному противнику, а й прямою загрозою національній безпеці.

Водночас така ситуація ускладнила правову можливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності. З унормуванням особливого періоду окремі положення військових злочинів отримали більш високий ступінь їх суспільної небезпеки, що унеможливило застосування певних видів звільнення від кримінальної відповідальності. До того ж вплив зміни правового режиму в державі на визначення суспільної небезпеки діяння визначений доволі однозначно: вчинені в умовах воєнного стану, особливого періоду, в бойовій обстановці злочини визначаються як такі, що вчинені за кваліфікуючою ознакою (характерною для військових злочинів) чи як такі, що вчинені з використанням умов воєнного стану як обтяжуючої обставини (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України). У разі припинення такого стану виникають підстави щодо визнання втрати чи зниження суспільної небезпеки вчиненого діяння у зв'язку із зміною обстановки та можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. Таким чином, можна зазначити, що зміна правового режиму в державі в переважній більшості обмежує реалізацію інституту звільнення від кримінальної відповідальності, водночас у разі його припинення створює правові можливості щодо застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

Питання зміни обстановки як правової можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності доволі часто перебуває в колі наукових дискусій. Зміна обстановки є причиною переоцінки діяння чи переоцінки особи, яка його вчинила, де обстановка є сукупністю взаємодіючих об'єктивно-конкретних умов та обставин, в яких вчиняється злочин, при цьому наслідком зміни обстановки є нова оцінка, яку можна дати як діянню так і особі [10, с. 152]. Ю.В. Луценко притримується позиції, що зміна обстановки – це зміна зовнішніх відносно особи обставин, які не залежать від її волі, тобто така зміна, що є об'єктивною зміною обстановки [11, с. 129]. В.С. Єгоров наголошує, що зміна обстановки – це припинення суспільної небезпеки діяння, при якому шкідливі наслідки (“вредоносные последствия”), завдані злочинним посяганням, або зникають, або втрачають своє значення. Хоча в момент вчинення діяння воно було суспільно небезпечним та містило всі ознаки злочину, але після його завершення ситуація може змінитися і суспільна небезпека втратитися. Відповідно підстави для застосування до особи звільнення від кримінальної відповідальності залишаються [12, с. 203]. До цієї ситуації доволі критично ставиться Х.Д. Алікперов. За переконанням вченого, якщо діяння не є злочином, то особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Адже відсутність правових підстав притягнення до кримінальної відповідальності виключає правову можливість та доцільність звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, де особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за відсутності в діяннях особи складу злочину [13, с. 57]. Підтримання такої позиції спостерігається зокрема у В. Бож'єва. Проте останній акцентує свою увагу, що втрата суспільної небезпеки діяння не є підставою застосування до особи звільнення від кримінальної відповідальності. Адже відсутність суспільної небезпеки є підставою для припинення справи за відсутності складу злочину [14, с. 22]. І саме така позиція заслуговує, з точки зору реалізації підстав звільнення від кримінальної відповідальності, на

© Nikolaienko Tetiana, 2020

підтримку. Підставою будь-якого виду звільнення є вчинення діяння, яке є злочином. Відсутність суспільної небезпеки як обов'язкового елементу складу злочину є підставою для невизнання діяння злочином, а відповідно, й правової можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності.

Таким чином, представлені твердження щодо підстави застосування звільнення від кримінальної відповідальності як зміна обстановки, з точки зору наявного категоріального апарату, є недосконалим. Як переконує М.І. Панов, така ситуація впливає на сутність явищ об'єктивної дійсності. Адже чим досконаліші понятійні апарати, детальніше розроблені категорії, поняття, глибше з'ясований їх зв'язок і співвідношення з системою елементів понятійних апаратів інших наук, тим досконалішим є науковий “інструментарій” і тим більш повно і точно відображає вона сутність явищ об'єктивної дійсності, що дозволяє більш успішно опановувати цими явищами і позитивно впливати на них [15, с.160]. Тому з урахуванням цього, звернемо особливу увагу, по-перше, на унормування обстановки як підстави застосування звільнення від кримінальної відповідальності; по-друге, яким чином впливає вчинене суспільно небезпечне діяння з використанням зазначеної обстановки чи як обстановки, що посилює кримінальну відповідальність на звільнення від кримінальної відповідальності; по-третє, на особу винного, що вчиняє зазначені діяння, з точки зору доцільності застосування до неї звільнення від кримінальної відповідальності при зміні такої обстановки, та запропонуємо інструментарій щодо підвищення ефективності реалізації звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

Ураховуючи позиції Х.Д. Алікперова, В. Бож'єва, В.С. Єгорова, С.Г. Келіної, О.Ф. Ковітіді, Ю.В. Луценка та ін. щодо зміни обстановки як правової можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності узагальнюючою чи навіть базовою видається позиція Ю.В. Бауліна. Саме Ю.В. Баулін обстановку як підставу застосування звільнення від кримінальної відповідальності запропонував розглядати у двох розуміннях: в першому – як розуміння обстановки як об'єктивних умов, що характеризують соціальні, економічні, політичні, духовні, міжнаціональні, воєнні, міжнародні, природні, організаційні, виробничі та інші процеси в масштабах країни, регіону, області, міста, підприємства, установи, організації, побуту чи сім'ї і визначається у так званому широкому значенні; та другому – як обстановку, що полягає в умовах життя та діяльності особи, в яких вона перебувала під час вчинення злочину і які значною мірою впливали на її суспільну небезпечність [16, с. 149–150]. Водночас представлена позиція може мати місце, але за певних умов.

Вчинення злочину, яке зумовлене порушенням або невиконанням вимог правового режиму, як наприклад невиконання службовою особою вимоги про використання потужностей чи трудових ресурсів підприємства, установи чи організації для потреб оборони, можна кваліфікувати як службова недбалість. Після завершення особливого періоду такі дії визнати як суспільно небезпечні сумнівно. По-перше, за умов дії мирного часу особа не могла вчинити такі дії, а відповідно, визначатися суспільно небезпечними не можуть. По-друге, припинення дії особливого періоду не можна однозначно вважати як таке, що впливає на зменшення ступеня суспільної небезпеки самої особи, адже особа, усвідомлюючи обстановку

© Nikolaienko Tetiana, 2020

(зокрема, в якій перебуває держава, регіон, місцевість) допускає вчинення злочину, який зумовлений саме такою обстановкою і своїми діями лише посилює її рівень небезпеки. По-третє, зміна правового режиму зовсім не означає, що особа змінилася і втратила свою суспільну небезпеку. Вчинення нею злочину пов'язане виключно з її службовою діяльністю. Зміни, зокрема в державі, як слушно наголошує Ю.В. Баулін, є і мають бути масштабними як такі, що змінюють обстановку. При цьому слід розглядати і діяння, яке перестало бути суспільно небезпечним. Адже за формальними ознаками воно є злочинним, а по суті не є суспільно небезпечним [16, с. 152]. Аналогічну позицію свого часу займав і Ю.М. Грошевий. Зміна обстановки полягає у тих фактах об'єктивної дійсності, що мали місце після вчинення злочину, який втратив свою суспільну небезпечність, а особа (обвинувачена чи підозрювана) перестала бути суспільно небезпечною [17, с. 78]. Вона має бути настільки суттєвою, щоб вплинути на свідомість особи, яка в нових умовах не сприймає суспільно небезпечним діяння, яке за інших обставин становило значну суспільну небезпеку. Особа, як і обставини навколо неї, мають зазнати таких змін, що унеможливляють учинення нею нового злочину” [18, с. 125].

Водночас є дещо інші позиції з цього приводу. Так, Ю.А. Пономаренко, М.І. Карпенко, О.О. Дудоров стверджують, що “суспільна небезпечність таких діянь зумовлена лише тим, що вони вчиняються під час воєнного стану; до чи після запровадження воєнного стану аналогічні діяння в принципі не могли б бути вчинені і, тим паче, не визнавалися б суспільно небезпечними. Саме тому після скасування воєнного стану такі злочини можуть втратити свою суспільну небезпечність. І в таких випадках не виключається звільнення осіб, що їх учинили, від кримінальної відповідальності” [19, с. 189; 20, с. 305]. Натомість діяння, наявність суспільної небезпечності в яких не зумовлена введенням воєнного стану, після його скасування не можуть втратити суспільної небезпечності. Вони є злочинами навіть і при вчиненні їх у мирний час. Тому припинення воєнного стану не свідчить про безумовне зниження суспільної небезпеки подібних діянь, і не можна вести мову про беззаперечну втрату суспільної небезпеки осіб, які їх учинили [20, с. 189].

Якщо дотримуватись зазначеної позиції, то військовослужбовці, військовозобов'язані чи резервісти, які учинили злочин(-и) в період дії особливого періоду (воєнного стану) не зможуть отримати правову можливість бути звільненими від кримінальної відповідальності, адже вчинені ними злочин(-и) проти встановленого порядку несення військової служби в умовах особливого періоду (воєнного стану) мають кваліфікацію як вчинення діянь за кваліфікуючих ознак. До того ж припинення особливого періоду не є підставою для застосування до особи звільнення її від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. Вчинене діяння після його завершення залишається злочином. Тому при зміні обстановки слід враховувати не лише зміну обстановки як такої, а й особу, яка при такій зміні перестала бути суспільно небезпечною. На підтвердження цього розглянемо таку ситуацію. Два військовослужбовці проходять військову службу. Один із них є військовослужбовцем, який проходить військову службу за контрактом, де за власним бажанням уклав контракт та бачить своє майбутнє у служінні українському народові. Інший – призваний на військову службу за мобілізацією на особливий

період, який проходить військову службу лише під страхом бути притягнутим до кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією. При вчиненні ними ідентичних протиправних діянь, як наприклад, самовільне залишення військової частини або місця служби, невиконання наказу, необережне пошкодження або знищення військового майна тощо ставлення до ступеня їх суспільної небезпеки є різним. Якщо особа вчиняє злочин, що зумовлений примусовістю виконання обов'язків, де за інших обставин він не вчинив би таке порушення, то при зміні особливого періоду можна розглядати можливість застосування до неї звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. Зовсім інша ситуація стосовно другого військовослужбовця. Вчинення ним злочину в умовах особливого періоду буде розглядатися виключно як вчинення злочину за обтяжуючих обставин. Адже особа розуміє значення своїх дій, де, свідомо обираючи захист своєї батьківщини, її незалежність та територіальну цілісність, ставить під пряму загрозу безпеку держави. Зміна обстановки за таких умов не може розглядатися як умова щодо зменшення ступеня суспільної небезпеки такої особи. Хоча на загальних підставах вона не позбавлена можливості бути звільненою від покарання.

Ураховуючи все, зазначене вище, сформулюємо такі **висновки**:

Зміна правового режиму в державі впливає на реалізацію інституту звільнення від кримінальної відповідальності: з введенням особливого періоду обмежується застосування переважної більшості підстав звільнення від кримінальної відповідальності, проте при його припиненні створюються правові можливості для застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

Запровадження особливого періоду, що вперше відбулося за часів незалежної України, надало можливість сформулювати пропозиції щодо застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки як зміни правового режиму в державі. По-перше, припинення особливого періоду не слід розглядати як беззаперечну підставу застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. По-друге, доцільно змінити обстановку розглядати в сукупності обставин зміни або втрати суспільної небезпеки самої обстановки, вчиненого діяння, особи винного та доцільності застосування зазначеного виду звільнення в конкретній ситуації. По-третє, є потреба в уточненні сутності “зміни обстановки” як об'єктивної дійсності реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тенденції і протидія злочинності. Аналіз загального стану злочинності в Україні за 2018 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2013–2017 роки). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tendentsiyi-i-protydiya-zlochynnosti-analiz-zagalnogo-stanu-zlochynnosti-v-ukrayini-za-2018-rik-u-porivnyanni-zi-statystychnymy-danymy-za-2013-2017-roky> / <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tendentsiyi-i-protydiya-zlochynnosti-analiz-zagalnogo-stanu-zlochynnosti-v-ukrayini-za-2018-rik-u-porivnyanni-zi-statystychnymy-danymy-za-2013-2017-roky> (дата звернення: 25.12.2019).

2. У 2019 році рівень злочинності знизився на 11 відсотків порівняно із 2018 роком – перший заступник глави Національної поліції. URL: <http://police.dn.ua/news> (дата звернення: 25.12.2019).

3. Звіт про склад засуджених: Судова статистика. Форма № 7. 2014 р. / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ lkflghkjlh (дата звернення: 25.12.2019).

© Nikolaienko Tetiana, 2020

4. Звіт про склад засуджених: Судова статистика. Форма № 7. 2018 р. / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018. (дата звернення: 25.12.2019).
5. *Беккариа Чезаре*. О преступлениях и наказаниях / сост. и ред. Ю.М. Юмашев. Москва: Стелс, 1995. 304 с.
6. *Ніколаєнко Т.Б.* Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців: монографія. 2-ге вид., доповн. Харків: Право, 2019. 520 с.
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12.02.2015 р. № 194-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19#n5> (дата звернення: 25.12.2019).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період: Закон України від 05.02.2015 № 158-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n64> (дата звернення: 25.12.2019).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб: Закон України від 16.03.2015 № 1958-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.12.2019).
10. *Ковиміді О.Ф.* Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України: навчальний посібник. Сімферополь: ВД “Квадранал”, 2005. 224 с.
11. *Луценко Ю.В.* Зміна обстановки як підстава звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти державної безпеки України. Наше право. 2014 № 7. С. 127–131.
12. *Егоров В.С.* Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. Москва: Московский психолого-социальный институт. 2002. 279 с.
13. *Аликперов Х.Д.* Освобождение от уголовной ответственности. Москва: Московский психолого-социальный институт; ИПК РК Генеральной прокуратуры РФ; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2001. 128 с.
14. *Божев В.* Прекращение дел на досудебных стадиях уголовного судопроизводства. Российская юстиция. 1996. № 5. С. 20–28.
15. *Панов М.І.* Про співвідношення і взаємозв'язок понятійних апаратів наук кримінального циклу. Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 158–170.
16. *Баулін Ю.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
17. *Грошевой Ю.М.* Освобождение от уголовной ответственности в стадии судебного разбирательства: учебное пособие. Харьков: Харьковський юридический институт, 1979. 82 с.
18. *Хряпінський В.П.* Спирні питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності. Вісник Академії адвокатури України. 2006. Вип. 6 С. 120–128.
19. *Пономаренко Ю.А.* Кримінально-правові наслідки запровадження в Україні воєнного стану. Проблеми законності. 2019. № 145. С. 179–191.
20. *Карпенко М.І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: монографія / за ред. В.К. Матвійчука. Київ: ВПЗ “Національна академія управління”, 2018. 420 с.

REFERENCES

1. Tendentsii i protydia zlochynnosti. “Trends and counteraction to crime. Analysis of the general state of crime in Ukraine by 2018 (compared to statistics for 2013-2017 years)”. (2019). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tendentsiyi-i-protydiya-zlochynnosti-analiz-zagalnogo-stanu-zlochynnosti-v-ukrayini-za-2018-rik-u-porivnyanni-zi-statystychnymy-danymy-za-2013-2017-roky/> (date of application: 25.12.2019) [in Ukrainian].
2. U 2019 rotsi riven zlochynnosti znyzyvsia na 11 vidsotkiv porivniano iz 2018 rokom – pershyi zastupnyk hlavy Natsionalnoi politsii. “In 2019, crime rates are down 11 percent from 2018 - the first deputy head of the National Police”. (2019). URL: <http://police.dn.ua/news> (date of application: 25.12.2019) [in Ukrainian].
3. Zvit pro sklad zasudzhennykh: Sudova statystyka. (2014). “Report on the composition of prisoners: Forensic statistics”. Form No. 7. (2014). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ lkflghkjlh (date of application: 25.12.2019) [in Ukrainian].

© Nikolaienko Tetiana, 2020

4. Zvit pro sklad zasudzhennykh: Sudova statystyka. "Report on the composition of prisoners: Forensic statistics". Form No. 7. (2018). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018. (date of application: 25.12.2019) [in Ukrainian].

5. *Bekkariia Chezare* (1995). O prestupleniakh i nakazaniakh. "About crimes and punishments". Moskva: Stels, 304 p. [in Russian]

6. *Nikolaienko T.B.* (2019) Teoretyko-pravovi zasady pryznachennia ta vykonannia spetsialnykh pokaran shchodo viiskovosluzhbovtziv. "Theoretical and legal principles of infliction and execution of special punishments to servicemen". Kharkiv: Pravo, 2019. 520 p. [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi viiskovi zlochyny: Zakon Ukrainy vid 12.02.2015 № 194-VIII. "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Increasing Responsibility for Certain War Crimes: the Law of Ukraine of 12.02.2015 No 194-VIII". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19#n5> (date of application: 25.12.2019) [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtziv, nadannia komandiram dodatkovykh prav ta pokladennia oboviazkiv v osoblyvyi period: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 158-VIII. "On amendments to certain legislative acts of Ukraine on strengthening the accountability of servicemen: the Law of Ukraine of 05.02.2015 No 158-VIII". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n64> (date of application: 25.12.2019) [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtziv ta deiakykh inshykh osib: Zakon Ukrainy vid 16.03.2015 r № 1958-VIII. "On amendments to some legislative acts of Ukraine on increasing the accountability of servicemen and some other persons the Law of Ukraine of 16.03.2015 No 1958-VIII". URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (date of application: 25.12.2019) [in Ukrainian].

10. *Kovitidi O.F.* (2005). Zvinnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za normamy Zahalnoi chastyny KK Ukrainy. "Exemption from criminal liability under the norms of the General part of the Criminal Code of Ukraine". Simferopol: KK "Kvadrana" 224 p. [in Ukrainian].

11. *Lutsenko Yu.V.* (2014) Zmina obstanovky yak pidstava zvinnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty derzhavnoi bezpeky Ukrainy. "Changing the situation as a basis for the release from criminal responsibility for crimes against the national security of Ukraine" *Nashe pravo*. No 7. P. 127–131. [in Ukrainian].

12. *Ehorov V.S.* (2002) Teoretycheskie voprosy osvobozhdeniia ot uholovnoi otvetstvennosti. "Theoretical issues of criminal liability relief". Moskva: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyi instytut. 279 p. [in Russian].

13. *Alikperov Kh.D.* (2001) Osvobozhdenie ot uholovnoi otvetstvennosti. "Exemption from criminal liability". Moskva: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyi instytut; IPK RK Heneralnoi Prokuratury RF; Voronezh: Publ. NPO "MODEK". 128 p. [in Russian].

14. *Bozhev V.* (1996). Prekrashchenie del na dosudebnykh stadiakh uholovnoho sudoproizvodstva. "Termination of cases at the pre-trial stages of criminal proceedings". *Rossiskaia yustitsiia*. No 5. P.20–28. [in Russian]

15. *Panov M.I.* (2019). Pro spivvidnoshennia i vzaimozviazok poniatiinykh aparativ nauk kryminalnoho tsyklu. "On the relation and interrelation of conceptual apparatus of the sciences of the criminal cycle". *Problemy zakonnosti*. Vyp. 146. 158–170 p. [in Ukrainian].

16. *Baulin Yu.V.* (2004). Zvinnennia vid kryminalnoi vidpovidalnost "Exemption from criminal liability". Kyiv: Atika, 296 p. [in Ukrainian].

17. *Hroshevoi Yu.M.* (1979). Osvobozhdenye ot uholovnoi otvetstvennosti v stadii sudebnogo razbyratelstva. "Exemption from criminal liability at the stage of trial" Kharkov: Kharkov Juridical Institute. 82 p. [in Ukrainian].

18. *Khriapinskyi V.P.* (2006). Spirni pytannia shchodo zvinnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti. "Controversial issues regarding criminal liability relief". *Bulletin of the Academy of Advocates of Ukraine*. Iss.6. P. 120–128 [in Ukrainian].

19. *Ponomarenko Yu.A.* (2019). Kryminalno-pravovi naslidky zaprovadzhennia v Ukraini voiennoho stanu. "Criminal consequences of martial law in Ukraine". *Problems of legality*. No 145. P. 179–191 [in Ukrainian].

20. *Karpenko M.I.* (2018). Zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi zlochyny): teoretychni ta prykladni aspekty: monohrafiia. "Crimes against the established order of military service (war crimes): theoretical and applied aspects". Kyiv: VPZ "Natsionalna akademiia upravlinnia". 420 p. [in Ukrainian].

Nikolaienko Tetiana,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor at the Criminal
Law and Criminal Procedure Department, National Academy
of the State Border Guard Service of Ukraine,
Khmelnyskyi, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-4587-2561

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF CRIMINAL LIABILITY EXEMPTION DUE TO THE LEGAL REGIME CHANGE IN THE STATE

The author of the article analyzes the scientific approaches to the implementation of the institution of exemption from criminal liability on the grounds of situation change through the prism of changing the legal regime in the state.

In keeping with the position of integrity between the inevitability of responsibility, the justice of punishment and the humanity of its implementation, taking into account the current legal regime in the country, the author of the article has updated the issue of the implementation of criminal liability exemption in case of its legal regime change.

Based on the analysis of the current legislation on criminal liability and the positions of scientists as well, the author has concluded that the change of legal regime in the state affects the implementation of the criminal liability exemption institution.

It has been proved that in case of its intensification (in particular as the introduction of a special period), the majority of grounds for exemption from criminal liability will be restricted, but termination of such regime creates legal opportunities for the implementation of criminal liability exemption due to the changing situation.

While outlining the specificity of the legal regime, its impact on the institution of criminal liability exemption, the author has formulated proposals on the implementation of the criminal liability exemption due to the changing situation.

It is established that the termination of a special period should not be regarded as an absolute ground for the implementation of the criminal liability exemption in view of the changing circumstances.

It is proposed to consider the change of situation in the totality of circumstances of public danger change or loss of the situation itself, the committed act, the guilty person and the expediency of its implementation in a particular situation.

On the basis of the conducted analysis, it has been grounded that it is expedient to define the essence of the “change of the situation” as an objective reality of the criminal liability exemption institution realization.

Keywords: criminal liability exemption, change of situation in the state, legal regime in the state, special period.

Отримано 18.02.2020

© Nikolaienko Tetiana, 2020

Dolzhenkov Oleksandr,Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Professor at the Department,
South Ukrainian K.D. Ushynsky National Pedagogical University,
Odesa, Ukraine**Pluhatar Tetiana,**Candidate of Juridical Sciences,
Senior Researcher, Academic Secretary of the Academic Council, State
Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-2082-5790

SPECIAL AND CRIMINOLOGICAL MEASURES FOR JUVENILE DELINQUENCY PREVENTION IN UKRAINE

Paper is devoted to the definition of special criminological measures for the prevention of crimes committed by minors.

The issue of prevention of juvenile crimes in Ukrainian criminology has always been given considerable attention; a significant number of monographs, articles, and a number of dissertations on the subject have been defended. Instead, the precautionary provisions in these studies are significantly fragmented, affecting specific fields or areas of activity.

Complex criminological and individual approaches to secondary school are offered. Substantial practical recommendations for the national legislation adopted to ensure effective and efficient resolution of the problem are done.

Keywords: *student violence, physical violence, mental violence, criminological characteristics, prevention, special criminological measures, crimes committed by minors.*

The following scientists have made a significant contribution to the study of juvenile delinquency: Y. Abrosimova, V. Afanasiev, O. Bandurka, I. Bogatyrev, V. Vasilovich, D. Vygovsky, V. Golina, A. Husak, N. Gradetska, O. Dzhuzha, T. Kalchenko, O. Kolb, S. Koretsky, N. Kuznetsova, I. Lubenets, N. Tuza, and other scientists. Instead, the precautionary measures in these studies are highlighted mostly fragmentally, referring to specific areas or spheres of mentioned activity. Our task was to formulate on the basis of the results of our own research, the studies of other authors, to generalize foreign experience and to formulate the most comprehensive, suitable for Ukraine and actual system of measures for the prevention of juvenile delinquency.

1. The list of subjects for the prevention of offenses among children in Ukraine is defined by the Law of Ukraine “On Bodies and Services for Children and Special Institutions for Children” dated January 24, 1995 [1]. They are currently classified as:

- the central executive body, which ensures the formation of state policy in the family and children and the corresponding structural units of all levels;
- authorized subdivisions of the National Police;
- child-reception centers for children of the National Police;
- schools of social rehabilitation and vocational schools of social rehabilitation of educational institutions;
- centers of medical and social rehabilitation of children of health care institutions;

special educational institutions of the State Criminal Execution Service of Ukraine;

shelters for children;

centers of social and psychological rehabilitation of children;

social rehabilitation centers (children's towns).

Other bodies of executive power, bodies of local self-government, enterprises, institutions and organizations, regardless the form of ownership, individual citizens (Article 1 of the above mentioned Law) participate in the implementation of social protection and prevention of offenses among children within their competence.

It should be noted that in this list there are no educational establishments other than schools and vocational schools of social rehabilitation of educational institutions.

According to Art. 3 of the above-mentioned Law, "for the prevention of offenses among children should be understood as the activities of children's bodies and services, special institutions for children, aimed at identifying and eliminating the causes and conditions conducive to the commission of children by offenses, as well as the positive impact on the behavior of certain children in the territory of Ukraine, in its separate region, in family, at enterprises, institutions or organizations, regardless the forms of ownership, at the place of residence".

Taking into account the foregoing, we believe that educational institutions of all types should be included into the list of subjects for the prevention of offenses among children, because they are: institutions that play a priority role in the upbringing of the child (in the family) and this is the responsibility of the pedagogical staff of the educational institutions; institutions where the child spends most of his time, therefore, the teachers have more possibilities for an identification of the causes and conditions that contribute to the child's perpetration of violence; an institution where the socialization of the child and its formation as a person are to a large extent.

Speaking about such special establishments for children as social rehabilitation schools and vocational schools of social rehabilitation of educational institutions, it should be mentioned that in 2015–2016 juvenile children were never involved into any form of forced education, i.e. children weren't sent to the above mentioned institutions.

It should be noted that in Ukraine in 2016 there were two schools and two vocational schools of social rehabilitation, in which correspondingly there were 7 and 16 children. In 2017 there were one school and one vocational school of social rehabilitation – the Komyshevskaya School in Zaporizhzhia Region for children aged 11–14 and the Makivivka Vocational School of Social Rehabilitation in the Donetsk Region for children elder than 14 years. In August 2017, Okhtyrskaya School for Girls in Sumy Region was reorganized and joined to the State Educational Institution "Okhtyr Center for Vocational Education", which indicates the actual unclaimedness of such institutions.

In our view, this link of educational institutions requires the reformation or refusal from them with the introduction of several amendments to the Law of Ukraine "On Bodies and Services for Children and Special Institutions for Children" on their exclusion from the list of institutions that are responsible for the implementation of social protection of children and prevention among them the offenses.

We consider it to be expedient to include probation bodies into the list of subjects for the prevention of offenses among children, since “the purpose of probation is to ensure the safety of society through the correction of convicts, preventing them from committing repeated criminal offenses...” (Article 4 of the Law of Ukraine “On Probation” [2]). In addition, there are grounds for expanding the circle of persons for whom probation is carried out by including minors who are exempted from punishment with the use of coercive measures of an educational nature. Such a decision follows from the aforementioned Law, according to which the probation applies to convicted persons to perform certain types of criminal penalties, which are not related to deprivation of liberty (Article 6, Clause 2).

To create a comprehensive justice system capable of effectively preventing juvenile delinquency and providing rehabilitation of juvenile offenders, it is necessary to ensure the proper coordination of the work of all authorities authorized in the field of juvenile delinquency prevention and justice. In order to achieve such a result, a decision was made on the need for an evaluation of the existing system for the prevention of juvenile delinquency by analyzing existing programs and projects in the relevant field.

In accordance with sub-item 1 of Clause 3 of the Regulation on the Interdepartmental Coordination Council on Juvenile Justice (hereinafter – the Interdepartmental Coordination Council), approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 24, 2017 No 357 [3], this body, which included representatives of ministries, the Commissioner of the President of Ukraine on the Rights of the Child, the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights, the General Prosecutor’s Office of Ukraine, the National Police of Ukraine, international organizations, public associations, scientists and experts, gathering information on policies, programs and projects in the field of crime prevention among minors.

According to experts’ decision and the results of the information gathering, a “unified map” and a bank of policies, programs and projects in the field of prevention of juvenile delinquency, which are being implemented in Ukraine as central executive authorities, as well as local government bodies, local self-government bodies, international organizations, public associations, etc.

The Interdepartmental Coordination Council will work on the following tasks:

1) development and promotion of the draft Strategy for the prevention of juvenile delinquency, focusing on: primary prevention (general crime prevention), secondary prevention (work with children of risk), tertiary prevention (work with children being in conflict with law);

2) study of the need for the amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine aimed at introduction of a model of restorative justice for minors in the form of a program of juvenile reconciliation (mediation in the criminal process against minors), and, if it is necessary, drafting a relevant bill;

3) determination, taking into account the results of studying the experience of foreign countries, of the internal structure and the basic provisions of the draft law on juvenile justice;

4) development and promotion of an approval of probation programs for working with minors who are in the system of probation, as well as correctional, preventive

and resocialization programs for minors who are in educational colonies and pre-trial detention centers;

5) development and promotion of the adoption of subordinate legal acts, which would determine the methods, tools for an implementation and ensure the proper functioning of the penitentiary probation system for minors;

6) development and facilitation of the introduction of an assessment system for minors, which would correlate with the assessment of risks and needs, carried out at the pre-trial stage and in the probationary period, for drawing up an effective individual work plan with a child.

The implementation of these measures will create a modern system of criminal justice for minors in the country.

Legal education of children began to be focused only in early 90's of the XX century, when the law subject was introduced into the school curriculum. However, it did not give a deep knowledge of law and right, given the incompetence of most teachers who taught this subject. Most convicted juveniles (as they say) did not know that their actions had a criminal nature and weren't familiar with the legal status of minors according to their age.

For today, students receive legal knowledge learning the course of school discipline "Fundamentals of Jurisprudence". This course is important for the formation of a legal culture, the belief in the necessity of lawful conduct, the inadmissibility of encroachment upon the rights of other citizens, the ability to protect their rights and universally recognized social values, while not forgetting about their own responsibilities of a person and a citizen; awareness of the inevitability of liability for the offense.

In order to form a negative attitude towards unlawful acts among children, it is suggested to conduct additional educational activities by:

1) the use of various pedagogical forms of material presentation in the educational process, in particular, the conduct of law studies in the form of business games with distribution of roles, modelling of life situations, social processes and procedures, discussions, etc.;

2) conduction of training with the participation of employees of the judiciary, prosecutor's office, police, court, etc., with the possibility of attending the courtroom, special institutions for minors;

3) demonstration of interviewing juvenile convicts; children who have used drugs, drank alcohol, etc. (videos from hospitals where the abovementioned persons and special institutions are located);

4. Lacks in family upbringing are the main source of formation of changes in the personality of the adolescent and determine criminal behavior.

The great propensity for anti-social, illegal, violent behavior is found in children who lived in families with authoritarian, immoral or antisocial education methods; families in difficult living conditions; incomplete and conflicting families; as well as those with special problems (for example, where there are family members who have previously served their sentence or are the members of religious denominations with specific rituals, which can cause harm to both the physical and mental health of the child); families with different levels of material wealth (as a rule, wealth or poverty); in families with parents abroad (as a result, children are social orphans, deprived of

an attention and control), and so on. Children deprived of parental control, in most cases resort to destructive behavior, spend more time on alcohol, drugs, gaming, hooliganism, etc.

In criminological theory it is noted that the prevention of family disadvantage should be carried out in the following sequence: the identification of dysfunctional families; diagnosis of family discomfort; carrying out of preventive measures for the normalization of the microclimate in the family; the use of administrative and criminal legal measures of influence on parents who dodge or maliciously fail to perform duties for the upbringing of children.

In order to prevent neglect, homelessness of children, which in the majority of cases leads to the destructive behavior of the latter ones, as well as the involvement of minors in anti-social activities, juvenile delinquency officers, in conjunction with the service of district police officers, the children's service and the public, must first of all identify families in a timely manner, who were in difficult living conditions, and in co-operation with other subjects for the prevention of offenses, as well as social protection agencies for children and social work to take appropriate measures to this category of families. In case of detection of signs of an offense provided for in Art. 184 KUPAP, juvenile delinquency staff shall draw up a report on the mentioned administrative offense and, along with necessary materials, shall be sent to the court. In addition, the organization of leisure and assistance in the employment of minors, as it was mentioned earlier, may contribute to solving the problem of neglect of children and, accordingly, to prevent their involvement in anti-social activities.

It should be borne in mind that there are families that are not officially classified in families that are in difficult living conditions, and that are considered to be prosperous from the outside but which have certain problems that adversely affect the children they are raised in. Due to the fact that the majority of juvenile offenders are students, the main subjects of detection of preventive activities with children and parents in such families should be a class teacher and a school policeman (if it is enshrined in this institution).

A positive step towards the prevention of domestic violence is the adoption of the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence" of 07.12.2017 [4]. The novel of this act is the introduction of the institution of "a patronage over children". The possibility of "placing a child in the family of a patron teacher in the event of the child's inability to live with parents, or other legal representatives in connection with the commission of domestic violence against this child or with his participation" (Article 7, Article 9 of the Law of Ukraine "On Preventing and Combating Domestic Violence"). Such an event as a special educational effect should be in the case when the child is difficult, neglected or there is a significant threat, as it is foreseen in the Criminal Code of Switzerland (Article 82). In our opinion, it would be advisable to use it and to expand the concept of patronage over a child, as it is enshrined in Clause 1, Article 252 of the Family Code of Ukraine and to consider it as a measure of an educational influence as well.

At the same time, an important negative factor is the risk of an influence on the victim of the offender, therefore, a mechanism is needed that would make it impossible for the victim of domestic violence to apply for closure of the case at his request.

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, 2020

In order to combat effectively disadvantage and domestic violence, the main causes of juvenile delinquency are:

- to increase the efficiency of activities of all subjects of the state system of social and legal protection of children in solving the problems of the prevention of homelessness and juvenile delinquency;
- taking into account the acuteness and urgency of the problem of social orphanhood among children related to the mass exoduses of parents beyond Ukraine and their long absence, to establish the registration of such children, to improve forms and methods of establishing public custody of them;
- to strengthen information and consultative work with families regarding the prevention of homelessness and neglect of minors, the involvement of minors in antisocial or criminal activity;
- to carry out checks on the organization of work on the prevention of domestic violence in educational institutions of all types;
- to expand the concept of “patronage over a child” and consider it as means of an educational influence;
- to create a mechanism that would make it impossible for the victim of domestic violence to sue for the closure of the case at his request and thus reduce the risk of exposure to the victim.

5. There are frequent, for today, cases of violence in educational institutions. Activities for the fight this phenomenon should be pursued in two directions: prevention of violence both of teachers and students.

The legal basis for the protection of children from violence by the teaching staff is the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On Taking Additional Measures to Prevent and Combat the Ill-Treatment of Children” of 25.12.2006, No 844, which stipulates that the ill-treatment of children at school by teachers, educators concerning children is, as it follows: humiliation, setting in a corner; beating; public undressing of a kid as a method of punishment; public mentioning of the disadvantages of a kid, the peculiarities of his family, family events, which the teacher found out; unsustainable labor; ignorance of the physical needs of the child (prohibition to go to the toilet); “favorites” and “pariahs”; “high” tone, screaming, unreasonable, inadequate estimation; strict discipline based rather on fear but not on an interest in learning; authoritarianism, requirements without explanation; inappropriate requirements to the appearance of the child (hairstyle, uniform) and the use of unlawful actions to improve it – self-cutting, removal of decorations, mobile phones, etc.; rape of minors.

There are frequent cases of degrading children’s dignity by teachers. Often, confidential information about the problems of the child and his family is populated and becomes the subject of discussion in the classroom, among parents, who injure the psyche, worsens the moral condition of the child. The means of psychological pressure of separate teachers was the depreciation of educational achievements of students. Often, 11–12 scores can be obtained only by the student who has additional (paid) classes. The aforementioned, as well as professional solidarity, the false interpretation of the “protection of the honor of the uniform” form the idea of the existence of double standards in human relations.

Currently there is no proper legal regulation of cases regarding the conflict between a teacher and a student. There is a need to foresee a procedure for solving such conflicts in the Model Statute of a comprehensive educational institution, as well as disciplinary measures for teachers, pupils and their parents for failure to fulfill their duties or violations of the rights of other participants in the educational process. In particular, in Spain and the United States, such disciplinary action as school arrest is widely applied to students.

In many countries, violence among students is becoming more widespread. Instead, they do not always fall into the attention of teachers because of their high latency. There is a need to introduce an effective mechanism for reporting such facts in general education institutions. These can be tests, regular surveys, etc.

To counteract the violence among students, which takes place throughout the world, it is advisable to take advantage of the positive experience of other countries. For example, in Norway, Austria, Finland, the USA, Germany and other countries the educational-preventive program of prevention of slighting by D. Olveus is widely used. The program contains a set of information-consulting, diagnostic, organizational activities that cover all the participants in school process. Its implementation is carried out at general, group and individual levels. The program provides for the implementation of preventive measures aimed at the prevention of the spread of criminogenic phenomena and the development of typical forms of criminal activity. It was found for the pupils of 4–7 grades, and is quite effective, since during its implementation there is a decrease of the level of violence from 30 % to 70 %.

In French schools, in addition to mandatory official reports on various manifestations of violence, which they must pass on the authority, educational institutions serve as permanent laboratories for questioning of socio-psychological direction. They are under constant supervision of various public government and non-governmental organizations, the media.

On the basis of the above mentioned, we offer:

- to provide in the Model Statute of a comprehensive educational institution the procedure for resolving conflicts among pupils, between pupils and teachers, as well as disciplinary measures of students, their parents, teachers for failure to fulfill their duties or violation of the rights of other participants in the educational process;
- to introduce into a comprehensive educational institution a multi-level educational and preventive program for the prevention of slighting by D. Olveus;
- to provide regular monitoring of violence in schools through a regular questionnaire on socio-psychological orientation, study of the materials of “trust boxes” under the supervision of public, governmental and non-governmental organizations.

Recently, the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying” [5], which defined the concept of bullying and provided for an administrative liability for such actions. The regulations of the law require serious reflection and evaluation on the results of their practical application.

10. High criminogenicity of children and youth is not only a feature of our state, it is a tendency that characterizes the modern world at whole. In the United Kingdom, Canada, Lithuania, Norway, Germany, Poland, the United States and other countries,

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, 2020

preventive programs of long-term intervention are widespread to reduce juvenile delinquency. Such programs for the correction and prevention of juvenile delinquency accumulate the activities of state bodies, non-governmental organizations, volunteer groups, teachers, parents' communities and individuals, aimed at the development of socially useful skills in adolescent age groups; elimination of the causes and conditions that determine socially inappropriate behavior of the child, and prevention of the commission of a crime at various stages of socialization of the child. Early intervention prophylaxis programs are aimed at prevention of the emergence of criminogenic phenomena in the process of forming a socially acceptable space for the development of the child. In addition, at this stage of prevention, great importance is given to the formation and teaching of children with necessary skills and assistance in solving of vital problems.

An implementation of the positive international experience in juvenile delinquency prevention is an important tool for the improvement of its effectiveness in Ukraine. We suggest joining the following programs that are successfully implemented in many countries throughout the world:

School program "Quick Course". The purpose of program measures is to prevent negative deviations in the behavior of pupils of 1–6 grades, formed at home, in school and peers. Intervention prevention focuses on the most closely related to the juvenile socialization agents (family, school, permitting sphere), which form his behavior, the attitude to social norms and the ability to adhere to them. This program has become widespread in the UK, Australia, Canada, and the United States.

A program to restrict the leisure of juveniles committing offenses or crimes. Such measures are implemented by special institutions and schools, where individuals who have committed an offense, a crime or have asocial manifestations in their behavior, spend time free from education. In addition, the educational process involves minors' parents with socially inappropriate behavior. The program is used in Ireland.

The Youth Employment Assistance Program covers young people aged 15–18 who are registered in the juvenile correction system. The main objective of the program is to provide support in education, professional skills and employment used in Ireland.

Drug-based program is based on the motivation model of decision-making skills. It was developed as a classroom program for the prevention of drug abuse by minors (elder than 14 years), pupils of correctional and alternative schools. The main objectives of the program are: to reduce or to eliminate completely the use of tobacco, alcohol, marijuana and heavy drugs; reduction or complete elimination of weapons; increasement of the demonstration of behavioral and cognitive self-control skills for students. It is widespread in Ireland.

Educational and preventive program "Training to Resist the Criminal Group – Success". It is a continuation of the program "Learning to Confront Drug Addiction – Try it" and aims at forming a sense of justice of minors, in particular, difficult children, under the guidance of teachers. Graduating students receive certificates. Students who have successfully completed the training on the above mentioned programs continue to teach others through the "peer-to-peer" method. The program is used in 50 countries throughout the world, in particular, in Canada, Germany, Cuba, Mexico, Spain, Turkey, etc.

Consequently, in development of a system of program measures for the correction and prevention of juvenile delinquency in Ukraine, foreign positive experience regarding the adaptability of various components of long-term and early intervention programs for persons of different age groups should be taken into account, as well as the possibility of their application to children. It is necessary to provide an integrated approach to coordination of the activities of social institutions (especially in the family and the sphere of education) with the support of local authorities, local self-government bodies, law enforcement and public health authorities, and the public.

REFERENCES

1. On Bodies and Services for Children and Special Establishments for Children: Law of Ukraine dated January 24, 1995. No 20/95-VR. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show> (Date of Application: 12.02.2020) [in Ukrainian].
2. On Probation: Law of Ukraine. Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No 13. Art. 93. URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/zakon-ukrajiny/stattya-sfera-diji-60006.html> (Date of Application: 12.02.2020) [in Ukrainian].
3. On the Establishment of Interrelation Coordination for the Juvenile Law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Russia dated 24.05.2017 No 357. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF> (Date of Application: 12.02.2020) [in Ukrainian].
4. On Preventing and Combating Domestic Violence: Law of Ukraine dated 07.12.2017 No 2229-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (Date of Application: 12.02.2020) [in Ukrainian].
5. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Hunt): Law of Ukraine dated 18.12.2018 No 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (Date of Application: 04.02.2020) [in Ukrainian].

УДК 343.91-053.6

Долженков Олександр Федорович,
доктор юридичних наук, професор, професор Південноукраїнського
національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського,
м. Одеса, Україна
Плугатар Тетяна Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
учений секретар секретаріату Вченої ради
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2082-5790

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена висвітленню діяльності державних органів, громадських організацій та громадян щодо запобігання злочинності неповнолітніх, яка спрямована на усунення, ослаблення, нейтралізацію негативного впливу та виникнення протиправної поведінки неповнолітніх. Наголошено, що крім загальних заходів запобігання злочинів неповнолітніх, таких як культурно-виховна

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).30](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).30)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravoohorona.com/>

робота, підвищення морально-культурного рівня сім'ї, а також спілкування у школах, зниження пропаганди насильства у ЗМІ, на особливу увагу заслуговують спеціально-кримінологічні й індивідуальні заходи запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми.

У розвинених країнах досить успішно реалізуються програми попередження соціальної дезадаптації і злочинності серед дітей і молоді, які передбачають систему комплексних заходів, спрямованих на запобігання соціально неприйнятному розвитку дитини. При цьому увагу зосереджено на: належних умовах життя дитини; регулярності процесів освіти і виховання дитини; дотриманні прав дітей, забезпеченні дітям почуття безпеки, прийнятті та розширенні прав і можливостей дітей; активній участі дітей у культурному житті і створенні можливостей для належного управління дозволями; розвитку соціального забезпечення, допомозі дітям і сім'ям, які перебувають у складному фінансовому становищі; заходах безпеки та громадському порядку. Дітям забезпечено широкі межі свободи, а головною умовою є неприпустимість порушення прав, свобод інших людей.

Наголошується, що при формуванні системи програмних заходів корекції й запобігання злочинам неповнолітніх в Україні слід враховувати зарубіжний позитивний досвід щодо адаптованості різноманітних компонентів програм тривалого та раннього втручання до осіб різних вікових груп, а також наявність можливості їх застосування до дітей. Необхідно забезпечити комплексний підхід до координації діяльності соціальних інститутів суспільства (особливо у сфері сім'ї та освіти) за підтримки місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів охорони правопорядку та охорони здоров'я, громадськості.

Ключові слова: насильство серед учнів, фізичне насильство, психічне насильство, кримінологічна характеристика, запобігання, спеціально-кримінологічні заходи, злочини, що вчиняються неповнолітніми.

Отримано 18.02.2020

Попович Володимир Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ: ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ, НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

У статті розробляються теоретичні засади, методологія та проблеми формування кримінологічної характеристики злочинів, визначаються напрями її розвитку. Визначено співвідношення кримінологічної характеристики злочинів з кримінологічною теорією – як частка та ціле. Обґрунтовано підстави розширення елементів предмета кримінології та створення інституту кримінологічної характеристики злочинів.

У статті розкриваються нові предметно-технологічні, прогностичні та функціонально-діяльнісні можливості кримінологічної характеристики злочинів.

Ключові слова: *теорія пізнання, теорія віддзеркалення, кримінологічна теорія, методологія, кримінологічна характеристика злочинів, елементи предмета кримінології.*

Велика українська юридична енциклопедія: кримінологія кримінально-виконавче право” (том 18) визначає словосполучення “кримінологічна характеристика злочину (злочинів)” як “сукупність даних (достатня інформація) про конкретний злочин або певний вид злочинів, що необхідна для його (їх) попередження та запобігання вчиненню нових злочинів”. Далі визначається співвідношення кримінологічної характеристики з криміналістичною та кримінально-правовою характеристикою, наводяться “властивості особи злочинця та потерпілого, статистика, причини, наслідки, механізм та обставини, що сприяють злочинам...”. На підставі наведених узагальнених даних робиться висновок, що коли “поєднати всі зазначені характеристики, то, по суті, вирішуються всі основні завдання боротьби зі злочинністю: попередження, розкриття та розслідування злочинів [1, с. 248–249].

Із зазначеним визначенням слід погодитись, у т. ч. із застосуванням у цій характеристиці криміналістичної та кримінально-правової характеристик. Водночас кримінологія, як і будь-яка юридична наука, розвивається або, принаймні, має розвиватися разом зі змінами суспільних правовідносин. Проте зміни відбулися великі. З’явилися нові, раніше невідомі види і способи вчинення злочинів, які збільшили вдвічі Кримінальний кодекс України (далі – КК України) з 263 до

447 статей. У реформованому Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) скасовано низку інститутів, у т. ч. попередження злочинів, що безпосередньо впливає на криміногенну ситуацію. Розкриття очевидних, штучно-латентних загальнокримінальних правопорушень (далі – ЗКП) зменшилося з 80% до 5 %. Автори ст. 41 КПК України не врахували специфіку неочевидних, природно-латентних економічних злочинів (далі – ек. зл.) і заблокували їх виявлення, що детальніше розглянемо нижче. Зменшення виявлення і розкриття злочинів **виключило статистику злочинів і правоохоронну практику із об'єктивних джерел наукових досліджень**. Перед кримінологічною наукою виникають проблеми і постає складне, але **архіактуальне для суспільства і держави завдання** – напрацювати методологію, методики та засоби повного і адекватного віддзеркалення і вирішення об'єктивно наявних проблем виявлення, документування, розслідування, запобігання і протидії вчиненню злочинів, відтворенню злочинності та інших складових криміногенних процесів, які на рівні причинно-наслідкових взаємозв'язків зумовлюють власне взаємовідтворення. Для вирішення цих завдань закладений у словосполучення кримінологічна характеристика методологічний потенціал слід розвинути до рівня **інституту кримінологічної характеристики**, не лише злочинів, а всіх складових криміногенних процесів [1, с. 244–245]. Наскільки це важливо, свідчить те, що автори основної частини дисертаційних та інших кримінологічних досліджень за однойменними темами не враховують навіть **традиційні**, давно визнані кримінологами **чотири елементи** предмета кримінології. Одні науковці досліджують лише такий елемент предмета кримінології, як “злочин”. Інші – вивчають лише “особу злочинця”. При цьому технологічно складні, *неочевидні, глибоко законспіровані під легітимні види діяльності* природно-латентні економічні злочини такі дослідники *не відрізняють від очевидних, здатних до самопрояву загальнокримінальних правопорушень*. Такі дослідження не враховують те, що сучасні технологічно складні злочини, злочинність, фонові явища злочинності та всі інші об'єктивно наявні складові криміногенних процесів [1, с. 244] слід розглядати у комплексі, оскільки всі ці складові взаємопов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками, а, відповідно, зумовлюють власне взаємовідтворення і продукують потужний криміногенний потенціал. Все це залишається за межами уваги таких досліджень [1, с. 245; 2; 15], чим порушуються основні вимоги *теорії пізнання та теорії віддзеркалення* щодо повного і адекватного відображення об'єктивно наявних процесів та явищ реальної (у т. ч. криміногенної) дійсності. Із зазначеного виникає **мета дослідження** – розробка **інституту кримінологічної характеристики** злочинів, який би став гносеологічно-методологічним орієнтиром для повного і об'єктивного віддзеркалення всіх об'єктивно наявних складових криміногенних процесів і був придатний, як для проведення комплексних кримінологічних досліджень, так і для прикладного функціонально-діяльнісного застосування – запобігання і протидії вчиненню злочинів (*від висунення версій, попередження, виявлення, документування, розслідування злочинів*) і відтворенню злочинності. Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі **завдання: 1)** визначити співвідношення *кримінологічної характеристики злочинів з кримінологічною теорією та елементами предмета кримінології* і встановити, яку роль ці елементи відіграють

© Popovych Volodymyr, 2020

для формування інституту кримінологічної характеристики злочинів; 2) розробити теоретичні засади формування методології *кримінологічної характеристики*, яка б максимально повно враховувала концептуальні положення *теорії пізнання*, *теорії віддзеркалення* та весь методологічний потенціал, напрацьований у *кримінологічній теорії*.

Наскільки словосполучення “кримінологічна характеристика злочинів” *має* теоретичний та прогностично-прикладний **потенціал стати** інститутом “кримінологічної характеристики” всіх складових криміногенних процесів, розглянемо нижче. Обґрунтування цієї ідеї вимагає розглянути співвідношення категорій кримінологічної теорії, елементів предмета кримінології з потенційними можливостями кримінологічної характеристики. Це, у свою чергу, вимагає хоча б стисло окреслити загальнотеоретичні поняття *теорії пізнання*, *теорії віддзеркалення* терміна **“методологія”**. Відзначені поняття мають стати ґносеологічно-методологічним орієнтиром як для формування інституту кримінологічної характеристики, так і для уточнення змісту поняття *кримінологічної теорії* й обґрунтування підстав для розширення переліку *елементів предмета кримінології* завдяки категоріям, напрацьованим у кримінологічній науці. Для цього згадаємо загальне **поняття “теорія”** (theoria – з грецької *ідея*) або *система основних ідей, спрямованих на пізнання, пояснення і перетворення реальних, об’єктивно існуючих явищ дійсності* [4, с. 228]. Пізнавально-перетворююча спрямованість загального поняття “теорія” чільно пов’язана з **“теорією віддзеркалення”** – *форма наукового пізнання, що повно і адекватно віддзеркалює об’єктивно існуючі процеси та явища реальної дійсності* [5, с. 236]. Враховуючи раніше напрацьовані зазначені загальнотеоретичні поняття і нові кримінологічні категорії, уточнимо ознаки поняття “кримінологічна теорія”. Якщо термін “кримінологія” означає науку про злочин (з лат. criminalis-злочин, logos – наука) [6, с. 355], то **кримінологічна теорія** – *це система ідей, поглядів, учень, категорій, методологічних засад, кримінологічних інститутів, спрямованих на комплексне вивчення, повне і адекватне віддзеркалення та розвиток елементів предмета кримінології з метою пізнання і перетворення процесів та явищ об’єктивно існуючої криміногенної дійсності*.

Таким чином, “кримінологічна теорія” базується на загальнотеоретичних поняттях “теорія пізнання” та “теорія віддзеркалення” **і опосередковано охоплює: традиційні елементи предмета кримінології** (злочин, особа злочинця, причини та умови вчинення і заходи запобігання злочинам) та **такі категорії, як: предмет кримінології та його елементи; злочинність; фонові явища злочинності; особа потерпілого, її віктимогенна поведінка; причини та умови відтворення злочинності; заходи запобігання і протидії злочинам і відтворенню злочинності; кримінологічна характеристика; а також категорії, розроблені недавно** (основні, допоміжні та супутні злочини, криміногенна дійсність, яка включає: криміногенні процеси; криміногенний потенціал; індекс криміногенного потенціалу [1, с. 244–245; 8]). Усі ці категорії утворюють структуру та предметно-технологічний зміст *кримінологічної теорії*. Однак теорія – це лише ідея чи система ідей [2; 4, с. 228], яка може залишитися просто ідеєю, якщо не напрацювати її власну методологію як засіб реалізації ідей [2; 7, с. 21]. Щоб традиційним та новоутвореним елементам предмета кримінології надати функціонально-діяльнісного змісту, їх необхідно

© Popovych Volodymyr, 2020

включити у кримінологічну характеристику і зробити засобом *пізнання* (матрицею, методологією та гносеологічним орієнтиром *дослідження прогнозу, віддзеркалення злочинів, злочинності та інших складових криміногенних процесів* [1, с. 244–245]) та їх *перетворення* (розробки заходів щодо запобігання і протидії вчиненню злочинів, відтворенню злочинності та інших складових криміногенних процесів).

Систему традиційних та новоутворених елементів предмета кримінології формуємо у кримінологічній характеристиці так, щоб відобразити *причинно-наслідкову* зумовленість їх взаємовідтворення. Робимо їх розташування на підставі методу “від конкретного до загального”, починаючи сходження від конкретного злочину до криміногенних процесів загалом. Оскільки кримінологічна характеристика опирається на категорії кримінологічної теорії та структурні елементи предмета кримінології, то й співвідноситься з ними як “частка” та “ціле” або як “конкретне” та “загальне”.

Пізнавально-перетворюючу спрямованість *методології кримінологічної характеристики злочинів* слід формувати із особливостей її елементів, предметно-технологічних особливостей сфери пізнання та на основі *загального поняття “методологія наукового пізнання”*. На думку вчених, методологія – це вчення про методи наукового пізнання реальних явищ дійсності [5, с. 316] або *вчення про методи пізнання і перетворення світу* [6 с. 427]. Термін “методологія” (від грецької *metodos* – спосіб і *logos* – вчення; *metodologes* – методологія) [6 с. 426], дійсно, означає вчення про методи пізнання і перетворення світу. Водночас аналіз структури поняття методологія дає підстави стверджувати, що пізнавально-перетворювальний зміст методології як засобу наукового пізнання, крім *методів пізнання*, об’єктивно містить *методики, засоби* наукового пізнання та *систему їх інтерпретації, притаманні технологічному змісту предмета пізнання*. Таким чином, у методологію пізнання, взагалі, та у *методологію кримінологічної характеристики* злочинів, зокрема, слід включати такі **структурні елементи**: 1) *методи* пізнання (аналіз, синтез, порівняння і т. ін.); 2) *методики процесу пізнання* (ЗКП: перевірка алібі, відбитків пальців тощо, для ек. зл. – *зустрічні перевірки* банківських операцій, бухгалтерських, товарно-транспортних та інших документів, що супроводжують підозрілі операції з фактичними діями, подіями, процесами, придатними виявити фіктивні закупки сировини, матеріалів, фіктивні перевезення, фіктивні акти про виконані роботи тощо); 3) *засоби* процесу пізнання (технічні, інформаційні, криміналістичні, оперативно-процесуальні, кримінально-правові засоби психологічного впливу та ін.); 4) *систему інтерпретації* (порядку застосування) цих методів, методик і засобів пізнання; 5) *вчення про те, що вибірка* методів, методик та засобів пізнання, як і *системи їх інтерпретації, залежать* від предметно-технологічного *змісту предмета* пізнання – сфери діяльності, де вчинено злочин.

Отже, очевидним є те, що *загальне поняття методології* доцільно визначити як *вчення про методи, методики і засоби пізнання, систему їх інтерпретації (порядок застосування), залежні від предметно-технологічного змісту предмета пізнання* [7, с. 76].

Продовжимо обґрунтування ідеї, що словосполучення кримінологічна характеристика має методологічний потенціал стати *методологією інституту*

кримінологічної характеристики (далі – Кр. х.). Вибірку **методів, методик, засобів** дослідження та систему їх інтерпретації (порядку застосування) – **складові методології** інституту Кр. х. – **слід формувати з урахуванням** як традиційних елементів предмета кримінології (злочин, особа злочинця, причини та умови вчинення злочину, запобігання і протидія злочинам), так і нових структурних елементів (“злочинність”, “фонові явища злочинності”, “криміногенні процеси”, “особа потерпілого та її віктимогенна поведінка”, “причини та умови відтворення злочинності”, “заходи запобігання та протидії вчиненню злочинів і відтворенню злочинності”). Це не механічне розширення кількості елементів предмета кримінології. Воно є необхідним, оскільки дає дослідникам додаткові інструменти більш системно, повно і адекватно **відображати** структуру сучасних криміногенних процесів, їх складові, детерміністичні та віктимогенні взаємообумовлення та криміногенно-відтворювальний потенціал [1, с. 244–245]. Це розширить інформаційний та методологічний інструментарій пізнання, відображення й вирішення проблем запобігання і протидії вчиненню злочинів та відтворенню злочинності.

Поняття **“методологія інституту кримінологічної характеристики”** можна визначити як *вчення про методи, методики, засоби дослідження та систему їх інтерпретації (порядку застосування), залежні від предметно-технологічного змісту досліджуваної сфери суспільних відносин і елементів предмета кримінології, що орієнтують на відображення змісту та структури криміногенних процесів та стають функціональними пізнавально-перетворюючими елементами кримінологічної характеристики* [8]. Зокрема:

1) **перший елемент** кримінологічної характеристики – **“злочин”** стане більш інформативним, у т. ч. в частині висунення версій, розкриття, виявлення і документування факту вчинення ек. зл., розслідування, якщо його класифікувати **на такі складові, як:**

а) **економічні злочини** – природно-латентні; неочевидні; не здатні до самопрояву, законспіровані *під процес та під вигляд легітимних видів діяльності* [1, с. 181; 9, с. 37; 11, с. 184–220];

б) **загальнокримінальні правопорушення** – очевидні злочини; здатні до самопрояву (поява трупа з ознаками насильницької смерті, грабїж, розбій, вимагання, рейдерство тощо); інколи штучно латентні (не подання потерпілим заяви у правоохоронні органи через недовіру правоохоронцям і т. ін.) [1, с. 182; 9, с. 37; 11, с. с. 184–220];

в) **основні, допоміжні та супутні** види і способи вчинення злочинів; наприклад: **основний** злочин (*привласнення*) не можна вчинити без вчинення **допоміжного злочину** (*службових підроблень*), що вуалюють факти “привласнення чужого майна”;

супутні злочини (виникають паралельно із тих самих діянь, що утворюють вчинення *основних злочинів*), наприклад, привласнені (ст. 191 КК України) посадовцями чи власниками підприємств кошти виводяться з балансу підприємства, що **одночасно** зменшує оподатковуваний прибуток підприємств і паралельно утворює склад злочину “Ухилення від сплати податків” (ст. 212 КК України) [1, с. 181; 9, с. 37; 11, с. 184–220];

2) другий елемент – “злочинність”: напрям її структурування – це не просто сукупність: фактично вчинених, зареєстрованих, укритих від реєстрації штучно латентних загальнокримінальних правопорушень та невиявлених природно-латентних економічних злочинів, це і фонові явища злочинності, складові яких акумулюють взаємовідтворення всіх складових злочинності як засіб накопичення капіталів злочинного походження [1, с. 181–183];

3) третій елемент – “фонові явища злочинності”: 1) новоутворені але своєчасно некриміналізовані суспільно небезпечні діяння; 2) безпідставно декриміналізовані діяння, що не втратили суспільну небезпеку; 3) адміністративні та цивільно-правові правопорушення; 4) тіньова економічна діяльність; 5) капітали злочинного походження – пов’язані детерміністичними зв’язками з відтворенням криміногенного потенціалу, вмотивовують учасників криміногенних процесів до саморегулятивного відтворення нових видів злочинів та створення умов для їх безнаказаного вчинення, як засобу подальшого накопичення капіталів злочинного походження [1 с. 244];

4) четвертий елемент – “криміногенні процеси” [1, с. 244–245]

5) п’ятий елемент – “особа злочинця”: до традиційної типізації особи злочинця (стать, вік, освіта, судимість і т. ін.) характерну оперативним пошуком “від самопроявленого злочину до типового портрету злочинця, від останнього до особи, що вчинила злочин”, слід додати професійно-статусну та функціонально-рольову типізацію осіб за посадами, віднесеними до груп ризику (службові особи, обліковці, матеріально відповідальні особи, нотаріуси, рієлтори та ін., у конкретних сферах діяльності), де характерним є напрям оперативного пошуку “від ризикової посади до типової особи злочинця, від підозрілої особи до заlegenдованого документування факту вчинення неочевидного природно-латентного злочину” (від підозрілих чорного рієлтора до нотаріуса, інших учасників ОЗГ – до заlegenдованого оперативно-процесуального документування і реалізації доказів про факти вчинення ними злочинів) [8; 15];

6) шостий елемент – “особа потерпілого”, яку слід, насамперед, вивчати в плані її віктимогенної поведінки з метою попередження злочину за рахунок зміни віктимогенно-провокаційної поведінки особи, що може стати жертвою злочину;

7) сьомий елемент – “причини та умови вчинення злочинів та відтворення злочинності”, системне виявлення яких є основним засобом попередження злочинів та протидії відтворенню злочинності; зруйновану систему виявлення причин та умов вчинення злочинів та відтворення злочинності можна відновити лише за умови повернення у реформований КПК України положення ст. 23 старого КПК України про попередження злочинів, яке утворювало організаційно-правову інфраструктуру (обов’язок дізнання, слідства, прокуратури і суду виявляти та добиватись усунення причин, що детермінують, та умов (без яких неможливе) вчинення злочинів [1, с. 374–376];

8) восьмий елемент – “заходи запобігання і протидії вчиненню злочинів та відтворенню злочинності” – слід насамперед будувати шляхом формування комплексу запобіжних заходів загальної, спеціальної та індивідуальної профілактики злочинів, злочинності, складових фонових явищ злочинності, особи злочинця;

© Popovych Volodymyr, 2020

віктимогенної поведінки жертви злочину, виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, притаманних відповідним сферам економічної, цивільно-правової, реєстраційно-дозвільної, контрольної діяльності.

Очевидно, що інститут кримінологічної характеристики злочинів, його елементи і методологія відкривають **нові предметно-технологічні уявлення** про злочин та інші структурні елементи кримінологічної характеристики, **розкривають їх прогностично-профілактичні можливості щодо:** висунення версій про потенційні види, способи і технології вчинення основних, допоміжних та супутніх економічних злочинів та розкриття загальнокримінальних правопорушень; визначення методів методик та засобів виявлення злочинів, залегенованого оперативно-процесуального документування і реалізації доказів про факти вчинення фігурантами злочинів.

Зазначені заходи неможливо розробити, реалізувати, **а тим більше попереджати** без залучення знань із відповідних галузевих правових, економічних, технічних, інформаційних та інших **наук, які мають забезпечити ефективне і законне** функціонування відповідних сфер організаційної, економічної, технічної, інформаційної, цивільно-правової, фінансово-правової діяльності, куди проникла злочинність. Залучення предметно-технологічних знань із зазначених наук необхідне для формування організаційно-правової інфраструктури попередження загально-кризових проявів, які не можна попередити без запобігання і протидії вчиненню злочинів. Водночас відомо, що викривлена корпоративна кругова порука вважає, що запобігання і протидія вчиненню злочинів не є предметом вивчення економічних, технічних, непрофільних правових та інших наук. Однак злочинність не лише руйнує певні сфери людської діяльності, які обслуговують ці науки, а й суперечить методологічним основам розвитку як галузевих сфер діяльності, так і самих наук. Наприклад, провальні соціально-економічні реформи, що зумовили відтворення широкомасштабних тіньових економічних відносин та нових, раніше невідомих суспільно небезпечних діянь, збільшили удвічі КК України [14]. У результаті непродуманих реформ кредитної, монетарної, зовнішньоекономічної політики, спрямованих на підтримку іноземного виробника, вітчизняний виробничий сектор економіки зруйновано. Кумулятивна система оподаткування, нав'язана радниками з “Barens group”, умови отримання та сфери використання кредитів МВФ, корупційні правки Наталії Яреско про зростання проценту виплати кредитів МВФ у випадку зростання ВВП більше 3% та ін. Руйнівні впливи продовжують знищувати залишки галузей ледве жевріючої економіки. Саме тому залучення зазначених наук до розробки заходів ранньої профілактики злочинів через інститут попередження (**визначення і усунення причин та умов їх вчинення**) є не просто засобом підвищення ефективності заходів запобігання і протидії злочинам, а й сприятиме розвитку як самих наук, залучених до запобігання і протидії злочинам, так і зорієнтує фахівців, як можна усунути викривлення розвитку сфер діяльності, які вони обслуговують [3; 15].

Доцільно також зазначити, що підстави вибірки і застосування системи інтерпретації методів, методик та засобів пізнання як для наукового **дослідження злочину**, так і для **практичного визначення** способів і технологій вчинення злочину, методів, методик і засобів його виявлення є загалом однаковими [7–12].

© Popovych Volodymyr, 2020

Певна **відмінність** методів, методик та засобів дослідження і системи їх інтерпретації **може виникати із особливостей** технологій капіталообороту та документообороту в предметно-діяльній сфері відносин, під виглядом яких вчиняються неочевидні природно-латентні економічні злочини, та з особливостей учинення загальнокримінальних правопорушень. Відмінність виникає зі способів вчинення економічного злочину. Зокрема, службовці, які є учасниками вчинення неочевидних ек. зл, конспірують їх під *легітимні* економічні, фінансово-господарські, цивільно-правові, реєстраційно-дозвільні, контрольно-регулятивні операції. Відповідно, службовці-учасники вчинення злочину не зацікавлені у їх розкритті, а власники підприємств та основна частина службовців, як правило, не знають про вчинення таких злочинів, оскільки вони є природно-латентними. Таким чином, такі злочини без застосування знань і методів бухгалтерського обліку, фінансового права, глибоких оперативних пошукових заходів системно виявляти неможливо. Щодо загальнокримінальних **очевидних** правопорушень (рейдерство, вбивство, грабіж, розбій тощо), то вони **здатні до самопрояву**. Відповідно, методи, методики, засоби розкриття загальнокримінальних правопорушень **відрізняються від методів** виявлення і документування економічних злочинів [7–12].

Слід звернути увагу й на те, що повнота відображення всіх складових криміногенних процесів вимагає під час дослідження застосовувати всі структурні елементи кримінологічної характеристики злочинів. Невикористання якогось зі структурних елементів кримінологічної характеристика не слід вважати методологічним плюралізмом, який до певної міри є припустимим під час вибірки методів, методик та засобів дослідження чи формування системи їх інтерпретації. Як відзначає П. Рабинович: "...Методологічний плюралізм не повинен перетворюватися на методологічний анархізм, на методологічну нерозбірливість, сваволю" [13, с. 43].

Невикористання хоча б одного з елементів кримінологічної характеристики **не відобразить увесь об'єктивно існуючий спектр ознак, характерних** сучасним **економічним злочинам**, вчиненим під виглядом легітимних видів діяльності, та очевидним **загальнокримінальним правопорушенням**. Ця різниця випадково чи навмисно не була врахована під час реформування кримінального процесу. До яких проблем це призводить стисло окреслено на самому початку дослідження, під час визначення проблемної ситуації. Оскільки це важливо для запобігання і протидії злочинності, розкриємо більш детально окреслені процесуальні проблеми. До того ж ці відмінності розпочинаються на ранніх етапах дослідження злочинів з різниці реєстрації заяв і звернень громадян про вчинені очевидні загальнокримінальні правопорушення та оперативний збір і перевірку інформації про факт вчинення природно-латентних економічних злочинів. Невраховання цих та деяких інших особливостей призвело до руйнації процесуальних механізмів: обліку заяв і звернень громадян щодо загальнокримінальних правопорушень; реєстрації злочинів, їх виявлення, документування, розслідування запобігання і протидії економічним злочинам. Зокрема, **скасування інститутів "дослідчої перевірки" та "мотивованої відмови у порушенні кримінальної справи"** призвело до щорічного викидання понад 5 млн заяв громадян про

© Popovych Volodymyr, 2020

вчинення загальнокримінальних злочинів, *без залишення будь-яких слідів про результати перевірки* та законність прийнятого рішення [15]. Це свідчить, що новий КПК України в частині обліку і перевірки заяв змодельовав механізми ігнорування захисту порушених прав громадян. Така ж сама ситуація склалася і в частині розкриття зареєстрованих загальнокримінальних правопорушень, що зменшило захист порушених злочинами прав громадян на рівень 5 %. Автори ст. 41 КПК України не врахували специфіку виявлення не здатних до самопрояву природно-латентних економічних злочинів, у т. ч. і корупції. Оперативним співробітникам заборонили збирати інформацію і виявляти злочини *без письмової вказівки слідчого*.

Цей припис навантажив слідчого неприродною для нього функцією адміністративного управління оперативними підрозділами *поза межами справ*, що знаходяться у провадженні слідчого. Вимога КПК України створила процесуальне “замкнуте коло” – слідчий не має оперативних можливостей і часу здобути інформацію про вчинення природно-латентних злочинів, але зобов’язаний письмовою вказівкою ініціювати перевірку ніким не виявленої інформації про злочин. Оперативник має джерела інформації та час для проведення оперативної роботи, однак, не має права її збирати, перевіряти і навіть звертатись за отриманням такої вказівки. Проте, хто розібрався з предметно-технологічними особливостями *природно-латентних економічних злочинів*, законспірованих під процес та вигляд легітимної економічної діяльності, розуміє, що ці злочини в поле зору слідчого, а тим більше в його провадження не потраплять ніколи, якщо їх через свої оперативні можливості не виявить і не задокументує оперативник [8–9].

Природу цієї оперативно-процесуальної ситуації, мотиви та авторів її створення, рівень впливу на процесуальне блокування системного виявлення природно-латентних економічних злочинів та зменшення розкриття загальнокримінальних правопорушень нехай визначає читач-кримінолог на підставі власного дослідження із застосуванням запропонованої методології кримінологічної характеристики злочинів. Якщо дослідник захоче реально віддзеркалити зазначену вище оперативно-процесуальну ситуацію, то він зрозуміє мотиви остаточної ліквідації служби економічної безпеки в МВС – певною мірою практичного органу, який навіть в умовах зазначеного вище процесуального блокування виявлення злочинів виявляв у 2018 році близько 17 тисяч економічних, у т. ч. і корупційних злочинів, що не зрівняти з неповною сотнею злочинів, виявлених високо витратним НАБУ [16]. Законспіровані під реформи корупційні прагнення реформаторів досягнуті, вони не просто згорнули протидію вчиненню природно-латентних економічних злочинів, а ліквідували необхідну службу. Водночас зменшили розкриття загальнокримінальних правопорушень, а з ним і захист порушених прав громадян на рівень 5 %.

Як зазначалося на початку дослідження, зменшення правоохоронної практики виключило її із об’єктивних джерел узагальнення, а відповідно, і з джерел наукових досліджень. Запропонований інститут кримінологічної характеристики, за умови його адекватного застосування, здатен розкрити окреслену та низку інших проблем врегулювання системи обліку злочинів, їх виявлення, документування, розкриття, розслідування, запобігання та протидії вчиненню злочинів та відтворенню злочинності.

Кримінологічна характеристика, незважаючи на відсутність реальної практики як джерела наукових досліджень, за умови її адекватного застосування, може напрацювати *методи методики* та *засоби* дослідження, здатні серед усієї маси легітимних реєстраційно-дозвільних функцій, фінансово-господарських та цивільно-правових операцій розпізнавати і виявляти потенційні **псевдо легітимні оборудки**, під виглядом яких **вчиняються**: економічні злочини, корупція; рейдерське заволодіння активами чужих підприємств, квартирами, іншим житлом; привласнення бюджетних та корпоративних коштів; ухилення від сплати податків; службові підроблення, службова недбалість та інші суспільно небезпечні діяння, притаманні тій чи іншій сфері суспільних відносин.

Таким чином, вирішення проблем виявлення, запобігання і реальної протидії вчиненню злочинів та відтворенню злочинності потребує реальної державної волі. Поки такої волі немає, надія на подолання зазначених проблем слабка. Однак це ще більше зобов'язує кримінологічну науку не втрачати напрацьовані знання, берегти і розвивати їх для суспільства, людини і громадянина, з метою організації життєдіяльності країни, національної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велика Українська юридична енциклопедія: кримінологія. Т. 18. Харків: Право, 2019. 544 с.
2. Попович В.М. Загальнотеоретичне значення кримінології для формування запобіжного потенціалу кримінально-правового циклу наук. Нац. АПрН України. Координаційне бюро з проблем кримінології та кримінологічних досліджень. (Пам'яті А.П. Закалюка). К.; Запоріжжя: КПУ, 2010. С. 156–169.
3. Попович В.М. Роль кримінології у підвищенні запобіжного потенціалу наук, що утворюють організаційно-правову інфраструктуру запобігання злочинності. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2011. № 1. С. 47–52.
4. Велика Радянська енциклопедія. Друге видання. Т. 42. М., 1956. С. 228.
5. Велика Радянська енциклопедія. Друге видання. Т. 27. М., 1956. С. 316.
6. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: Торсінг плюс, 2007. 768 с.
7. Попович В.М. Проблеми теорії держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2015. 384 с.
8. Попович В.М. Методологія кримінологічної характеристики злочинів у сфері обороту об'єктів нерухомості. Наука і правоохорона. 2018. № 3. С. 157–168.
9. Попович В.М., Попович М.В. Проблеми розслідування економічних злочинів: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2016. 350 с.
10. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь: НВЦ АДПСУ, 2001. 524 с.
11. Попович В.М. Кримінологічна характеристика фіктивного підприємництва: проблеми та перспективи протидії діяльності СПД з ознаками фіктивного підприємництва. К.: Алерта, 2012. С. 184–220.
12. Попович В.М. Методологія термінологічно-понятійного відображення криміногенних процесів у сфері економіки. Наука і правоохорона. 2019. № 2. С. 193–202.
13. Рабинович П., Лобода Ю. Соціальна сутність держави: теоретико-методологічні засади дослідження. Право України. 2001. № 8. С. 41–43.
14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III із змінами і доповненнями на 26.02.2019 щодо визнання неконституційними окремих положень згідно з Рішенням Конституційного Суду № 1-р/2019 від 26.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.08.2019).
15. Попович В.М. Термінологічно-понятійне відображення структурних елементів сфери обороту об'єктів нерухомості як предмета злочинного посягання. Наука і правоохорона. 2018. № 4. С. 149–157.

© Popovych Volodymyr, 2020

16. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності, за січень-грудень 2014, 2015, 2016 та 2017 роки. Генеральна Прокуратура України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113285&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 03.08.2017).

REFERENCES

1. Velyka Ukrainska yurydychna entsyklopediia: kryminolohiia. "The Great Ukrainian Legal Encyclopedia: Criminology". Vol. 18. Kharkiv: Law, 2019. 544 p. [in Ukrainian].
2. Popovych V.M. (2010) Zahalnoteoretychne znachennia kryminolohii dlia formuvannia zapobizhnogo potentsialu kryminalno-pravovoho tsyklu nauk. "The general theoretical value of criminology for the formation of the preventive potential of the criminal justice cycle of sciences". Nat. APRN of Ukraine. Coordinating Bureau for Criminology and Criminological Research. (In memory of A.P. Zakaliuk). K.; Zaporizhzhia: KPU. P. 156–169 [in Ukrainian].
3. Popovych V.M. (2011) Rol kryminolohii u pidvyshchenni zapobizhnogo potentsialu nauk, shcho utvoriuiut orhanizatsiyno-pravovu infrastrukturu zapobihannia zlochynnosti. "The role of criminology in enhancing the preventive capacity of the sciences that form the legal infrastructure for crime prevention. Visnyk of the Criminological Association of Ukraine. No. 1. P. 47–52 [in Ukrainian].
4. Velyka Radianska entsyklopediia. Druhe vydannia. "The Great Soviet Encyclopedia". Second edition. T. 42. M., 1956. p. 228 [in Ukrainian].
5. Velyka Radianska entsyklopediia. Druhe vydannia. "The Great Soviet Encyclopedia". Second edition. T. 27. M., 1956. p. 316 [in Ukrainian].
6. Nechvolod L.I. (2007) Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv. "Modern dictionary of foreign words". Kharkiv: Torsing Plus. 768 p. [in Ukrainian].
7. Popovych V.M. (2015) Problemy teorii derzhavy i prava: kontseptsii, prakseolohiia ta metodolohiia rozvytku: monohrafiia. "Problems of the theory of state and law: concept, praxeology and methodology of development": monograph. K.: Jurinkom Inter. 384 p. [in Ukrainian].
8. Popovych V.M. (2018) Metodolohiia kryminolohichnoi kharakterystyky zlochyniv u sferi oborotu obektiv nerukhomosti. "Methodology of criminological characterization of crimes in the sphere of real estate turnover". Nauka i Pravoookhorona. No. 3. P. 157–168 [in Ukrainian].
9. Popovych V.M., Popovych M.V. (2016) Problemy rozsliduvannia ekonomichnykh zlochyniv: navchalnyi posibnyk. "Problems of investigating economic crimes": a textbook. K.: Jurinkom Inter. 350 p. [in Ukrainian].
10. Popovych V.M. (2001) Ekonomiko-kryminolohichna teoriia detinizatsii ekonomiky: monohrafiia. "Economic and criminological theory Shadow Economy": monograph. Irpin: STCU. 524 p. [in Ukrainian].
11. Popovych V.M. (2012) Kryminolohichna kharakterystyka fiktyvnogo pidpriemnytstva: problemy ta perspektyvy protydiv diialnosti SPD z oznakamy fiktyvnogo pidpriemnytstva. "Criminological characteristics of fictitious entrepreneurship: problems and prospects of countering SPD activities with fictitious entrepreneurship". K.: Alerta. P. 184–220 [in Ukrainian].
12. Popovych V.M. (2019) Metodolohiia terminolohichno-poniatiinoho vidobrazhennia kryminohennykh protsesiv u sferi ekonomiky. "Methodology of terminological and conceptual reflection of criminogenic processes in the sphere of economy". Nauka i Pravoookhorona. No. 2. P. 193–202 [in Ukrainian].
13. Rabinovych P., Loboda Yu. (2001) Sotsialna sutnist derzhavy: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia. "The social essence of the state: theoretical and methodological foundations of the study". Pravo Ukrainy. No. 8. P. 41–43 [in Ukrainian].
14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. "The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III as amended on 26.02.2019 on the recognition of unconstitutional separate provisions in accordance with the Decision of the Constitutional Court No. 1-r / 2019 of 26.02.2019". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (date of application: 03.08.2019) [in Ukrainian].
15. Popovych V.M. (2018) Terminolohichno-poniatiine vidobrazhennia strukturnykh elementiv sfery oborotu obektiv nerukhomosti yak predmeta zlochynnoho posiahannia. "Terminological and conceptual representation of structural elements of real estate turnover as a subject of criminal encroachment". Nauka i Pravoookhorona. No. 4. P. 149–157 [in Ukrainian].
16. Zvit pro kryminalni pravoporushennia, vchyneni na pidpriemstvakh, ustanovakh, orhanizatsiakh za vydamy ekonomichnoyi diialnosti, za sichen-hruden 2014, 2015, 2016 ta 2017 roky.

© Popovych Volodymyr, 2020

Heneralna Prokuratura Ukrainy. “Report on criminal offenses committed by enterprises, institutions, organizations by types of economic activity, January-December 2014, 2015, 2016 and 2017”. General Prosecutor of Ukraine. Statistical information on the state of crime and the results of prosecutorial investigative activity. URL: http://www.gp.gov.ua/en/stst2011.html?Dir_id=113285&libid=100820&c=edit&_c=fo (date of application: 03.08.2017) [in Ukrainian].

UDC 343.9.01

Popovych Volodymyr,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMES: THEORY AND METHODOLOGY OF THE FORMATION, DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

The analysis of dissertation and other criminological researches abstracts shows that the term “criminological characteristic of crimes” is used ambiguously in many criminological researches. The bulk of criminological studies do not take into account the provisions of cognition theory and theory of reflection on the adequate reflection of objectively existing processes and phenomena of reality complete and adequate reflection. Researchers do not even use traditional elements of criminology in the complex. The other criminological categories have not only used, but also not included in the system of elements of the subject of criminology. Hence, some authors research only such element of the subject of criminology as “crime”, others – “identity of offender”. At the same time, natural latent economic crimes that are conspired under legitimate types of activity do not differ from the obvious, capable of self-manifestation general criminal offenses. Such superficial studies violate the theory of cognition about the dependence of methodology on the content of the object of cognition, and the same crime prevention measures for different types of crime make these ones ineffective. The noted problems determine the relevance of the topic and aim of this study, namely, the development of criminological characteristic of crimes that would objectively reflect the investigated crimes and other related processes and phenomena of criminogenic reality; it has become an epistemological and methodological guideline both for comprehensive criminological research conducting and for crime prevention, counteraction and reproduction.

The tasks accomplishment, according to the purpose of the research, it is established that: the criminological characteristics of crimes correlate with criminological theory as a part and as a whole; elements of criminology subject are the content of criminological theory and, at the same time, form the structural basis of criminological characteristics of crimes, are called to become epistemological and methodological reference for a comprehensive reflection of crimes and related components of criminogenic processes. Guided by the methodological settings of the cognition theory and the theory of reflection about the full reflection of processes, actions, events, objectively existing criminogenic reality, the system of criminology subject elements is

© Popovych Volodymyr, 2020

supplemented by such structural elements as: crime; background phenomena of crime; criminogenic processes; the person of victim, victimological behavior; the causes and conditions of the crime; crime prevention and counteraction measures. The proposed categories, together with the four traditional elements of criminology subject, reflect the objectively existing system of elements that forms a typical methodology of criminological characteristics, that is called to become epistemological and applied functionally diversified comprehensive research of: 1) crimes; 2) criminality; 3) background phenomena of crime; 4) criminogenic processes and criminogenic potential index formulas; 5) the offender; 6) the person of the victim, victimological behavior; 7) the causes and conditions of the crime and the reproduction of crime; 8) crime preventing and countering measures, in general, or in a specific sphere of human activity, in particular. The updated classification of crimes (economic crimes and general criminal offenses, obvious and non-obvious, capable and not capable of self-manifestation, natural latent and artificially latent, basic, auxiliary, accompanying) is substantiated. The structure and content of other elements of the of criminology subject are revealed. It is proved that the authors of Criminal Procedure Code reform did not take into account a number of features of natural latent economic crimes, namely, the instruction to operational units (Article 41 of the CPC) not to collect information about crimes committing without the investigator' written instructions, that in fact blocked the detection of such crimes. The abolition of "investigative verification" and "refusal to institute criminal proceedings" institutes led to the annual release of more than 5 million citizens' applications, without leaving any trace of the review results and the legality of the decision. Other unreasonable changes to the CPC have led to the collapse of crime detection rate at 5–10 %. As a result, law enforcement practice has ceased to be an objective source of scientific research. In this regard, criminological science faces a difficult but relevant for society and the state task not only to generalize the practice, but to develop the research methods and tools, that are capable among the whole mass of legitimate registration and authorization functions, financial and economic and civil, legal transactions, to identify and identify potential pseudo-legitimate equipment, under the guise of which corruption, misappropriation, raider seizure of someone else's property, tax evasion, office forgery, and other crime acts inherent in a particular sphere of social relations are committed proposed criminological characteristic is intended to become one of the means of detection, documentation and disclosure of such crimes.

Keywords: theory of knowledge, theory of reflection, criminological theory, methodology, criminological characteristics of crimes, elements of the subject of criminology.

Отримано 17.02.2020

Свірін Микола Олександрович,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9443-7566
Давидова Марина Миколаївна,
ад'юнкт кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6642-9681

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ТА ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ

У статті здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення, форм та методів взаємодії органів і підрозділів Національної поліції України з іншими суб'єктами щодо запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Досліджено основні законодавчі та підзаконні акти, що становлять правову основу взаємодії суб'єктів запобігання наркозлочинності. Проаналізовано наукові підходи щодо визначення шляхів удосконалення законодавства у цій сфері та ефективності діяльності Національної поліції. Запропоновано перспективні напрями вдосконалення взаємодії правоохоронних органів у процесі протидії та запобігання наркозлочинності.

Ключові слова: взаємодія, незаконний обіг наркотиків, запобігання наркозлочинності.

Національна поліція належить до системи державних органів, для яких запобігання злочинам є одним з основних, пріоритетних завдань. На підрозділи цього правоохоронного органу покладається здійснення низки спеціально-кримінологічних заходів загального та індивідуального рівнів щодо запобігання злочинам, зокрема й у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Ефективність виконання органами Національної поліції завдань із запобігання наркозлочинності значною мірою залежить від узгодженості дій поліції, а також від налагодженої взаємодії її підрозділів з іншими суб'єктами запобігання та протидії злочинам у сфері незаконного наркообігу.

Повноваження у сфері запобігання незаконному наркообігу Національна поліція здійснює через реалізацію положень Конституції України, кримінального

та кримінального процесуального законодавства, законів України “Про Національну поліцію” [1], “Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори” [2], “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними” [3] та ін.

Згідно зі ст. 3 Закону України “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними” протидію незаконному наркообігу здійснюють Національна поліція, Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора, ЦОВВ, що реалізує державну митну політику (Державна митна служба України); ЦОВВ, що реалізують державну політику у сферах захисту державного кордону (Державна прикордонна служба України), обігу наркотиків, протидії їх незаконному обігу, та інші органи виконавчої влади в межах наданих їм законом повноважень [3].

Координацію діяльності суб’єктів запобігання незаконному наркообігу, забезпечення їх ефективної взаємодії у стратегічних, оперативних і тактичних напрямках слід віднести до переліку найважливіших організаційних засад у зазначеній сфері. Згідно з чинним законодавством така координація покладена на Міністерство охорони здоров’я України, яке є головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізацію державної наркополітики [4].

Водночас важливу роль щодо координування протидії та запобігання правоохоронними органами наркозлочинності відіграє і система органів прокуратури. Так, у процесі реалізації функції прокуратури щодо нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур координують діяльність правоохоронних органів у сфері протидії злочинності шляхом проведення координаційних нарад (ч. 2 ст. 25 Закону України “Про прокуратуру”) [5].

У науковій літературі суб’єктів протидії незаконному наркообігу поділяють на: міжнародні органи та організації; національні державні інституції центрального, регіонального та місцевого рівнів [6; 7, с. 274; 8]; на суб’єктів, що здійснюють: запобігання правопорушенням у сфері наркообігу (правоохоронні органи); попередження та запобігання зловживанню наркотиками (МОЗ України, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (Держлікслужба), МОН України та ін.) [9]; органи державної та виконавчої влади, ЦОВВ, що реалізує державну політику у сфері наркообігу; органи прокуратури; підприємства та установи, діяльність яких пов’язана із обігом наркотиковмісних рослин [10, с. 40].

Слід зазначити, що у юридичній літературі відсутня однозначна характеристика взаємодії правоохоронних та інших державних органів щодо протидії та запобігання злочинам як міжгалузевої правової категорії [11, с. 338].

Так, В.Д. Пчолкін під взаємодією пропонує розуміти засновану на спільності цілей і завдань, погоджену за часом, місцем і змістом, визначену законодавством діяльність компетентних суб’єктів щодо раціонального застосування наявних сил, засобів і методів для забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки [12, с. 97]; О.М. Шевчук – побудований на демократичних засадах, взаємний, узгоджений за часом, місцем і змістом зв’язок між не менш як двома

суб'єктами, який передбачає диференціацію їхніх функцій і завдань, спрямований на досягнення певного визначеного результату із можливістю внесення пропозицій та впливу на прийняття рішень з конкретних питань [13, с. 127]; Ю.А. Хатню – процес взаємовпливу та взаємодоповнення діяльності суб'єктів [14, с. 185]; Ю.С. Назар – процес, який полягає у діяльності кількох (не менш ніж двох) суб'єктів, які впливають один на одного та на об'єкт засобами і методами, що властиві кожному учаснику, для досягнення спільної мети [15, с. 158].

Отож, найбільш характерними ознаками взаємодії суб'єктів запобігання та протидії злочинам, пов'язаним з незаконним наркообігом, є наявність у суб'єктів взаємодії спільної мети – запобігання поширенню наркоманії та наркозлочинності, а також певної компетенції у сфері обігу наркотиків; різноманітність суб'єктів взаємодії; демократичний характер взаємозв'язків; універсальність форм взаємодії тощо [13].

Відповідно до Закону України “Про Національну поліцію” у процесі своєї діяльності щодо запобігання злочинності поліція взаємодіє: з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування (статті 5, 88); з населенням (у т. ч. з використанням ЗМІ), територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства (статті 11, 89). Основними формами такої взаємодії є: зустрічі та співпраця з органами місцевого самоврядування і населенням; систематичне інформування громадськості про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень; підготовка та виконання спільно з громадськістю проєктів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращання ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань; надання підтримки програмам правового виховання, пропагування правових знань в освітніх закладах, поширення їх через ЗМІ та видавничу діяльність тощо [1].

Законодавчі норми, що визначають напрями та форми взаємодії органів та підрозділів Національної поліції, деталізовані в підзаконних (у т.ч. і відомчих) нормативно-правових актах.

Так, основні напрями та порядок організації взаємодії підрозділів Національної поліції як суб'єкта запобігання злочинам, визначені Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженій наказом МВС України від 07.07.2017 № 575.

Згаданою Інструкцією визначено: основні завдання взаємодії в системі органів та підрозділів поліції (запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, тощо); основні взаємодіючі служби (органи досудового розслідування, підрозділи кримінальної поліції, міжрегіональні територіальні органи Національної поліції та їхні територіальні (відокремлені) підрозділи); особливості організації взаємодії (комплексного використання сил і засобів усіх органів та підрозділів поліції) у запобіганні кримінальним правопорушенням, пов'язаним з незаконним наркообігом, тощо. Зокрема, в Інструкції звернуто увагу на необхідність:

– з’ясування часу, місця, способу та інших обставин вчинення кримінального правопорушення, а також відомостей про: використання доходів, одержаних злочинним шляхом, майно і кошти підозрюваних осіб, на які може бути накладено арешт;

– з’ясування джерел отримання наркотичних засобів, використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотиків;

– вжиття відповідних заходів реагування у разі отримання інформації про осіб, які зловживають наркотиками;

– проведення оперативної закупки з метою виявлення фактів збуту наркотичних засобів, у ході якої залучаються необхідні сили та засоби поліцейських підрозділів.

Однією із форм взаємодії у процесі запобігання злочинам зазначеної категорії в Інструкції для розслідування конкретних кримінальних правопорушень передбачено створення слідчо-оперативних груп (СОГ), до складу яких включають працівників органу досудового розслідування та оперативних підрозділів.

Уважаємо, що зазначену Інструкцію доцільно доповнити положеннями щодо необхідності:

– покладення на працівників поліції обов’язків щодо з’ясування у наркозалежних осіб відомостей про час, місце та обставини, за яких вони розпочали вживати наркотики. Така інформація дозволить виявляти осіб, які втягують (схиляють) інших до вживання наркотиків;

– залучення до складу СОГ з розслідування злочинів цієї категорії дільничних офіцерів поліції (ДОП), на території обслуговування яких вчинено кримінальне правопорушення, а також працівників підрозділів ювенальної превенції (ЮП), якщо підозрюваним чи потерпілим у справі є особа, яка не досягла 18-річного віку. Це, на нашу думку, дозволить більш ефективно запобігати вчиненню таких злочинів.

Форми та напрями взаємодії підрозділів Національної поліції щодо протидії та запобігання наркозлочинам визначено відомчими нормативно-правовими актами системи МВС України. Так, реалізуючи свої кримінологічні функції, Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції взаємодіє з:

– населенням, державними, громадськими й міжнародними організаціями у сфері протидії незаконному наркообігу, запобігання поширенню наркоманії;

– суб’єктами виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, переміщення та використання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів з метою контролю за дотриманням установлених правил їх обігу;

– ЗМІ з метою висвітлення результатів роботи органів системи МВС з протидії наркозлочинності;

– міжнародними організаціями та правоохоронними органами зарубіжних країн з питань організації протидії незаконному наркообігу та проблем поширення наркоманії;

– правоохоронними органами України під час проведення спеціальних операцій щодо виявлення осіб, які займаються розповсюдженням наркотиків у навчальних закладах країни та в місцях масового проведення дозвілля молоді, а

також інших комплексних заходів, спрямованих на перекриття джерел та каналів незаконного виготовлення і розповсюдження наркотиків.

Працівники підрозділів Служби ДОП, виконуючи завдання щодо здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання поширенню наркоманії, вчиненню наркозлочинів, виявлення причин та умов цих негативних явищ, своєчасного реагування на заяви та повідомлення про правопорушення тощо, взаємодіють та співпрацюють з: населенням; органами місцевого самоврядування; представниками територіальних громад; керівниками підприємств, соціальних, навчальних та культурних закладів, закладів захисту дітей, а також у межах контрольованих прикордонних районів з дільничними інспекторами прикордонної служби щодо проведення превентивних заходів з протидії протиправній діяльності на державному кордоні. У ході здійснення превентивних поліцейських заходів ДОП проводить роз'яснювальну роботу серед населення для формування правової культури, негативного ставлення до суспільно небезпечних явищ, зокрема наркоманії, тощо.

Формами взаємодії ДОП відповідно до наказів МВС України від 28.07.2017 № 650 “Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції” та від 04.11.2003 № 1303/203 “Про затвердження Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі”, є: обмін інформацією (зокрема, щодо осіб, які перебувають на превентивному обліку, зловживають наркотиками), участь у плануванні та реалізації спільних заходів, що проводяться за наказом керівництва поліції тощо.

Організація діяльності підрозділів ЮП регламентована наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044 “Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України”. Ці підрозділи під час здійснення своїх повноважень взаємодіють з органами державної влади, ЗМІ, міжнародними і громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами. Задля уникнення вчинення кримінальних правопорушень дітьми, працівники підрозділів ЮП виявляють та запобігають поширенню немедичного вживання наркотиків, наркоманії; контролюють дотримання суб'єктами підприємницької діяльності вимог законодавства щодо обмежень перебування дітей у нічний час у розважальних закладах та у закладах громадського харчування. З цією метою вносять до підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності обов'язкові для розгляду подання про необхідність усунення причин та умов, що призводять до вчинення правопорушень дітьми; беруть участь у профілактичних заходах щодо запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей; проводять ознайомлювальні та виховні бесіди з дітьми та їхніми батьками, членами сімей; разом із службою у справах дітей відвідують за місцем проживання дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, для з'ясування умов проживання; застосовують кращі міжнародні методики та практику роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом; залучають дітей до участі у просвітницько-профілактичних чи корекційних програмах; інформують відповідні місцеві органи державної влади щодо батьків, які не виконують обов'язків щодо виховання дітей, ініціюють перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я питання про

направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги.

Отже, взаємодія підрозділів і служб поліції щодо запобігання злочинності здійснюється за різними напрямками та у різноманітних формах: повсякчасне планування, обмін інформацією, створення груп працівників поліції з різних служб для вирішення конкретного завдання тощо. Формами взаємодії Національної поліції з іншими державними органами, які забезпечують державний контроль сфери наркообігу, запобігання наркозлочинності та поширенню наркоманії є: взаємообмін інформацією щодо стану та заходів у сфері запобігання незаконному наркообігу; реалізація спільних проєктів щодо запобігання витоку наркотиків у незаконний обіг; проведення спільних спеціальних операцій; співпраця з громадськими та неурядовими організаціями, ЗМІ щодо поліпшення наркоситуації в країні, у т. ч. зниження обсягів пропозиції та попиту на наркотики, подолання негативних наслідків їх вживання, підвищення рівня обізнаності населення про небезпечність вживання наркотиків тощо.

Водночас реалії поширення в Україні наркоманії та наркозлочинності вимагають, на нашу думку, вироблення поновлених підходів до організації такої взаємодії, яку слід розглядати в організаційно-управлінській та практичній формах запобігання злочинам уповноваженими суб'єктами. Основними з них мають бути цільові оперативно-профілактичні операції, створення спільних баз даних про споживачів та осіб, які займаються збутом наркотиків (наркобізнесом), удосконалення правової бази щодо запобігання наркоманії та наркотизму тощо.

Насамперед необхідно визначити основні напрями спільної діяльності органів та підрозділів Національної поліції, ДПС, СБУ та митних підрозділів щодо запобігання та протидії контрабанді наркотиків, до яких слід віднести:

аналіз, узагальнення, систематизацію інформації про обсяги наркотиків, що потрапляють до України через державний кордон, причини та умови, що сприяють цьому негативному явищу;

виявлення факторів, що сприяють виникненню та розвитку цієї кримінальної діяльності;

підготовка та направлення на адресу вищих органів влади спільно узагальненої інформації про виявлені причини, що зумовлюють контрабанду наркотиків, тенденції її розвитку, а також пропозиції щодо найбільш ефективних шляхів протидії їй.

Не менш важливим при цьому є вдосконалення взаємодії підрозділів Національної поліції України з правоохоронцями зарубіжних країн, міжнародними поліцейськими організаціями (Інтерполом та Європолом). Така взаємодія має здійснюватися і у межах виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, відповідно до якої Україна взяла на себе обов'язок вести боротьбу з організованою злочинністю, зменшувати постачання та попит на незаконні наркотичні засоби тощо [16]. Зокрема, в державі здійснюються заходи щодо приєднання України до Розширеної часткової угоди Ради Європи про створення Групи зі співробітництва в боротьбі проти зловживання наркотиками та їх незаконного обігу (Група Помпиду)⁴.

⁴ Ухвалено Резолюцією (80)2 Комітету Міністрів Ради Європи 27 березня 1980 року у м. Страсбург з поправками, ухваленими Резолюцією (80)15 Комітету Міністрів Ради Європи 17 вересня 1980 року у м. Страсбург.

До основних завдань цього міждержавного органу, членами якого є 39 держав світу, належить здійснення всебічного вивчення проблем зловживання наркотиками та їх незаконного обігу, а також розробка та впровадження комплексних заходів у боротьбі з наркозалежністю на національному, регіональному та місцевому рівнях. Набуття членства в Групі Помпиду дозволить значно розширити межі співробітництва; відкриє додаткові можливості для залучення міжнародної технічної допомоги, вивчення та запровадження міжнародного досвіду у сфері боротьби з незаконним наркообігом, надасть право Україні брати безпосередню участь у роботі спеціалізованих груп і мереж щодо запобігання наркотрафіку; сприятиме підвищенню ефективності співпраці у сфері контролю за наркотиками за європейськими стандартами на міжурядовому та експертному рівнях.

З метою доведення до населення основ державної політики у сфері профілактики наркоманії та формування суспільної думки у питаннях протидії розповсюдженню наркотиків, необхідним є вдосконалення взаємодії Національної поліції, інших суб'єктів запобігання наркозлочинності та інститутів громадянського суспільства із ЗМІ. Для підвищення рівня обізнаності населення, надання об'єктивної, науково обґрунтованої інформації про небезпеки, пов'язані із вживанням наркотиків, у ЗМІ необхідно детально розкривати наслідки такої поведінки, суспільну небезпеку наркозлочинів, особливості відповідальності за їх учинення, ставити у приклад судові рішення за результатами розгляду кримінальних проваджень тощо. На нашу думку, це має бути цикл телевізійних програм на державних телеканалах, спрямованих як на осіб, які вживають наркотики, збувають їх, так і на потенційних потерпілих від схилення до їх вживання.

Слід також наголосити, що на сучасному етапі існує думка про те, що в Україні давно назріла необхідність трансформації всієї наявної системи органів протидії незаконному наркообігу (правоохоронних, контролюючих та інших державних органів) в єдину координуючу міжвідомчу структуру із відповідними функціями та повноваженнями шляхом запровадження досвіду низки зарубіжних країн. Таке об'єднання має вирішити проблемні питання, пов'язані з неузгодженістю та надмірною вузьковідомчістю органів, яким державою делегована протидія проявам наркоекспансії. Створення такого органу, відповідального за реалізацію антинаркотичної політики держави, дозволить не лише суттєво покращити ситуацію із запобіганням та протидією незаконному наркообігу в країні, але й вийти на вищий рівень міжрегіональної та міжнародної протидії таким злочинам [9].

Зазначимо, що така думка має право на існування, відповідає зарубіжному та міжнародному досвіду протидії незаконному наркообігу, проте потребує більш детального вивчення та широкого обговорення на рівні фахівців у зазначеній сфері діяльності. Прийняттю такого рішення має передувати проведення низки наукових (у т. ч. і міжгалузевих) досліджень, результати яких мають дозволити визначити своєчасність та перспективу пропонованих організаційних змін.

На підставі викладеного зазначимо, що на сьогодні спільна діяльність державних органів, які складають систему запобігання та протидії незаконному наркообігу і не пов'язані між собою відносинами підлеглості, потребує впровадження у практику низки рекомендацій з організаційного удосконалення їх взаємодії. До основних із них, на наш погляд, належать: узгодженість дій різних державних

органів для досягнення спільної мети; застосування кожним суб'єктом запобігання властивих йому форм і методів роботи, рівність суб'єктів запобігання; ініціативність кожного органу в постановці питань для спільного обговорення і вирішення; забезпечення зацікавлених органів інформацією, необхідною для виконання покладених на них завдань, її аналіз: прогнозування, планування і контроль за усуненням виявлених упущень.

Перспективною є реалізація взаємодії та координації державних органів щодо забезпечення державного контролю у сфері обігу наркотичних речовин у наступних формах: спільний аналіз обстановки; визначення і формулювання завдань взаємодії; спільне планування взаємодії; вироблення спільних заходів з інформаційного забезпечення взаємодії; надання взаємної допомоги наявними силами і засобами; виявлення, узагальнення і розповсюдження передового досвіду спільної діяльності; аналіз і підбивання підсумків спільної діяльності.

Важливим, на нашу думку, є удосконалення форм та методів роботи суб'єктів протидії незаконному обігу наркотиків. Такі організаційні заходи мають передбачати:

- концентрацію зусиль на виявленні та документуванні протиправної діяльності організованих злочинних угруповань, що становлять найбільшу загрозу суспільству (структури, які контролюють наркотрафіки, незаконне виробництво, збут наркотиків тощо), оскільки кримінальне покарання наркозалежних осіб і дрібних дилерів не впливає істотно на зниження рівня споживання наркотиків серед населення;

- оперативне реагування на зміни в тактиці діяльності організованих злочинних угруповань, появу нових психоактивних речовин та їх комбінацій, виявлення осередків їх розповсюдження та контрабандних маршрутів;

- удосконалення організації правоохоронної діяльності за допомогою більш ефективної координації дій суб'єктів боротьби з наркозлочинністю, чіткого розподілу сфер відповідальності, оволодіння новими методами виявлення та розслідування злочинів, зокрема з використанням комп'ютерних мереж, розширення контактів з Інтерполом, Європолем та іншими міжнародними правоохоронними організаціями;

- співробітництво правоохоронних органів з органами місцевого самоврядування та громадськістю, власниками розважальних закладів у проведенні комплексу соціальних, медико-профілактичних заходів на території населених пунктів з досить високою концентрацією незаконного обігу наркотиків;

- забезпечення гласності в діяльності правоохоронних органів з метою підвищення рівня поінформованості населення та розширення соціальної бази протидії наркозлочинності;

- посилення роботи із забезпечення власної безпеки правоохоронних органів, недопущення втягування співробітників таких органів у наркобізнес, усунення перешкод у боротьбі їх з незаконним обігом наркотиків;

- зміцнення кадрового потенціалу підрозділів, до завдань яких віднесено протидію та запобігання незаконному обігу наркотиків, шляхом навчання персоналу та підвищення його кваліфікації;

- забезпечення розвитку адекватних форм інституційного контролю за діяльністю правоохоронних органів у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків насамперед з метою дотримання ними законності, прав і свобод людини;
- удосконалення правової основи для посилення протидії використанню (відмиванню) грошей, отриманих від злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків;
- посилення дієвості заходів з протидії незаконному вирощуванню нарковмісних рослин та отриманню з них нових психоактивних речовин;
- своєчасне виявлення незаконного розповсюдження нових хімічних речовин психоактивної дії та внесення пропозицій щодо їх включення до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-16/print1446470092906691>. (дата звернення: 12.12.2019).
2. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори. Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР (в редакції Закону № 530-V від 22.12.2006). URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/530-16/print1446470092906691> (дата звернення: 12.12.2019).
3. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними. Закон України від 15 лют. 1995 р. № 62/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-вр> (дата звернення: 12.12.2019).
4. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF> (дата звернення: 12.12.2019).
5. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 12.12.2019).
6. Волощук А.М. Органи державної влади, що протидіють незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/12477-organi-derzhavnoi-vladi-shho-protidiyut-nezakonnomu-obigu-narkotichnix-zasobiv-psixotropnix-rechovin-i-prekursoriv.html> (дата звернення: 12.12.2019).
7. Шевчук О.М. Органи державної влади у сфері обігу наркотичних засобів. Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту. Серія “Право”. 2013. Вип. № 21. Ч. II. С. 271–274.
8. Підгорний Б.А. Суб'єкти, що забезпечують адміністрування протидії незаконного обігу синтетичних наркотичних засобів. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_21. (дата звернення: 12.12.2019).
9. Чувирін Д.Е. Протидія незаконному переміщенню наркотичних засобів через державний кордон України вимагає нових підходів URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/18text/g18. (дата звернення: 12.12.2019).
10. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. А.П. Закалюка. Київ, 2006. 296 с.
11. Подоляка А.М. Взаємодія державних органів в охороні громадського порядку. Форум права. 2009. № 2. С. 338–344.
12. Пчолкін В.Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ. Проблеми взаємодії територіальних і транспортних органів внутрішніх справ у попередженні та розкритті злочинів: наук.-практ. конф. 23 травня 2003 р.: тези доп. Львів, 2004. С. 93–104.
13. Шевчук О.М. Взаємодія і координація органів державної влади по забезпеченню державного контролю у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Наук. вісн. Міжнарод. гуманіт. ун-ту. Серія “Юриспруденція”. 2014. Вип. 8. С. 126–129.
14. Хатню Ю.А. Взаємодія органів внутрішніх справ з органами служби безпеки України у боротьбі з рейдерством. Митна справа. 2011. № 4 (76). Ч. 2. С. 183–188.

15. Назар Ю.С. Взаємодія територіальних органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Львів, 2006. 210 с.

16. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18> (дата звернення: 12.12.2019).

REFERENCES

1. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku. "On the National Police: Law of Ukraine of July 2, 2015". Information of the Verkhovna Rada. 2015. No. 40–41. Art. 379. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-16/print1446470092906691> (date of application: 12.12.2019) [in Ukrainian].

2. Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rehovyny i prekursori. "About drugs, psychotropic substances and precursors. Law of Ukraine of 15.02.1995 No. 60/95-VR (as amended by Law No. 530-V of December 22, 2006)". URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/530-16/print1446470092906691> (date of application: 12.12.2019) [in Ukrainian].

3. Pro zakhody protydyi nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhyvanniu nymy. "About measures for counteracting and abuse of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors". Law of Ukraine of February 15 1995 No. 62/95-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-vp>. (date of application: 12.12.2019) [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. "On approval of the Regulation on the Ministry of Health of Ukraine". Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 26.03.2015 No. 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF>. (date of application: 12.12.2019) [in Ukrainian].

5. Pro prokuraturu. "About the prosecutor's office". Law of Ukraine dated 14.10.2014 No. 1697-VII. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>. (date of application: 12.12.2019) [in Ukrainian].

6. Voloshchuk A.M. Orhany derzhavnoi vlady, shcho protydyiut nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv. "State authorities that counteract drug trafficking, psychotropic substances and precursors". URL: <http://www.stationline.org.ua/pravo/76/12477-organ-derzhavnoi-vlady-shho-protidyut-nezakonnomu-obigu-narkotichnix-zasobiv-psixotropnix-rehovyn-i-prekursoriv.html> (date of application: 12.12.2019) [in Ukrainian].

7. Shevchuk O.M. (2013) Orhany derzhavnoi vlady u sferi obihu narkotychnykh zasobiv. "State bodies in the sphere of drug trafficking". Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Pravo". Iss. No. 21. Part II. P. 271–274 [in Ukrainian].

8. Pidhorney B.A. (2014) Subiekty, shcho zabezpechuiut administruvannia protydyi nezakonnogo obihu syntetychnykh narkotychnykh zasobiv. "Subjects providing administration of counteraction to synthetic drug trafficking". Theory and Practice of Law. Vol. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_21 (date of application: 12.12.2019) [in Ukrainian].

9. Chuvyrin D.E. Protidyia nezakonnomu peremishchenniu narkotychnykh zasobiv cherez derzhavnyi kordon Ukrainy vymahaie novykh pidkhodiv. "Countering the illicit movement of drugs across the state border of Ukraine demands new approaches". URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/18text/g18 (date of application: 12.12.2019) [in Ukrainian].

10. Narkozlochynnist: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia. "Drug crime: criminological characteristics and prevention": [scientific-practice tool] / for the total. Ed. A.P. Zakaliuk. Kyiv, 2006. 296 p. [in Ukrainian].

11. Podoliaka A.M. (2009) Vzaiemodiia derzhavnykh orhaniv v okhoroni hromadskoho poriadku. "The interaction of state bodies in the protection of public order". Forum right. No. 2. P. 338–344 [in Ukrainian].

12. Pcholkin V.D. (2004) Poniattia, sutnist ta zavdannia vzayemodii operatyvnykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav. Problemy vzayemodii terytorialnykh i transportnykh orhaniv vnutrishnikh sprav u poperedzhenni ta rozkrytti zlochyniv. "Concept, essence and tasks of interaction of operational divisions of law-enforcement bodies. Problems of Interaction of Territorial and Transport Bodies of Internal Affairs in the Prevention and Disclosure of Crimes": Scientific-Pract. Conf. May 23, 2003: These supplements. Lviv. P. 93–104 [in Ukrainian].

13. *Shevchuk O.M.* (2014) Vzaiemodiiia i koordynatsiia orhaniv derzhavnoi vlady po zabezpechenniu derzhavnoho kontrolyu u sferi obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rehovyn. "Interaction and coordination of state authorities on ensuring state control in the sphere of drug and psychotropic substances circulation". Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Jurisprudence Series. Iss. 8. P. 126–129. [in Ukrainian].

14. *Khatniu Yu.A.* (2011) Vzaiemodiiia orhaniv vnutrishnikh sprav z orhanamy sluzhby bezpeky Ukrainy u borotbi z reiderstvom. "Interaction of Internal Affairs Bodies with Security Services of Ukraine in Combating Raiding". Customs business. No. 4(76). Part 2, P. 183–188 [in Ukrainian].

15. *Nazar Yu.S.* (2006) Vzaiemodiiia terytorialnykh orhaniv vnutrishnikh sprav iz mistsevymy orhanamy vykonavchoi vlady ta orhanamy mistsevoho samovriaduvannia u profilaktytsi administratyvnykh pravoporushen. "Interaction of territorial internal affairs bodies with local executive bodies and local self-government bodies in the prevention of administrative offenses": Dis. Ph. D. of Juridical Sciences: 12.00.07. Lviv. 210 p. [in Ukrainian].

16. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. "On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part". Law of Ukraine of 16.09.2014 No. 1678-VII .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>. (date of application: 12.12.2019) [in Ukrainian].

UDC 351.74(477):351.761

Svirin Mykola,

Candidate of Juridical Sciences,
Senior Associate Scientist, Chief scientist of the
Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-9443-7566

Davydova Maryna,

Adjunct, National Academy of Internal Affairs of
Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-6642-9681

INTERACTION OF BODIES AND SUBDIVISIONS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH OTHER ENTITIES IN THE FIELD OF DRUG CRIME PREVENTION

The article analyses the legal and regulatory framework, forms and methods of cooperation between agencies and units of the National Police of Ukraine and other entities for the prevention of crime in the area of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors. The main legislative and bylaws constituting the legal basis for the interaction of the subjects of drug crime prevention were studied, in particular the laws of Ukraine "On the National Police", "On Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors", "On Measures of Counteraction to Illicit Turnover and Abuse of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors" and others.

© Svirin Mykola, Davydova Maryna, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).32](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).32)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravookhrona.com/>

Scientific approaches to identifying ways of improving legislation in this area and the effectiveness of the National Police have been analyzed. It was noted that the most characteristic features of interaction between the subjects of preventing and combating crimes related to illicit drug trafficking were the existence of a common goal of the subjects of interaction – preventing the spread of drug addiction and drug crime, as well as a certain competence in the field of drug trafficking; diversity of subjects of interaction; democratic character of interaction; universality of forms of interaction, and so on.

According to the authors, it is of particular importance to ensure effective interaction between law enforcement agencies and other entities involved in the prevention of illicit drug trafficking in strategic, operational and tactical areas of coordination of such activities, in particular the prosecution services. Proposed perspective directions for improving the interaction of law enforcement agencies in combating and preventing drug crime. The authors refer to such areas as: a general analysis of the subjects of prevention; definition and formulation of the objectives of interaction; joint planning of interaction; elaboration of joint information and communication activities; mutual assistance by available resources; identification, synthesis and dissemination of best practices in joint activities; analysis and stocktaking of joint activities.

Keywords: interaction, drug trafficking, drug crime prevention.

Отримано 14.02.2020

Федотова Ганна Валеріївна,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ
МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КАТЕГОРІЇ “КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК”

У статті, зважаючи на багатогранність та ємність кримінального права, єдність усіх його різноманітних елементів, які в своїй сукупності відтворюють сутність правової природи, кримінальний проступок визначено правовою категорією, яка з позиції впливу механізму кримінального права на суспільні відносини уособлює прояв правового регулювання, відповідаючи ознакам урегулювання цих відносин у межах правової форми.

Ключові слова: *правове регулювання, правова форма, правова система, норми права, правовідносини, кримінальний проступок.*

Регулювання соціальних процесів у період динамічних перетворень у суспільстві зберігає пріоритет за правовим регулюванням – це результативний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку згідно із суспільними потребами, що здійснюється за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних розпоряджень тощо).

Необхідними умовами існування й гармонійного розвитку кожного суспільства є узгодження інтересів різних його членів, установлення й підтримання у стосунках між ними певного порядку. Частково це забезпечується прямим впливом на поведінку людей, проте основне навантаження в реалізації зазначених функцій лягає на спеціально пристосовану до особливостей буття розгалужену систему соціальної регуляції, важливе місце в якій посідає правове регулювання.

Змістом будь-якого різновиду соціального регулювання (морального, заснованого на звичаях, релігійного, естетичного) є визначення на нормативному та індивідуальному рівнях відповідно до цілей регулювання меж дозволеної та забороненої поведінки соціальних суб'єктів, становлення ідеальних моделей їх стосунків у певних життєвих ситуаціях, а також стимулювання фактичного дотримання ними цих установлень. Усе це повною мірою властиве правовому регулюванню, яке загалом може бути охарактеризоване як процес дії за допомогою правових норм та інших юридичних засобів на поведінку людей із метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин [1, с. 404–405].

Кримінальне право, як і будь-яка інша галузь права, об'єднує певні норми на основі особливостей предмета й методу правового регулювання. Кримінальний проступок необхідно розглядати в його онтологічному зв'язку з іншими елементами

правової системи (правовими принципами, нормами права, правовідносинами тощо). Це поняття має відображати атмосферу, в якій функціонують усі елементи кримінально-правової системи.

Під правовим регулюванням здебільшого розуміють: процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм (норм права) [2, с. 41–42]; юридичний вплив на суспільні відносини, який здійснюється з використанням норм права і усієї сукупності правових засобів [3, с. 53]; встановлення правових норм і підпорядкування останнім відповідних суспільних відносин шляхом спрямування поведінки їх учасників [4, с. 12–13]; вплив права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права [5, с. 223]; інформаційний, ціннісно-мотиваційний і безпосередньо регулюючий вплив на суспільні відносини в межах певного простору, часу та кола осіб [6, с. 414] тощо.

Отже, в юридичній науці майже одностайно правове регулювання усвідомлюють як сукупності різноманітних форм і засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, здійснюваного в інтересах усього суспільства або певного колективу чи особистості для підпорядкування поведінки окремих суб'єктів відповідно до встановленого в суспільстві правопорядку [7]. Правове регулювання визначають як вплив юридичними засобами на суспільні відносини з метою їх упорядкування. Таку позицію поділяють С.С. Алексєєв, В.В. Лазарєв, А.В. Малько, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун та ін. (див. зокрема, [3, с. 53; 8, с. 38–44; 9, с. 144; 10, с. 153; 11]).

Правове регулювання – це різновид соціального регулювання. З його допомогою відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, що має державно-владний характер. Крім того, правове регулювання має конкретний (завжди пов'язане з реальними відносинами) і цілеспрямований характер, скероване на задоволення законних інтересів суб'єктів права, здійснюється правовими засобами, які забезпечують його ефективність. Воно гарантує доведення норм права до їх виконання [11].

Слід, застерігає О.Ф. Скакун [11], розмежовувати два явища: правове регулювання і правовий вплив. “Регулювання” (від лат. *regula* – правило) полягає в упорядкуванні, налагодженні, узгодженні чого-небудь із чим-небудь [12, с. 789; 13, с. 480]. Вплив же на що-небудь передбачає наявність системи дій. Їх змістове навантаження близьке, частково збігається, але не тотожне.

Якщо визначити правове регулювання через правовий вплив, слід сказати про те, що правовий вплив досить ємне поняття, оскільки характеризує право в дії, воно ширше за правове регулювання, адже впливає на систему суспільних відносин, на її правову свідомість і культуру [11]. Правовий вплив структурно охоплює правосвідомість, правову культуру, правові принципи, правотворчий процес, механізм правового регулювання.

Отже, правовий вплив і правове регулювання співвідносяться як загальне та часткове. Правове регулювання є лише однією з форм впливу права на суспільні відносини, засоби правового регулювання тією чи іншою мірою слугують засобами правового впливу. Засобами правового регулювання є юридичні норми, юридична діяльність, принципи права тощо. Їх коло визначається передусім стадією правового регулювання. Засобами ж правового впливу попри перелічені правові явища є

правові традиції, загальна правосвідомість суспільства і ставлення суспільства до права, які формально не обмежені [14].

З'ясовуючи співвідношення правового впливу та правового регулювання, слід визначитися щодо дії і впливу права з формальної (юридичне закріплення права у джерелі) і фактичної (норма права впливає на суспільні відносини) позиції. Проте вплив права є тоді, коли формальна і фактична складові дії права представлені в комплексі. Правовий вплив може відбуватись як в активній (передбачає безпосереднє використання засобів і методів правового регулювання і правову охорону у процесі соціальної життєдіяльності), так і в пасивній (опосередкований вплив права на суспільні відносини) формі [15, с. 217–218].

Основними методами правового регулювання є імперативний і диспозитивний, що встановлюються через владно-правове закріплення прав, обов'язків, заборон. Методи правового впливу – рекомендація, пропозиція, приклад для наслідування, профілактики порушень. Відповідно формами слугують, з одного боку, вольові приписи, з другого – інтелектуально-психологічний вплив.

Визначальна мета правового регулювання – правомірна поведінка суб'єктів права і відповідність суспільних відносин правилам, визначеним юридичними нормами. Ідеальна мета правового впливу – формування в суспільстві правових настанов на визнання непорушності й пріоритету загальноправових і загальносуспільних цінностей. Співвідношення, єдність і роздільність правового впливу та правового регулювання, слушно зазначає В.М. Косович, наводять на думку про необхідність узагальненого підходу до цих правових явищ. Зміст такого підходу, як вважається, полягає в можливості розгляду правового впливу у двох аспектах: 1) правовий вплив як явище, що є похідним, супроводжує, доповнює, посилює ідейну спрямованість правового регулювання (прикладом є виховна функція юридичної відповідальності); 2) правовий вплив як ідеолого-правовий процес не пов'язаний безпосередньо із правовим регулюванням, проте такий, що має суттєве для нього значення. Підсумовуючи викладене вище, слід наголосити, що в юридичній теорії та практиці недооцінене значення правового впливу на регламентацію суспільних відносин. Правове регулювання є однією з форм правового впливу права на суспільні відносини, явище, яке його супроводжує [14]. На нашу думку, вивчення кримінальних проступків, їх здатність регулювати суспільні відносини та здійснювати правовий вплив слід розглядати як засіб, що супроводжує такий вплив. Не можна недооцінювати значення правового впливу. Адже правовий вплив – це результативний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як специфічну систему власне правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування), так й інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу).

На проблему узгодження предмета та методу правового регулювання звертає увагу О.П. Рябчинська, на її думку, поєднання формального критерію (класифікація залежно від виду покарання) та матеріального (ступінь небезпечності (шкідливості) та тяжкості) має лягти в основу виокремлення в межах чинного Кримінального кодексу тих діянь, які будуть трансформовані у кримінальні проступки або ж утворять основу іншого нормативного акта. Вона зазначає “що більш логічним було б приєднатись до позиції тих науковців, які вважають доцільним

© Fedotova Hanna, 2020

трансформувати в кримінальні проступки злочини невеликої тяжкості (тобто ті, які передбачають покарання не більше двох років позбавлення волі чи інше, більш м'яке покарання). Проте, зважаючи на той факт, що в кримінально-правовій науці зазнають критики окремі позиції законодавця щодо визнання тих чи інших злочинів як злочинів невеликої та середньої тяжкості з огляду на їх дійсну суспільну небезпечність, доцільним та необхідним бачиться й переосмислення категорій окремих видів злочинів, розміщених в Особливій частині КК, з огляду на передбачені за їх вчинення покарання. Шлях, який проходитиме Україна в цьому напрямі, докорінно буде відрізнятись від аналогічного процесу в інших країнах, адже інститут кримінального проступку буде саме запроваджуватися на базі існуючого кримінального законодавства, яке протягом багатьох десятиліть подібного інституту не знало [16].

Нині категорія “правове регулювання” наповнюється новим змістом. На нашу думку, її слід розглядати крізь призму поняття правового впливу, зважаючи на той факт, що правовий вплив – категорія більш широка, порівняно з правовим регулюванням. Проте правове регулювання здійснюється за відповідним механізмом правового регулювання. Поняття “механізм правового регулювання” похідне від поняття “правове регулювання”. С.С. Алексєєв [17, с. 53] визначає правове регулювання як здійснене за допомогою системи правових заходів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо), має результативний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб. Однак, стверджує А.І. Бобилєв [18], рівень механізму правового регулювання залежить не тільки від стану законодавства. Важливо також реалізувати на практиці ухвалені закони. Тому, коли ми говоримо про норми права, насамперед йдеться про їх механізм реалізації. Натомість С.В. Бобровник [19] не розмежовує понять “правова норма” і “норма права”. Названі вище терміни – це словосполучення, причому їх необхідною складовою є слово “норма”, яке до того ж вирізняється своєю однозначністю. Традиційно під терміном “норма” у правознавстві розуміють правило поведінки, хоча небезпідставне і методологічно коректне в аспекті структури норми права твердження про те, що “правило” – це вужча категорія, оскільки воно міститься лише в диспозиції правової норми [20, с. 357]. З огляду на етимологію термінів, слід наголосити, що словосполучення різняться своїм обсягом. Найбільш широкою серед них дійсно є категорія “норма права”, адже вона охоплює як ті правила поведінки, що є справедливими (правові норми), так і ті, що не мають такої властивості; як ті, що створені судовими органами (юридичні норми), так і ті, що є результатом правотворчої діяльності інших суб'єктів.

Регулювання кримінально-правових відносин здійснюється завдяки механізму правового регулювання, що становить загальний порядок, процес дії. Якщо механізм правового регулювання – юридична категорія, що показує, як здійснюється правове регулювання, то кримінальний проступок – здебільшого змістова його характеристика, яка показує, як реалізується механізм правового регулювання. Отже, кримінальний проступок реалізується через механізм правового регулювання, який є загальним порядком, процесом дії та реалізації кримінального права, оскільки механізм правового регулювання зорієнтований насамперед на

© Fedotova Hanna, 2020

вирішення конкретних ситуацій, які породжують, відповідно до чинного кримінального законодавства, правові наслідки. Тому можна дійти висновку, що кримінальний проступок є проявом правового регулювання.

Етимологічно слово “форма” походить від латинського “forma”, що означає “зовнішній вигляд, зовнішнє окреслення, видимість чого-небудь”. У загальнонауковому трактуванні “форма” завжди пов’язується з категорією “зміст”. Тобто під формою розуміють той чи інший варіант зовнішнього вираження змісту [21, с. 87].

Відомо, що форма є внутрішньою організацією змісту. Досить часто, коли визначають форму, або не вказують на вид організації змісту, маючи на увазі спосіб існування і вираження змісту [22, с. 617], або, навпаки, акцентують увагу на тому, що форма пов’язана зі змістом як внутрішньо, так і зовнішньо: форма – це спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз [23, с. 1543].

Проте поняття правової форми у теорії права потребує подальшого розроблення. Окремі аспекти цього питання досліджували такі науковці, як С.С. Алексєєв, Ю.Б. Батурина, В.М. Горшенєв, А.П. Заєць, Д.А. Керимов, П.Є. Недбайло, С.М. Олейников, Р.О. Халфіна, Л.С. Явич та ін. Водночас ученим бракує однастайності щодо визначення цієї категорії.

Так, Л.С. Явич [24, с. 43] визначає правову форму як соціальну систему, цілісну сукупність елементів (частин юридичної надбудови), що виступають стосовно навколишніх умов та інших систем єдиним цілим. При цьому він відрізняє правову форму від форми права (внутрішньої та зовнішньої). Таку позицію поділяє С.Г. Березовська, наголошуючи, що внутрішня форма права складається з будови юридичної норми та структури системи права, а зовнішня – із системи нормативно-правових актів (джерел права) [25, с. 84–89]. Позицію Л.С. Явича підтримує й Д.А. Керимов [26, с. 114], вважаючи, що правова форма відображає право як систему щодо інших чинників суспільного життя, тобто характеризує право як форму економічного розвитку, державної політики, науково обґрунтованого управління соціальними процесами тощо. Форма ж права характеризує структуру права, його систематизацію, реалізацію, шляхи та способи впливу на суспільні відносини тощо, тобто відображає право як відносно самостійний феномен суспільного життя. Отже, у працях Д.А. Керимова, Л.С. Явича, інших вчених визнається необхідність розуміння правової форми як самостійного поняття та окремої наукової проблеми, хоча в них здебільшого аналізується форма права (джерела права), а правова форма залишена поза увагою.

Таким чином, форма права та правова форма не є тотожними поняттями. Як зазначалося вище, форма права (внутрішня та зовнішня) відображає внутрішню структуру, систему правових явищ та їх зовнішній вираз. Проте правова форма відбиває взаємозв’язок між елементами, що утворюють право як цілісну та єдину систему, а також поєднує право з неправовими явищами. На відміну від форми права, правова форма не обмежується “світом” права, а є способом організації взаємодії елементів, що утворюють право, і одночасно відображає зв’язок права з явищем, на яке воно впливає [27, с. 37–56].

Поняття “правова форма” є загальним відображенням об’єктивного зв’язку права й соціальної матерії, яка охоплюється дією правового регулятора. У такому

розумінні право є історично зумовленою формою організації суспільних відносин. Форма права відображає характер права як рівної міри або масштабу, що застосовується до учасників суспільних відносин та є засобом вираження волі суб'єктів правового життя (засобом закріплення і реалізації правових норм). Тобто форма права має інструментальний характер і безпосередньо пов'язана із джерелами права [28, с. 23].

Наявні також наукові праці, в яких правова форма досліджується як діяльність державних органів. Так, С.М. Олейников [29, с. 12] вважає, що правова форма – це специфічна організаційна форма діяльності органів держави та посадових осіб, яка, з одного боку, здійснюється на засадах суворого дотримання вимог законів та інших нормативно-правових актів, а з другого – її результати завжди пов'язані з появою певних юридичних наслідків. Схожу думку висловлює й В.М. Горшенев [30, с. 9–13], визначаючи правову форму за допомогою організаційно-правової та процесуальної форм.

Цікавою є позиція Р.О. Халфіної [31, с. 174–175], яка розглядає цю категорію в діалектичному взаємозв'язку з діяльністю в межах правовідносин. Дослідниця характеризує правову форму як комплекс норм інститутів права, що опосередковують певний вид суспільних відносин. Ці норми та інститути створюють інструментарій, набір правових засобів, за допомогою яких відносини реалізуються відповідно до цілей та інтересів суспільства. Призначення ж правової форми певного виду суспільних відносин полягає в тому, що вона надає можливість визначити відповідність правових засобів, що застосовуються, характеру цих відносин і цілям правового регулювання, а також обмірковувати ефективність останнього та шляхи його вдосконалення.

Досліджуючи на монографічному рівні категорію “правова форма”, Ю.Б. Батурина [32] запропонувала своє визначення, розуміючи під правовою формою об'єктивно відображений і стійкий зв'язок між елементами, що становлять право, а також між правом і неправовими явищами, що потребують правової регламентації. Вона також вирізняє внутрішні (норма права, правовідносини), зовнішні (правовий статус, власність) та універсальні (правопорядок, законність) правові форми й наголошує на тому, що правова форма відображає те, як право існує та діє. Діяльність не може виступати правовою формою, вона опосередковується правовою формою, хоча іноді правова форма може проявлятися в діяльності. При цьому остання не становить основної сутності правової форми.

Очевидно, що правова форма є багатозначним поняттям, і у правовій науці бракує єдиної позиції щодо її визначення. Але, розглядаючи кримінальний проступок як неправомірне діяння, з огляду на це водночас слід усвідомити, що це діяння потребує опосередкування правовою формою. Кримінальний проступок варто розглядати як прояв (правову форму) правового регулювання у кримінально-правовій сфері, що містить комплекс засобів для забезпечення відповідного порядку тих чи інших суспільних відносин, яким завдано незначну шкоду.

Із законодавчим закріпленням нормами Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. [34] та прийняттям Верховною Радою України Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень” від

22 листопада 2018 року (№ 7279-д) [34] термін “кримінальний проступок” посів своє місце у вітчизняній правовій дійсності. Наразі досліджувана категорія “кримінальний проступок”, яка розглядалася лише на концептуальному рівні, за рахунок теоретико-правових ініціатив втілена у законодавство. Проте у контексті дослідження цього питання існує достатньо прогалин, які потребують більшої уваги з боку правознавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Рогачова Л.Л. та ін. Загальна теорія держави та прав: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
2. Сорокин В.Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс. Правоведение. СПб., 2000. № 4. С. 41–47.
3. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. 146 с.
4. Козлов Ю.М. Административные правоотношения. М.: Юрид. лит., 1976. 184 с.
5. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. К.: Юрінком, 1997. 320 с.
6. Проблемы общей теории права и государства / под общ. ред. В.С. Нерсисянца. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 832 с.
7. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави та права: академ. курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 456 с.
8. Лазарев В.В. Сфера и пределы правового регулирования. Сов. государство и право. М., 1970. № 11. С. 38–44.
9. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. М.: Юрист, 2005. 250 с.
10. Рабінович П.М. Основы загалльної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-те, зі змін. К.: Атіка. 2001. 176 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
12. Словник іншомовних слів / уклад. Л.О. Пустовіт та ін. К.: Довіра, 2000. 1018 с.
13. Словник української мови: у 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. 916 с.
14. Косович В. Формально невизначені терміни як засіб правового впливу. Вісн. Львів. ун-ту ім. Івана Франка. 2010. Вип. 50. С. 25–31. (Серія “Юридична”).
15. Ромашов Р.А. Теория государства и права. СПб.: Питер, 2006. 256 с.
16. Рябчинська О.П. Теоретичні та практичні питання встановлення адекватних заходів державного примусу за кримінальні проступки. Держава та регіони. Серія “Право”. 2012. Вип. 2. С. 211–217.
17. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. 146 с.
18. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения. Государство и право. М., 1999. № 5. С. 324–327.
19. Бобровник С.В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права. Правова держава: щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького. НАН України. 1996. № 7. С. 104–107.
20. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и дополн. М.: Юрист, 2001. 776 с.
21. Галушко В.В. Адміністративно-правові основи організації та діяльності Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук спец.: 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право”. К., 2003. 210 с.
22. Словник української мови: у 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 10. 1979. 659 с.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. К.; Ірпін: Перун, 2009. 1736 с.
24. Явич Л.С. Право и общественные отношения: учеб. пособие. М.: Юрид. лит., 1971. 152 с.

25. *Березовская С.Г.* Прокурорский надзор в советском государственном управлении. М.: Госюриздат, 1954. 192 с.
26. *Керимов Д.А.* Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М.: Соврем. гуманит. ун-т, 2003. 520 с.
27. *Спаський А.С.* Правовідносини за участю органів внутрішніх справ у надзвичайних ситуаціях: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2007. 287 с.
28. *Пархоменко Н.М.* Джерела права: теоретико-методологічні засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень”. К., 2009. 32 с.
29. *Олейников С.Н.* Общетеоретические проблемы юридической процессуальной формы: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теория и история права и государства; история правовых учений”. Харьков, 1986. 25 с.
30. Правовые формы деятельности в общенародном государстве: учеб. пособие / под общ. ред. В.М. Горшенева. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 85 с.
31. *Халфина Р.О.* Право как средство социального управления. М.: Наука, 1988. 256 с.
32. *Батурина Ю.Б.* Правовая форма и правовое средство в системе понятий теории права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2001. 149 с.
33. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-ВІ. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
34. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 року № 7279-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928 (дата звернення: 26.02.2019).

REFERENCES

1. Zahalna teoriia derzhavy ta prava: pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. “General theory of state and law: a textbook for students of law special institutions of higher education”. M.V. Tsvik, V.D. Tkachenko, L.L. Rogachev and others. Edited by M.V. Tsvik, V.D. Tkachenko, O.V. Petrishin. Kharkiv: Law, 2002. 432 p. [in Ukrainian].
2. *Sorokin V.D.* (2000) Pravovoye regulirovaniye: predmet, metod, protsess. Pravovedeniye. “Legal regulation: subject, method, process”. Jurisprudence. SPb. No. 4. P. 41–47. [in Russian].
3. *Alekseyev S.S.* (1966) Mekhanizm pravovogo regulirovaniya v sotsialisticheskom gosudarstve. “The mechanism of legal regulation in a socialist state. M.: Jurid. lit. 146 p. [in Russian].
4. *Kozlov Yu.M.* (1976) Administrativnye pravootnosheniya. “Administrative legal relations”. M.: Jurid. lit. 184 p. [in Russian].
5. Zahalna teoriia derzhavy i prava. “General theory of state and law” / ed. V.V. Kopieichikov. K.: Yurinkom, 1997. 320 p. [in Ukrainian].
6. Problemy obshchey teorii prava i gosudarstva. “Problems of the general theory of law and the state” / under ed. V.S. Nersesyantsa. M.: NORMA-INFRA-M, 1999. 832 p. [in Russian].
7. *Zaichuk O.V., Onishchenko N.M.* (2006) Teoriia derzhavy ta prava: akadem. kurs: pidruchnyk. “Theory of state and law: academ. course: a textbook. K.: Yurinkom Inter. 456 p. [in Ukrainian].
8. *Lazarev V.V.* (1970) Sfera i predely pravovogo regulirovaniya. “Scope and limits of legal regulation”. Soviet state and law. M. No. 11. P. 38–44. [in Russian].
9. *Malko A.V.* (2005) Stimuly i ogranicheniya v prave. “Incentives and limitations in law”. M.: Lawyer. 250 p. [in Russian].
10. *Rabinovych P.M.* (2001) Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: navch. posib. “Fundamentals of the general theory of law and state”: a textbook. Issue 5, with changes. K.: Attica. 176 p. [in Ukrainian].
11. *Skakun O.F.* (2001) Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk. “Theory of state and law”: textbook. Kharkiv: Consum. 656 p. [in Ukrainian].
12. Slovnnyk inshomovnykh sliv. “Dictionary of foreign words” / syllable. L.O. Pustovit et al. K.: Dovira, 2000. 1018 p. [in Ukrainian].
13. Slovnnyk ukrainskoi movy: u 11 t. “Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes” / ed. I.K. Bilodid. K.: Scientific Thought, 1970–1980. T. 8. 916 p. [in Ukrainian].
14. *Kosovych V.* (2010) Formalno nevyznacheni terminy yak zasib pravovoho vplyvu. “Formally indefinite terms as a means of legal influence”. Visn. Lviv named Ivan Franko. Vol. 50. P. 25–31. (“Juridical” Series) [in Ukrainian].

15. *Romashov R.A.* (2006) *Teoriya gosudarstva i prava*. "Theory of state and law". St. Petersburg: Peter. 256 p. [in Russian].
16. *Riabchynska O.P.* (2012) *Teoretychni ta praktychni pytannia vstanovlennia adekvatnykh zakhodiv derzhavnoho prymusu za kryminalni prostupky*. "Theoretical and practical issues of establishing adequate measures of state coercion for criminal offenses". State and regions. Avg. right. Iss. 2. P. 211–217 [in Ukrainian].
17. *Alekseyev S.S.* (1966) *Mekhanizm pravovogo regulirovaniya v sotsialisticheskome gosudarstve*. "The mechanism of legal regulation in a socialist state". M.: Jurid. lit. 146 p. [in Russian].
18. *Bobylev A.I.* (1999) *Mekhanizm pravovogo vozdeystviya na obshchestvennyye otnosheniya*. "The mechanism of legal impact on public relations". State and law. M. No. 5. P. 324–327 [in Russian].
19. *Bobrovnyk S.V.* (1966) *Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn ta realizatsiia prava*. "Legal regulation of social relations and the implementation of law". The rule of law: a yearbook of sciences. pr-in state and law of V.M. Koretskyi. NAS of Ukraine. No. 7. P. 104–107. [in Ukrainian].
20. *Teoriya gosudarstva i prava: kurs lektsiy*. "Theory of state and law: lecture course" / ed. N.I. Matuzova, A.V. Malko. 2nd ed., revised. add. M.: Lawyer, 2001. 776 p. [in Russian].
21. *Halunko V.V.* (2003) *Administrativno-pravovi osnovy orhanizatsii ta diialnosti Derzhavnoi sluzhby okhorony pry Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy*. "Administrative and legal bases of organization and activity of the State Security Service at the Ministry of Internal Affairs of Ukraine": diss. Ph. D. in law: Special. 12.00.07 "Administrative Law and Procedure; finance law; information law". K. 210 p. [in Ukrainian].
22. *Slovnnyk ukrainskoi movy: u 11 t.* "Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes" / ed. I.K. Bilodid. K.: Scientific Thought, 1970–1980. Iss. 10. 1979. 659 p. [in Ukrainian].
23. *Velykyi tlumachnyi slovnnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. "The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian" / [summary. and ed. V.T. Stork]. K.: Irpin: Perun, 2009. 1736 p. [in Ukrainian].
24. *Yavich L.S.* (1971) *Pravo i obshchestvennyye otnosheniya: ucheb. posobiye*. "Law and public relations": textbook. M.: Jurid. lit. 152 p. [in Russian].
25. *Berezovskaya S.G.* (1954) *Prokurorskiy nadzor v sovetskom gosudarstvennom upravlenii*. "Prosecutorial supervision in Soviet public administration". M.: Gosyurizdat. 192 p. [in Russian].
26. *Kerimov D.A.* (2003) *Metodologiya prava (predmet, funktsii, problemy filosofii prava)*. "Methodology of law (subject, function, problems of philosophy of law)". M.: Modern humanitarian University. 520 p. [in Russian].
27. *Spaskiy A.S.* (2007) *Pravovidnosyny za uchastyu orhaniv vnutrishnikh sprav u nadzvychainykh sytuatsiiakh: teoretyko-pravovyi aspekt*. "Legal relations with participation of law-enforcement bodies in emergency situations": theoretical and legal aspect: diss. Ph. D. in Law: 12.00.01. K. 287 p. [in Ukrainian].
28. *Parkhomenko N.M.* (2009) *Dzherela prava: teoretyko-metodolohichni zasady: avtoref. dys. na здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спets. 12.00.01 "Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen"*. "Sources of law: theoretical and methodological foundations": abstract. diss. for the sciences. degree of Dr. Jur. Sciences: Special. 12.00.01 "Theory and History of State and Law; history of political and legal scholars". K. 32 p. [in Ukrainian].
29. *Oleinikov S.N.* (1986) *Obshcheteoreticheskie problemy yuridicheskoi protsessualnoi formy: avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. yurid. nauk: spets. 12.00.01. "Teoriia i istoriia prava i gosudarstva; istoriia pravovykh ucheniy"*. "General theoretical problems of the legal procedural form: author. diss. Ph. D.: special. 12.00.01 "Theory and history of law and state; history of legal doctrines". Kharkov. 25 p. [in Russian].
30. *Pravovye formy deyatel'nosti v obshchenarodnom gosudarstve: ucheb. posobiye*. "Legal forms of activity in a nation-wide state": textbook. / under the general. ed. V.M. Gorshenev. Kharkov: Legal. Institute, 1985. 85 p. [in Russian].
31. *Khalfina R.O.* (1988) *Pravo kak sredstvo sotsial'nogo upravleniya*. "Law as a means of social management" / R.O. Khalfina. M.: Nauka. 256 p. [in Russian].
32. *Baturina Yu.B.* (2001) *Pravovaya forma i pravovoye sredstvo v sisteme ponyatiy teorii prava*. "Legal form and legal means in the system of concepts of the theory of law": dis. Ph. D. in Law: 12.00.01. M. 149 p. [in Russian].
33. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. "Criminal Procedure Code of Ukraine"*: Law of Ukraine of 13 April. 2012 No. 4651-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2013. No. 9–10, No. 11–12, No. 13. Art. 88 [in Ukrainian].

34. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehori kryminalnykh pravoporushen. "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses". Law of Ukraine of November 22, 2018 No. 7227-e. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928 (date of application: 26.02.2019) [in Ukrainian].

UDC 343.232

Fedotova Hanna,

Doctor of Juridical Sciences, Senior Research Associate,
Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF THE CATEGORY "CRIMINAL OFFENSE"

As well known, the conditions for the existence and harmonious development of each society is the coordination of interests between the various members of the society, the establishment and maintenance of a certain order in the relations between them. Partly this is due to the direct impact on people's behavior, but the main burden in the implementation of these functions lies on a specially adapted to the peculiarities of life ramified system of social regulation, in which an important place is occupied by legal regulation.

With the help of legal regulation, relations between subjects acquire a certain legal form having a state and power character. However, the realities fill the category of "legal regulation" with new content, which should be viewed through the prism of the notion of legal impact, taking into account the fact that legal impact is a broader category than legal regulation. In turn, legal regulation is defined as regulation carried out with the help of legal measures (legal norms, legal relations, individual prescriptions, etc.), has an effective regulatory and organizational impact on public relations in order to streamline, protect and develop them in accordance with public needs. Taking into account that the regulation of criminal-legal relations is carried out due to the mechanism of legal regulation, which constitutes the general order, the process of action, the mechanism of legal regulation should be understood as a legal category, which determines how the legal regulation is carried out and the criminal offense turns out to be a part of the substantial characteristic, which implements the mechanism of legal regulation.

Thus, criminal offense is realized through the mechanism of legal regulation, which is a general order, the process of action and implementation of criminal law, because the mechanism of legal regulation is primarily focused on solving specific situations that give rise to legal consequences in accordance with the current criminal legislation. Therefore, we can conclude that a criminal offense is a manifestation of legal regulation.

It is obvious that the legal form is a multi-dimensional concept, and the legal science lacks a common position on its definition. But, considering the criminal

© Fedotova Hanna, 2020

offense as an illegal act, taking into account what has been stated at the same time, it should be realized that this act requires mediation by the legal form. A criminal offense should be considered as a manifestation (legal form) of legal regulation in the criminal legal sphere, containing a set of means to ensure the proper order of certain public relations, which caused minor harm.

Keywords: legal regulation, legal form, legal system, norms of law, legal relations, criminal offence.

Отримано 20.02.2020

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.155:343.13

Гаврилюк Людмила Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9441-4073

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО, ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті визначено деякі особливості процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Акцентовано увагу на тому, що в Кримінальному процесуальному кодексі України не визначено повноваження представника особи, яка подала скаргу на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора під час досудового розслідування. Достатньо проблемним є питання дотримання строків як подання, так і розгляду скарг у суді на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора. У зв'язку з чим запропоновано низку змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: оскарження рішень, бездіяльність слідчого, бездіяльність прокурора, учасники кримінального провадження, скарга, досудове розслідування.

Дієвість механізму оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування прямо залежить від дотримання суб'єктами кримінального провадження процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора. У іншому разі подана особою скарга буде повернута. А в разі, якщо скарга подана на рішення, дію чи бездіяльність слідчого або прокурора, що не підлягає оскарженню, слідчий суддя, суд ухвалює рішення про відмову у відкритті провадження. Внаслідок чого копія ухвали про відмову у відкритті провадження невідкладно надсилається особі, яка подала скаргу, разом із скаргою та всіма доданими до неї матеріалами (ч. 4 і 5 ст. 304 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)).

Порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування досліджували Д.С. Слінько, Д.В. Семененко, Д.І. Клепка, О.Г. Шило, А.Р. Туманянц, С.Л. Шаренко, О.Г. Яновська та ін. Ро-

© Havryliuk Liudmyla, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).34](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).34)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravoohorona.com/>

боти зазначених учених містять ґрунтовний аналіз предмета, підстав і порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Проте аналіз судової практики свідчить про невизначеність деяких аспектів процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування.

Метою статті є визначення особливостей процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування та надання пропозицій щодо вдосконалення механізму оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування.

Оскарження та подання скарги включає звернення з проханням про вирішення конкретних процесуальних питань. У заяві можуть міститися повідомлення про недоліки роботи слідчого, пов'язані з порушенням закону. Окрему групу заяв становить інформація про незаконні непроцесуальні дії або бездіяльність слідчого під час проведення досудового розслідування. Особливістю оскарження є його мета, яка полягає в реалізації прав і законних інтересів для скасування процесуальних або слідчих дій у разі порушення чинного законодавства і прав та обов'язків учасників кримінального процесу [1, с. 126].

За даними судової статистики, у 2018 р. слідчими суддями розглянуто всього 91 467 скарг. Із них повернуто 12 559, що становить 14 % від загальної кількості розглянутих скарг, відмовлено у відкритті провадження 20 466, що становить 22 % від загальної кількості розглянутих скарг [2].

До підстав ухвалення слідчим суддею рішення про повернення скарги слід віднести випадки коли:

скаргу подала особа, яка не має права подавати скаргу;

скарга не підлягає розгляду в цьому суді;

скарга подана після закінчення строку, передбаченого ч. 1 ст. 304 КПК України, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або слідчий суддя за заявою особи не знайде підстав для його поновлення (ч. 2 ст. 304 КПК України), про що особі, яка подала скаргу, невідкладно надсилається копія ухвали про повернення скарги разом зі скаргою та всіма доданими до неї матеріалами.

Згідно із ч. 1 ст. 303 КПК України до суб'єктів, які мають право подавати скаргу стосовно рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора в кожному окремо взятому випадку віднесено: заявника, потерпілого, його представника чи законного представника, підозрюваного, його захисника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільця тимчасово вилученого майна, особу, якій відмовлено у визнанні потерпілим, осіб, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом, особу, якій відмовлено в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, особу, якій відмовлено в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, її представника, законного представника чи захисника. Також у п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України передбачено можливість оскарження бездіяльності слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримі-

© Havryliuk Liudmyla, 2020

нальне правопорушення, у непервинності тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК України, а також нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК України строк, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

Щодо зазначеного О.Г. Яновська вважає, що обмеження права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, що зачіпають права та законні інтереси громадян, лише на тій підставі, що ці особи не визнані в належному порядку учасниками провадження або не віднесені ст. 303 КПК України до осіб, що мають право оскаржувати те чи інше рішення, дію чи бездіяльність слідчого або прокурора, не відповідає основним положенням Конституції України, адже єдиним критерієм, що дає змогу визначити, які дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, які рішення цих осіб можуть бути оскаржені до суду та хто саме має право на таке оскарження, є обмеження конституційних прав і свобод громадян або створення перепон для доступу до правосуддя [3, с. 10].

На думку Д.І. Клепки, суб'єктами права оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування слід вважати осіб, залучених у кримінальні процесуальні правовідносини, конституційні права та інтереси яких порушені рішеннями, діями чи бездіяльністю слідчого або прокурора. Автор слушно наголошує, що обов'язковою ознакою суб'єкта оскарження є причинно-наслідковий зв'язок між діями або рішеннями, що прийняті, чи бездіяльністю під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності та порушенням прав або інтересів особи. Уперше в науці кримінального процесу запропоновано законодавчо визначити такого суб'єкта кримінального провадження, як скаржник (особа, яка подала скаргу) та закріпити його процесуальний статус [4, с. 2].

Також, як вбачається з норм КПК України, подання скарги особою, яка не має права її подавати, є підставою для неприйняття у провадження та повернення скарги, про що слідчий суддя виносить відповідну ухвалу. Особливої уваги потребують ті випадки, коли скарги на рішення, дії чи бездіяльність подають законні представники осіб та юридичних осіб.

Наприклад. Слідчий суддя Лебединського районного суду Сумської області розглянувши заяву ОСОБА_1 про оскарження бездіяльності слідчого прокурора в нездійсненні процесуальних дій, які він має вчинити під час досудового розслідування, встановив, що ОСОБА_1 від імені ОСОБА_2 звернулася до суду із заявою про оскарження бездіяльності слідчого, прокурора в нездійсненні процесуальних дій, які він повинен вчинити під час досудового розслідування. Заява підписана ОСОБА_1. Будь-яких інших документів до скарги на її обґрунтування чи підтвердження повноважень на подання скарги не додано. Ураховуючи зазначене, слідчий суддя дійшов висновку, що в поданій скарзі не містяться дані та докази, що особа, яка підписала скаргу, має право її подавати в порядку п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України. Згідно з положеннями ч. 2 ст. 304 КПК України слідчий суддя скаргу ОСОБА_1 про оскарження бездіяльності слідчого прокурора у нездійсненні процесуальних дій, які він має вчинити під час досудового розслідування, постановив повернути [5].

Ухвалою слідчого судді Дарницького районного суду від 27 лютого 2013 р. повернуто скаргу С. на бездіяльність прокурора, яка полягала в невнесенні

© Havryliuk Liudmyla, 2020

відомостей до ЄРДР. Підставою її повернення стало те, що з поданої до суду копії довіреності представника “Мегаінфарм ГмбХ”, де чітко перераховані повноваження представників, не вбачалося, що С. наділений правом подавати скарги на дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора (п. 1 ч. 2 ст. 304 КПК України) [6].

Отже, у КПК України не визначено повноваження представника особи, яка подала скаргу на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора під час досудового розслідування, на відміну від повноважень представника потерпілого (ст. 58 КПК України). Проте відповідно до ст. 306 КПК України розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора під час досудового розслідування проводиться за обов’язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її захисника, представника. У зв’язку з чим постає запитання, чи вправі слідчий суддя застосовувати аналогію для встановлення повноважень представника особи, яка подала скаргу, з повноваженням представника потерпілого [6].

За встановленим у ст. 306 КПК України порядком розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування скарги розглядаються слідчим суддею місцевого суду згідно з правилами судового розгляду. Тобто розгляд скарг здійснюється за правилами територіальної підсудності, коли скарга подається до суду за місцем розташування органу досудового розслідування чи за місцем роботи посадової особи, рішення, дії чи бездіяльність якої оскаржуються. Відповідно, якщо скарга буде подана до іншого суду – це є порушенням територіальної підсудності у зв’язку з чим скарга не підлягає розгляду в цьому суді. У разі встановлення того, що скарга подана до суду з порушенням правил підсудності, незрозуміло, чи в такому випадку слідчий суддя має постановити ухвалу про повернення скарги як такої, що не підлягає розгляду в цьому суді (п. 2 ч. 2 ст. 304 КПК України) чи згідно зі ст. 34 КПК України повинен звертатися з відповідним поданням до суду апеляційної інстанції (Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ) для вирішення питання про передачу судового провадження з одного суду до іншого [6].

Ми погоджуємося із варіантом вирішення цієї проблеми, який пропонує Д.І. Клепка, що поділяє думку О.Г. Шило, яка вважає, що необхідно передбачити в законі норму, відповідно до якої суд, отримавши скаргу, яка не підлягає розгляду в цьому суді, направляє її за підсудністю. У такий спосіб особа позбавляється необхідності вдруге звертатися до суду. Скорочується строк вирішення спірного питання, забезпечується її право на судовий захист [4, с. 99–100; 7, с. 307].

Для осіб, які згідно з ч. 1 ст. 303 КПК України мають право подавати скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування, законодавцем відведено десять днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. У випадку, якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії (ч. 1 ст. 304 КПК України). Як убачається із п. 3. ч. 2 ст. 304 КПК України, подання особою скарги після закінчення строку, передбаченого ч. 1 ст. 304 КПК України, без порушення цією особою питання про поновлення цього строку або слідчий суддя за заявою особи не знайде підстав для його поновлення, слідчий суддя ухвалює рішення про повернення такої скарги.

Так, ухвалою слідчого судді Солом'янського районного суду від 5 лютого 2013 р. повернуто скаргу Т., в якій особа, що подала скаргу, просила скасувати постанову слідчого СВ Солом'янського РУ ГУ МВС України в м. Києві від 27 грудня 2012 р. про закриття кримінального провадження у зв'язку з установленням відсутності факту вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 358 Кримінального кодексу України, оскільки вона, на думку Т., була незаконною. Із поданої скарги та доданих до неї матеріалів випливало, що постанова про закриття кримінального провадження була винесена 27 грудня 2012 р. Згідно з копією конверта, доданого до скарги, постанова була отримана особою, що звернулася зі скаргою, 16 січня 2013 р. Водночас скарга, яка надійшла до суду 4 лютого 2013 р., була датована 1 лютого 2013 р., тобто з пропуском строку, передбаченого на оскарження ч. 1 ст. 304 КПК України [6].

На нашу думку, при визначенні в ч. 1 ст. 304 КПК України строку подання заяви на бездіяльність слідчого чи прокурора законодавець не врахував той момент, коли особі може стати відомо про бездіяльність цих посадових осіб. Деяке уточнення з цього приводу містить лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ “Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування” від 9 листопада 2012 р. № 1640/0/4-12, де зазначено, що “при оскарженні бездіяльності обчислення строку оскарження починається із дня, що настає після останнього дня, який відведено КПК України для вчинення слідчим або прокурором відповідної дії” [8]. Д.І. Клепка, досліджуючи це питання, пропонує передбачити положення, відповідно до якого обчислення строків на оскарження бездіяльності розпочинається з моменту, коли особа дізналася або могла дізнатися про таку бездіяльність, а не з моменту не вчинення дії, яку слідчий або прокурор зобов'язані були вчинити відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України [4, с. 96]. Ця позиція цілком прийнятна, проте слід зауважити, що особі може стати відомо про бездіяльність слідчого чи прокурора після закінчення відведеного строку для вчинення дії. До того ж необхідно зважити на те, що згідно з ч. 1 ст. 22 КПК України кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, а це передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими кримінальним процесуальним законодавством.

Отже, досить проблемним є питання дотримання строків як подання, так і розгляду скарг в суді на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора. На жаль, трапляються випадки, коли особа подає скаргу, а сама або ігнорує виклики в судові засідання, або подає заяву з проханням розглядати скаргу за її обов'язкової участі, але тоді, коли це буде їй зручно – через тиждень, після її повернення з відпустки, після розгляду інших скарг тощо або подає заяву з проханням розглядати скаргу за її відсутності [9, с. 48].

Привертають увагу й певні труднощі, які виникають у випадках, коли скаргу подано особою, яка тримається під вартою, про що засвідчує судова практика з розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, де зазначено, що водночас установлені ч. 3 ст. 306 КПК України особливості розгляду скарг, зокрема щодо обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її захисника, пред-

© Havryliuk Liudmyla, 2020

ставника, спричиняють труднощі, пов'язані з можливістю дотримання 72-годинного строку розгляду у випадках, коли скаргу подано особою, яка перебуває під вартою, так, зокрема, наголошувала у своїй праці А.Р. Туманянц [10, с. 144].

Згідно зі ст. 306 КПК України скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування розглядаються слідчим суддею не пізніше сімдесяти двох годин із моменту надходження відповідної скарги, крім скарг на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються не пізніше п'яти днів з моменту надходження скарги за обов'язкової участі особи, яка її подала, її захисника чи представника. Проте відсутність слідчого чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги. На нашу думку, розгляд скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора без їх присутності суперечить принципу кримінального судочинства “змагальність сторін”, у зв'язку з чим пропонуємо виключити із ч. 3 ст. 306 КПК України положення про те, що відсутність слідчого чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги.

Також трапляються випадки, коли особа, яка подала скаргу:

безпосередньо у скарзі зазначає про її розгляд за своєї відсутності;

перебуває під вартою в установі виконання покарань за межами населеного пункту розташування суду, до якого подано скаргу;

належним чином повідомлена про час, дату та місце проведення судового засідання з розгляду скарг, однак не з'являється в судові засідання та не повідомляє суд про причини неявки.

У нормах КПК України не передбачено право слідчого судді застосовувати заходи примусу у вигляді приводу для забезпечення участі особи, яка подала скаргу, в судовому засіданні, тому необхідно з'ясувати, чи існує можливість розгляду скарги за відсутності особи, яка її подала [6].

Існує думка, що було б правильним передбачити в законі норму про те, що слідчий суддя за відсутності в судовому засіданні особи, яка подала скаргу, вправі повторно викликати її в межах строку розгляду скарги, а після його сплину закрити провадження у зв'язку з неявкою особи, яка подала скаргу, незалежно від підстав неявки, якщо про них був повідомлений слідчий суддя, або розглянути скаргу по суті, якщо скаржник просив розглянути скаргу без його участі [9, с. 48; 4, с. 101]. Що є цілком прийнятним.

Таким чином, підсумовуючи зазначене вище, вважаємо, що було б доречно доповнити:

частину 1 ст. 304 КПК України реченням такого змісту: “При оскарженні бездіяльності слідчого чи прокурора строк подання скарги починається з дня, що настає після останнього дня, визначеного КПК України для вчинення слідчим або прокурором відповідної дії”;

частину 3 ст. 306 КПК України після першого речення доповнити реченням: “Крім випадків, коли особа, яка подала скаргу, звернулася із заявою про розгляд скарги по суті без її участі”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Слінько Д.С., Семененко Д.В. Оскарження процесуальних рішень щодо звільнення від кримінальної відповідальності. Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н. Каразіна. 2018. Вип. 25. С. 126. С. 124–128. (Серія “ПРАВО”).

© Havryliuk Liudmyla, 2020

2. Звіт суддів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. Форма № 1-к (річна). Розділ 3. Розгляд слідчим суддею клопотань, скарг, заяв під час досудового розслідування: затв. наказом держ. судової адмін. України від 23.06.2018 № 325. За погодженням із Держстатом.

3. Яновська О.Г. Інститут оскарження на стадії досудового розслідування. Адвокат. 2013. № 1(148). С. 10–13.

4. Клепка Д.І. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. С. 224 с.

5. Ухвала Лебединського районного суду Сумської області від 19.03.2018. Судова справа № 580/518/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72816409> (дата звернення: 12.06.2019).

6. Апеляційний суд м. Києва. Узагальнення судової практики оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування у порядку Кримінального процесуального кодексу України 01.06.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003705-13> (дата звернення: 26.02.2019).

7. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Право, 2011. С. 307. 464 с.

8. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.11.2012 № 1640/0/412 “Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування”. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v164074012/print1434024722981982> (дата звернення: 12.02.2018).

9. Шаренко С.Л. Проблемні питання розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2013. № 5. С. 48. С. 44–50.

10. Туманянц А.Р. Окремі проблеми реалізації права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2014. № 12. Том 2. С. 144. С. 142–145. (Серія: Юриспруденція).

REFERENCES

1. Slinko D.S., Semenenko D.V. (2018) Oskarzheniia protsesualnykh rishen shchodo zvinennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti. “Appeal against procedural decisions on dismissal from criminal liability”. Bulletin of the Kharkiv National University V.N. Karazin. Iss. 25. Art. 126. P. 124–128. (“Pravo” series) [in Ukrainian].

2. Zvit suddiv pershoi instantsii pro rozhliad materialiv kryminalnoho provadzhennia. “Report of first instance judges on the review of criminal proceedings”. Form No. 1-k (annual). Section 3. Examination by the Investigating Judge of Petitions, Complaints, Statements During Pre-trial Investigation: Approved by the order of the State Court Admin. Ukraine dated 23.06.2018 No. 325. By agreement with the State Statistics Committee [in Ukrainian].

3. Yanovska O.H. (2013) Instytut oskarzhennia na stadii dosudovoho rozsliduvannia. “Institute of appeal at the stage of pre-trial investigation”. Advocat. No. 1(148). P. 10–13 [in Ukrainian].

4. Kleпка D.I. (2017) Oskarzheniia rishen, dii chy bezdiialnosti pid chas dosudovoho rozsliduvannia yak okremyi vyd provadzhennia. “Appeal of decisions, actions or omissions during the pre-trial investigation as a separate type of proceedings”: Dis. Cand. of Juridic. Sciences. Kharkiv. P.224 [in Ukrainian].

5. Ukhvala Lebedynskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 19.03.2018. “Decision of the Lebedinsky district court of Sumy region from 19.03.2018”. Case No. 580/518/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72816409> (date of application: 12.06.2019) [in Ukrainian].

6. Apeliatsiyni sud m. Kyieva. Uzahalnennia sudovoi praktyky oskarzhennia rishen, dii chy bezdiialnosti pid chas dosudovoho rozsliduvannia u poriadku Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy 01.06.2013. “Court of Appeal of Kyiv. Generalization of case law of appealing decisions, actions or omissions during pre-trial investigation in the procedure of the Criminal Procedure Code of Ukraine 01.06.2013”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003705-13> (date of application: 26.02.2019) [in Ukrainian].

7. Shylo O.H. (2011) Teoretyko-prikladni osnovy realizatsii konstytutsiinoho prava liudyny i hromadianyna na sudovyi zakhyst u dosudovomu provadzhenni v kryminalnomu protsesi Ukrainy:

© Havryliuk Liudmyla, 2020

monohrafiia. "Theoretical and applied bases of realization of the constitutional right of the person and the citizen for judicial protection in pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine": monograph. Kharkiv: Pravo, 2011. Art. 307. 464 p. [in Ukrainian].

8. Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 09.11.2012 № 1640/0/412 "Pro deiaki pytannia poriadku oskarzhennia rishen, dii chy bezdiialnosti pid chas dosudovoho rozsliduvannia". "Letter of the High Specialized Court of Ukraine on Civil and Criminal Cases of 09.11.2012 No. 1640/0/412 "On Some Issues of Procedure for Appealing Decisions, Actions or Inaction during Pre-trial Investigation". URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v164074012/print1434024722981982> (date of application: 12.02.2019) [in Ukrainian].

9. *Sharenko S.L.* (2013) Problemni pytannia rozghliadu skarh na rishennia, dii chy bezdiialnist slidchoho abo prokurora. "Problematic issues when considering complaints against decisions, actions or omissions of an investigator or prosecutor". Journal of Civil and Criminal Justice. No. 5. Art. 48. P. 44–50 [in Ukrainian].

10. *Tumanians A.R.* (2014) Okremi problemy realizatsii prava na oskarzhennia rishen, dii chy bezdiialnosti slidchoho abo prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannia. "Specific problems with the exercise of the right to challenge decisions, actions or omissions of an investigator or prosecutor during a pre-trial investigation". Scientific Bulletin of the International Humanities University. No. 12. Vol. 2. Art. 144. P. 142–145. (Series: Jurisprudence) [in Ukrainian].

UDC 343.155:343.13

Havryliuk Liudmyla,

Candidate of Juridical Sciences,

Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-9441-4073

SOME FEATURES OF THE PROCEDURAL ORDER OF APPEALING AGAINST DECISIONS, ACTIONS OR OMISSIONS OF THE INVESTIGATOR, PROSECUTOR DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

The mechanism for appealing decisions, actions or omissions of an investigator or procurator in the course of a pretrial investigation depends on the observance by subjects of criminal proceedings of the procedural procedure for appealing decisions, actions or omissions of an investigator or procurator. Otherwise, the complaint filed by the person will be returned. And if the complaint is filed against a decision, act or omission by an investigator or procurator, it is not subject to appeal, the investigator's judge or the court takes a decision to refuse to open proceedings. As a result, a copy of the order refusing commencement of the proceedings shall be immediately sent to the person filing the complaint, together with the complaint and all materials attached thereto.

Appealing and filing a complaint includes a request for resolving specific procedural issues. The statement may contain reports of investigator deficiencies related to a violation of the law. A separate group of statements is information about unlawful non-procedural actions or inaction of the investigator during the pre-trial investigation. The peculiarity of the appeal consists in its purpose, which lies in the realization of rights and legitimate interests of cancellation of procedural or investigative actions in case of violation of the current legislation and rights and obligations of participants of the criminal proceedings.

© Havryliuk Liudmyla, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).34](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).34)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravohorona.com/>

Reasons for the decision of the investigating judge to return the complaint should include cases where: the complaint was filed by a person who is not entitled to file a complaint; the complaint is not subject to consideration in that court; complaint is submitted after the expiry of the period of time provided for under article 304, paragraph 1, of the Code of Criminal Procedure of Ukraine (CCP of Ukraine), and the person who submitted it does not raise the issue of restoration of that period or the investigating judge, upon application by the person concerned, will not find grounds for its restoration (art. 304, paragraph 2, of the CCP of Ukraine), of which the person who submitted the complaint is immediately sent a copy of the decision to return the complaint together with the complaint and all the materials attached thereto.

It is emphasized that the CCP of Ukraine does not define the powers of a representative of a person who has filed a complaint about a decision, acts or omissions of an investigator and a procurator during a pre-trial investigation. The issue of compliance with the time limits for both the submission and consideration of complaints in court is problematic, as is the question of whether a decision, action or inaction by the investigator or the procurator is respected. In connection with this, a number of amendments and additions to the Code of Criminal Procedure of Ukraine have been proposed.

Keywords: appeal against decisions, investigator's inactivity, prosecutor's inactivity, participants of criminal proceedings, complaint, pre-trial investigation.

Отримано 14.02.2020

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 659.4:005.056

Веселова Лілія Юріївна,
кандидат юридичних наук,
доцент, здобувач Одеського державного
університету внутрішніх справ,
м. Одеса, Україна
ORCID ID 0000-0001-6665-0426

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ КІБЕРНЕТИЧНОЇ ЗАГРОЗИ

У статті досліджені актуальні питання кібернетичної безпеки як загрози у глобальному кіберпросторі. Акцентовано, що технічний прогрес призвів до виникнення низки абсолютно нових неврегульованих правом суспільних відносин. Проаналізовано інформацію щодо нових атак у кібернетичній сфері та визначено головні тенденції розвитку кібернетичних загроз. Зауважено, що за останні роки збільшились кібернетичні атаки, метою яких є злам провідних систем захисту і створення загрози національній інфраструктурі. Підсумовано, що кіберзлочини характеризуються високою латентністю; складністю виявлення, розслідування та доказування, мають транснаціональну складову та наносять великі збитки.

Ключові слова: кіберпростір, кіберзлочини, загрози, безпека, глобалізація, кібернетичні загрози, інформаційний простір.

Провідне місце у сфері забезпечення державної безпеки займають питання її інформаційної складової. Тому забезпечення інформаційної безпеки в країні є вкрай актуальним та об'єктивно важливим, особливо щодо розуміння реалізації державної політики, спрямованої на протидію кібернетичним загрозам.

Метою цієї статті є дослідження проблематики інформаційної безпеки з акцентом на визначенні тенденцій поширення кібернетичних загроз.

Питання, пов'язані з інформаційною безпекою, а також протидією кібернетичним загрозам набули великої актуальності та перебувають у центрі суспільної уваги. Водночас вагомий науковий внесок у зазначеній сфері зробили відомі вчені: О.А. Баранов, В.М. Семенов, О.О. Гиркін М.М. Безкоровайний, В.М. Бутузов, О.Є. Користін, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, Ю.М. Оніщенко, А.Л. Татузов, О.О. Черноног та інші науковці. Разом з тим, напрацювання у сфері інформаційної безпеки нададуть можливість більш результативнішого та дієвого аналізу кібербезпеки, що, у свою чергу, згенерує масив знань для формування обґрунтованої та ефективної державної політики щодо протидії кібернетичним загрозам.

© Veselova Liliia, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).35](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).35)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravoohorona.com/>

Зростання сучасного суспільства нерозривно пов'язане із запобіганням різноманітним загрозам, які посилюються в період реформування будь-якої сфери життєдіяльності суспільства [1]. Професор Олександр Користін зазначає, що питання протидії гібридним загрозам, зокрема, інформаційним та кібернетичним, достатньо широко та комплексно охоплює проблеми національної безпеки. Зазначене, перш за все, потребує суттєвого аналізу ситуації, дослідження тих факторів, що спричиняють неспроможність ефективного реагування на протидію гібридним загрозам, зокрема у сферах громадської безпеки та цивільного захисту. Поряд з цим, об'єктивність та обґрунтованість результатів дослідження потребує відповідної методологічної бази, прийнятності даних, що використовуються в аналізі, та джерел, з яких вони надходять [2; 3].

Глобалізаційні та інтеграційні процеси, швидкі технологічні зміни дають можливість усвідомити, що сучасне інформаційне суспільство охоплює всі сфери життєдіяльності людини і держави, а кіберсфера стала важливим економічним, політичним і соціальним ресурсом [4, с. 28]. Проте, поставивши собі на службу сучасні надбаня кіберсфери, суспільство не передбачало, які можливості для зловживання створюють ці технології. Саме з початку використання Інтернет-технологій виник особливий клас загроз національній безпеці. Однак, як зазначає О.А. Баранов, широких масштабів проблема кібербезпеки набула тоді, коли можлива шкода від реалізації загроз у сферах, де використовувались комп'ютерні системи та телекомунікаційні мережі, стала досягати великих обсягів [5, с. 133]. А отже, слід урахувати, що процес глобалізації інформаційних процесів має зворотній негативний бік, який має пряме відношення до процесів зростання кіберзлочинності.

Зростання залежності людини, суспільства та національних інфраструктур (енергетичної, транспортної, телекомунікаційної) від належної роботи інформаційно-телекомунікаційних систем зумовлює їх уразливість від кібернетичних загроз, що, у свою чергу, підвищує ризик виникнення надзвичайних ситуацій, створює реальні загрози життєдіяльності людини, суспільства, держави, подальшому соціально-економічному розвитку та національній безпеці України [6, с. 299].

У Стратегії забезпечення кібернетичної безпеки України зазначено, що побудова інформаційного суспільства в різних країнах світу, глобалізація інформаційних процесів, суттєве зростання ролі інформаційної інфраструктури в різних сферах суспільного життя з одного боку створюють підґрунтя для ефективного соціально-економічного розвитку держав, задоволення конституційного права особи на інформацію, побудови ефективної системи державного управління. З іншого, – сучасні інформаційні технології, перетворюють інформаційні системи урядового, оборонного, виробничого, кредитно-банківського, комунального та інших секторів на надзвичайно вразливі для реалізації кібернетичних загроз об'єкти [7].

При цьому безпека тисячі користувачів може виявитися залежною від декількох злочинців. Простота, легкість, анонімність, доступність і заощадження часу – якості, що роблять інформаційні технології привабливими для людства, – не могли не притягнути до себе уваги осіб, що здійснюють протиправну діяльність. Зі зростанням використання інформаційних технологій у різних сферах діяльності людини зростає і використання їх з метою вчинення кіберзлочинів.

Як зазначають О.В. Орлов та Ю.М. Онищенко, кіберзлочинність є неминучим наслідком глобалізації інформаційних процесів. Жертвами кіберзлочинців можуть стати не лише окремі особи або підприємства, але й цілі держави, що, безперечно, є загрозою національній безпеці [8]. В.М. Семенов та О.О. Гиркіна слушно зауважують, що сучасні інформаційні технології перетворюють інформаційні системи урядового, оборонного, виробничого, кредитно-банківського, комунального та інших секторів на надзвичайно вразливі для реалізації кібернетичних загроз об'єкти [9, с. 235].

У сучасному світі прогрес неможливий без цифрового інфраструктурного базису – ключового компоненту економічного розвитку. Реальною є сучасна залежність людини та суспільства у цілому від кіберпростору, що охоплює прилади, обладнання, програмне забезпечення, комп'ютерну техніку, телефонію, які є невід'ємною складовою сучасної повсякденної життєдіяльності. Це телекомунікаційні мережі урядової, виробничої та соціальної сфер, секретні військові та розвідувальні мережі, відкритий Інтернет, локальні мережі окремих суб'єктів, інші масові мережі, які пов'язали людей, громади, підприємства та суспільства. Саме реальність кіберпростору і робить реальними ризики, які виникли разом із ним.

У цьому і є іронія інформаційного епохи – технології, що формують можливості для розвитку, створюють плацдарм для прояву негативних процесів, несанкціонованого втручання в інформаційні системи тощо. США як одна з найбільш інформаційно розвинених країн одна з перших зіткнулися з проблемою забезпечення недоторканості приватного життя та економічної безпеки держави й громадян. За даними дослідження, тільки за два роки кіберзлочинність вартувала американцям 8 млрд доларів [10, с. 16]. У серпні – жовтні 2008 року хакери отримали доступ до електронної пошти і низки файлів передвиборної кампанії Барака Обами, включаючи документи, що розкривають політичні позиції та плани поїздок [10, с. 16]. За оцінками фахівців, лише упродовж року, у глобальному вимірі, кіберзлочини завдають збитків на суму до \$ 1 трлн власникам інтелектуальної власності [11]. Економічне процвітання будь-якого суспільства в ХХІ сторіччі залежатиме від кібербезпеки.

Сполучені Штати Америки, як і більшість країн Заходу, зіткнулися з необхідністю забезпечення інформаційної безпеки особи, суспільства та держави, зокрема, і за допомогою адміністративно-правових засобів, що спричинено технічним прогресом у сфері телекомунікацій та інформаційних технологій, який призвів до виникнення низки абсолютно нових не врегульованих правом суспільних відносин.

З метою інституційного забезпечення у травні 2009 року при федеральному уряді США була створена Єдина Рада з національної безпеки, однією з основних функцій якої є моніторинг реалізації політики кібербезпеки. У Білому Домі створено також новий відділ, яким керує Координатор з кібербезпеки, що підпорядковується безпосередньо Президенту [12]. У межах своїх повноважень Координатор є відповідальним за інтеграцію і злагоджену роботу усіх складових державного управління у сфері кібербезпеки, за співпрацю офісу адміністрації Президента та за координацію дій у випадку настання надзвичайної події або кібератаки.

У своїй доповіді від 29 травня 2009 року Обама визначив п'ять головних напрямів діяльності, зокрема: розробка нової стратегії забезпечення безпеки

інформаційно-телекомунікаційних мереж Америки; налагодження взаємодії державних та місцевих органів влади з метою забезпечення організованої відповіді на кібератаки; зміцнення співробітництва державного та приватного секторів, оскільки переважна кількість найважливіших інформаційних інфраструктур у США перебуває у власності або управляється приватним сектором; запровадження національної пропагандистської кампанії з метою поширення серед населення інформованості та грамотності у сфері цифрових технологій [13].

У січні 2010 року під час Всесвітнього економічного форуму в Давосі глава компанії-розробника антивірусних програм McAfee Дейв ді Велт сповістив учасників про початок епохи “гонки озброєнь” у кіберпросторі. За його словами, останнім часом спостерігається рух державних комп’ютерних структур від традиційних оборонних стратегій до наступальних. Інтернет стає полем міжнародних бойових дій. Півтора-два десятки країн, серед яких Росія, США та Китай, готуються до можливих операцій в Інтернеті. Експерти вже закликають до активного публічного обговорення проблеми віртуальних воєн [14, с. 58].

Фахівці McAfee виявили ознаки застосування “кіберзброї” принаймні в п’яти країнах – США, Китай, Росія, Ізраїль та Франція. І цей список розширюватиметься. Ці дані були представлені ще восени 2009 року в черговій доповіді McAfee “Звіт про віртуальну злочинність” [15]. Спостерігається різке збільшення кількості хакерських атак в усьому світі. За підрахунками McAfee, за рік кількість нових шкідливих програм зросла на 500 %. Спостерігається підвищена увага світової громадськості до кібернетичної сфери. Це наочно демонструє, на думку ді Велта, недавній випадок із компанією Google, яка після хакерської атаки на поштовий сервіс заявила про намір припинити роботу в Китаї. Але це був лише один із багатьох подібних нападів за останні роки, більшість же з них були непомічені. Тим часом експерти попереджають, що в майбутньому кібератаки проти ключових об’єктів життєзабезпечення, які в більшості розвинених країн недостатньо захищені, можуть обернутися величезним збитком. Уже зараз, як показало дослідження McAfee, атаки хакерів обходяться в середньому в \$ 6,3 млн на добу, тобто в \$ 1,75 млрд на рік у всьому світі [16, с. 45]. Найдорожчі – напади на мережеву інфраструктуру нафтогазового сектора. Антивірусна компанія McAfee спільно з Центром стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) представила на Всесвітньому економічному форумі в Давосі звіт про результати дослідження, проведеного серед шестисот керівників нафтових і газових об’єктів, електростанцій та іншої критично важливої інфраструктури.

Зазначене підтверджується й іншими дослідженнями. У межах експертного опитування 54 % респондентів, які займають вищі ланки менеджмента підприємств, сповістили про наявні збитки від великомасштабних кібератак, що були у минулому. Окрім того, 37 % респондентів повідомили про те, що через скорочення корпоративних бюджетів ситуація з кібербезпекою погіршилася. А 40 % опитаних очікують великого інциденту в сфері кібернетичної безпеки. Середня величина збитків, спровокованих втручанням у роботу ІТ-систем, прогнозується в межах 6,3 мільйона доларів на день. Відповідальність за запобігання таким атакам 45 % опитаних покладають на регіональні або місцеві органи влади [17, с. 27].

Дослідницькі установи ООН також активно займаються оцінюванням інформаційної безпеки у глобальному світі. Зокрема, наявні аналітичні ініціативи

щодо можливості створення наступальних озброєнь для атак на інформаційні системи й мережі. На 55-й і 56-й Генеральних Асамблеях ООН були прийняті резолюції 55/63 і 56/121, що спрямовувалися на боротьбу з кримінальним використанням інформаційної інфраструктури. Зазначалося, що вразливості інформаційної інфраструктури збільшують можливість кібернетичних атак, і суспільство має бути готовим до цих технологічних викликів, а також, що це питання як стратегічної важливості, так і політичної волі, економічної та соціальної відповідальності [18]. Запобігання цим загрозам потребує узгоджених дій між націями та міжнародними об'єднаннями, а також між державним і приватним секторами.

У грудні 2003 р. 57-ма Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 57/239 “Створення глобальної культури кібербезпеки”, за якою культура безпеки має формуватися у взаємодії державних і приватних учасників, включаючи розробників і користувачів ІТ, регуляторні й наглядові органи. Зазначено, що необхідним є усвідомлення існуючих ризиків при впровадженні ІТ в індустріальну, економічну, соціальну сфери, ідентифікація джерел загроз і об'єктів критичної інфраструктури, розробка методології оцінювання загроз та адекватності заходів захисту з урахуванням етичних і демократичних принципів, формування системи управління безпекою [18].

У грудні 2003 року 58-ма Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 58/199 щодо створення глобальної культури інформаційної безпеки та захисту критичної інформаційної інфраструктури [19], в якій підкреслюється взаємозалежність країн у зв'язку зі зростанням загроз та вразливості, наголошується на важливості залучення менш розвинутих країн у процес захисту критичної інформаційної інфраструктури шляхом надання методологічної і технологічної підтримки, використання найкращих принципів у цій сфері, наприклад, узгоджених на паризькій зустрічі 2003 року.

Національна безпека України, її економічне процвітання та соціальне благополуччя все більше залежать від доступності, цілісності та конфіденційності інформаційних ресурсів, що забезпечуються інформаційними та комунікаційними технологіями, або в більш широкому розумінні – кіберпростором. Водночас зростання залежності від інформаційно-комунікаційних технологій робить сучасне українське суспільство більш уразливим перед можливими негативними наслідками протиправного використання кіберпростору [7]. Тому актуальним є питання адміністративно-правового регулювання забезпечення та організації кібербезпеки як структурного елемента національної безпеки України.

Можна констатувати, що в Україні в повному обсязі присутні всі ключові “класичні” кіберзлочини і щороку їх кількість зростає [20]. Дослідження відомого німецького оператора зв'язку Deutsche Telekom підтверджують високий рівень загроз у кіберпросторі, у результаті якого Україна займає четверте місце у світі серед країн-джерел кібернетичних атак. Тільки протягом лютого 2013 р. з території України їх було здійснено 566 тисяч [21].

До головних тенденцій розвитку кібернетичних загроз відносять:

– зростання кількості кібернетичних атак, багато з яких призводять до великих втрат;

- зростання складності кібернетичних атак, які можуть включати кілька етапів і застосовувати спеціальні методи захисту від можливих методів протидії;
- вплив практично на всі електронні (цифрові) пристрої, серед яких останнім часом все більшого значення набувають мобільні пристрої, а вони найбільшою мірою схильні до ризиків у сфері кібербезпеки;
- усе частіші випадки нападу на інформаційну інфраструктуру великих корпорацій, найважливіших промислових об'єктів і навіть державних структур;
- застосування найбільш розвиненими у сфері комп'ютерних технологій країнами засобів і методів кібернетичних нападів на інші держави [22].

Це підтверджується практично щоденними зведеннями новин, у яких повідомляється про нові атаки в кібернетичній сфері. Так, наприклад, за останні роки збільшились кібернетичні атаки, метою яких є злам провідних систем захисту і створення загрози національній інфраструктурі (ймовірне джерело – Китай) [23]. У 2013 р. представниками Лабораторії Касперського було опубліковано інформацію про розкриття шпигунської мережі Red October, яка протягом п'яти років займалася розкраданням державних секретів. Це складний комплекс шкідливих програм (близько 1000 шкідливих файлів, що належать до 30 різних груп модулів) [24]. Аналогічні методи вже активно застосовуються і для мобільних пристроїв на платформі Android [25].

На початку 2014 р. було здійснено серію атак на найбільші американські ЗМІ, що змусило уряд США ще раз серйозно задуматися про посилення кібербезпеки у країні [26].

За оцінками Інтерполу, кількість кіберзлочинів зростає пропорційно кількості комп'ютерних мереж, а темпи зростання правопорушень та злочинів у кіберпросторі є найшвидшими на планеті. А отже, проблема правового та організаційного забезпечення кібербезпеки має безпосереднє відношення до обігу інформації, також і щодо забезпечення суб'єктів інформаційних відносин своєчасною, повною та достовірною інформацією, а крім того, до недопущення несанкціонованого використання і поширення інформації, порушення її цілісності та конфіденційності. Кіберзлочини характеризуються такими особливостями: високою латентністю; складністю їх виявлення та розслідування; складністю доказування за матеріалами кримінальних проваджень; транснаціональною складовою в основному з використанням інформаційної мережі Інтернет; високим збитком навіть від одиничного злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Протидія відмиванню коштів: міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові, криміналістичні засади та система фінансового моніторингу в Україні: підручник. / за ред. О.Є. Користіна. Київ: Скіф, 2015. 984 с.
2. Ковальчук Т.І., Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Гібридні загрози у секторі цивільної безпеки в Україні. *Наука і правоохорона*. 2019. № 3(45). С. 69–79.
3. Kovalchuk T.I., Korystin O.Y., Sviridyuk N.P. Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 163–175.
4. Данильчук Л.О. Сутність дефініції “інформація”. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 5. С. 28–32.
5. Баранов О.А. Про тлумачення та визначення поняття “кібербезпека”. *Правова інформатика*. 2014. № 2(42). С. 132–138.

© Veselova Liliia, 2020

6. Шеломенцев В.П. Сутність організаційного забезпечення системи кібербезпеки України та напрями його удосконалення. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2012. № 2(28). С. 299–309.
7. Стратегія забезпечення кібербезпеки України. Офіційний текст: проєкт Закону України. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?id (дата звернення: 20.12.2019).
8. Орлов О.В. Попередження кіберзлочинності – складова частина державної політики в Україні. Теорія та практика державного управління. Вип. 1(44). URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 20.12.2019).
9. Семенов В.М., Гиркіна О.О. Сучасні аспекти забезпечення інформаційної безпеки України. Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія “Юридичні науки”. Вип. 5. Т. 2. С. 234–240.
10. AIG Technology Report 2007–2008: Readiness for the Networked World Center for International Development at Harvard University. March 2009. P. 14–18.
11. WIPO 2008 Report. WIPO Site. URL: <http://www.wipo.int/meetings/en/archive.jsp> (дата звернення: 20.12.2019).
12. Barack Obama Speech, March, 13, 2009. Barack Obama Site. URL: <http://my.barackobama.com/page/content/ofasplashbsignon/> (дата звернення: 20.12.2019).
13. Remarks by the President on Securing our Nation's Cyber Infrastructure. White House Official Site. URL: http://www.whitehouse.gov/the_pressoffice/Remarks-by-the-President-on-Securing-Our-Nations-Cyber-Infrastructure (дата звернення: 20.12.2019).
14. Тумарец В. Новые угрозы для информационного общества. Москва: ЭКСМО, 2008. 288 с.
15. United Nations “Global E-Government Survey-2008”. UN PAN Site. URL: http://www.unpan.org/egovkb/global_reports/08report.htm (дата звернення: 20.12.2019).
16. Прохоржев А.А., Турко Н.И. Основы информационной войны. Анализ систем на пороге XXI века: теория и практика. Москва, 1996. 388 с.
17. Даниелова А. Основные направления информатизации американского общества. США–Канада. 2009. № 5. С. 25–29.
18. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей [по докладу Второго комитета (A/57/529/Add.3)] 57/239. Создание глобальной культуры кибербезопасности. URL: <http://www.ifap.ru/ofdocs/un/57239.pdf> (дата звернення: 20.12.2019).
19. UN General Assembly Resolution 58/199. Creation of a global culture of cybersecurity and the protection of critical information infrastructures. 30 January 2004.
20. Черног О.О. Напрями підвищення ефективності забезпечення кібербезпеки інформаційних технологій в системі публічного управління. URL: <http://mino.esrae.ru/178-1484> (дата звернення: 20.12.2019).
21. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 рік. URL: http://www.dknii.gov.ua/sites/default/files/stan_informatyzacii_20132.pdf (дата звернення: 20.12.2019).
22. Безкоровайний М.М., Татузов А.Л. Кибербезопасность – подходы к определению понятия. URL: cyberleninka.ru/.../kiberbezopasnost-podhody-k-opredeleniyu-ponyatiya (дата звернення: 20.12.2019).
23. Cyber Security news. URL: <http://www.cybersecurity.ru/crypto/171331.html> (дата звернення: 20.12.2019).
24. Технология разоблачения Red October. URL: <http://habrahabr.ru/company/kaspersky/blog/169839/> (дата звернення: 20.12.2019).
25. Киберопасность. URL: <http://www.itsec.ru/keywords.php?keyword=15845&from=40#sthash.qnxYXcOZ.dpuf> (дата звернення: 20.12.2019).
26. Cyber danger. URL: <http://www.nytimes.com/2013/01/28/us/pentagon-to-beef-up-cybersecurity-force-to-counter-attacks.html> (дата звернення: 20.12.2019).

REFERENCES

1. Protydiia vidmyvanniu koshtiv: mizhnarodni standarty, zarubizhnyi dosvid, administratyvno-pravovi, kryminolohichni, kryminalno-pravovi, kryminalistychni zasady ta systema finansovoho monitorynhu v Ukraini. “Anti-money laundering: international standards, foreign experience, administrative law, criminology, criminal law, forensic principles and the system of financial monitoring in Ukraine”: a textbook / for ed. O.Ye. Korystin. Kyiv: Skif. 984 p. [in Ukrainian].
2. Kovalchuk T.I., Koristin O.Ye., Sviridiuk N.P. (2019). Hibridni zahrozy u sektory tsyvilnoi bezpeky v Ukrainy. “Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine”. Nauka I Pravoookhorona. No. 3(45). P. 69–79 [in Ukrainian].

3. Kovalchuk T.I., Korystin O.Ye., Sviridiuk N.P. (2019) Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Problemy zakonnosti*. Iss. 147. P. 163–175 [in English].
4. Danilchuk L.O. (2012). Sutnist definitsii "informatsiia". "The essence of the definition of "information". *Pedahohika i psiholohiia profesiinnoi osvity*. No. 5. P. 28–32. [in Ukrainian].
5. Baranov O.A. (2014). Pro tлумachennia ta viznachennia poniattia "kiberbezpeka". "On the interpretation and definition of "cybersecurity". *Pravova informatika*. No. 2(42). P. 132–138 [in Ukrainian].
6. ShelomentsIev V.P. (2012). Sutnist orhanizatsiinoho zabezpechennia sistemi kiberbezpeky Ukrainy ta napriami yoho udoskonalennia. "The essence of organizational support of the cybersecurity system of Ukraine and directions of its improvement". *Borotba z orhanizovanoi zlochinnistiu i koruptsiiei (teoriia i praktyka)*. No. 2(28). P. 299–309 [in Ukrainian].
7. Stratehiia zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy. Ofitsiinyi tekst: proekt Zakonu Ukrainy. "Cybersecurity strategy of Ukraine". Official text: draft Law of Ukraine. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?id (date of application: 20.12.2019) [in Ukrainian].
8. Orlov O.V. Poperedzhennia kiberzlochynnosti – skladova chastyna derzhavnoi polityky v Ukraini. "Cybercrime prevention is an integral part of public policy in Ukraine." *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. Iss. 1 (44). URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? (date of application: 20.12.2019) [in Ukrainian].
9. Semenov V.M., Hirkina O.O. Suchasni aspekty zabezpechennia Informatsiinoi bezpeky Ukrainy. "Modern aspects of information security of Ukraine". *Scientific Bulletin of Kherson State University: Series: Yuridichni nauky*. Iss. 5., Vol. 2. P. 234–240 [in Ukrainian].
10. AIG Technology Report 2007–2008: Readiness for the Networked World Center for International Development at Harvard University. March 2009. P. 14–18 [in English].
11. WIPO 2008 Report. WIPO Site. URL: <http://www.wipo.int/meetings/en/archive.jsp> (date of application: 20.12.2019) [in English].
12. Barack Obama Speech, March, 13, 2009. Barack Obama Site. URL: <http://my.barackobama.com/page/content/ofasplashbsignon/> (date of application: 20.12.2019) [in English].
13. Remarks by the President on Securing our Nation's Cyber Infrastructure. White House Official Site. URL: http://www.whitehouse.gov/the_pressoffice/Remarks-by-the-President-on-Securing-Our-Nations-Cyber-Infrastructure (date of application: 20.12.2019) [in English].
14. Tumarets V. (2008). Novyie ugrozy dlia informatsionnogo obschestva. "New threats to the information society". Moscow: EKSMO. 288 p. [in Russian].
15. United Nations "Global E-Government Survey-2008". UN PAN Site. URL: http://www.unpan.org/egovkb/global_reports/08report.htm (date of application: 20.12.2019) [in English].
16. Prohozhev A.A., Turko N.I. (1996). Osnovy informatsionnoi voyny. "The basics of information warfare". Analysis of systems on the threshold of the 21st century: theory and practice. Moscow. 388 p. [in Russian].
17. Danielova A. (2009). Osnovnyie napravleniia informatizatsii amerikanskogo obschestva. "The main directions of informatization of American society". USA – Canada. No. 5. P. 25–29 [in Russian].
18. Rezoliutsiia, priniataia Generalnoi Assamblei [po dokladu Vtorogo komiteta (A/57/529/Add.3)] 57/239. "Resolution adopted by the General Assembly [on the report of the Second Committee (A/57/529/Add. 3)] 57/239". Creating a global cybersecurity culture. URL: <http://www.ifap.ru/ofdocs/un/57239.pdf> (date of application: 20.12.2019) [in Russian].
19. UN General Assembly Resolution 58/199 (30 January 2004). Creation of a global culture of cybersecurity and the protection of critical information infrastructures [in English].
20. Chernonoh O.O. Napriamy pidvischennia efektyvnosti zabezpechennia kiberbezpeky informatsiinykh tehnolohii v sistemi publichnoho upravlinnia. "Directions for improving the efficiency of cybersecurity of information technologies in the system of public administration". URL: <http://mino.esrae.ru/178-1484> (date of application: 20.12.2019) [in Ukrainian].
21. Dopovid pro stan informatyzatsii ta rozvitok informatsiinoho suspilstva v Ukraini za 2013 rik. "Report on the state of informatization and development of the information society in Ukraine for 2013". URL: http://www.dknii.gov.ua/sites/default/files/stan_informatyzacii_20132.pdf (date of application: 20.12.2019) [in Ukrainian].
22. Bezkorovainyi M.M., Tatuzov A.L. Kiberbezopasnost – podhody k opredeleniiu poniattia. "Cybersecurity – approaches to the definition of a concept". URL: cyberleninka.ru/.../kiberbezopasnost-podhody-k-opredeleniyu-ponyatiya (date of application: 20.12.2019) [in Russian].
23. Cyber Security news. URL: <http://www.cybersecurity.ru/crypto/171331.html> (date of application: 20.12.2019) [in English].

24. Tehnologiya razoblacheniya Red October. "Red October exposure technology". URL: <http://habrahabr.ru/company/kaspersky/blog/169839/> (date of application: 20.12.2019) [in Russian].

25. Kiberopasnost. "Cyberhazard". URL: <http://www.itsec.ru/keywords.php?keyword=15845&from=40#sthash.qnxYXcOZ.dpuf> (date of application: 20.12.2019) [in Russian].

26. Cyber danger. URL: <http://www.nytimes.com/2013/01/28/us/pentagon-to-beef-up-cybersecurity-force-to-counter-attacks.html> (date of application: 20.12.2019) [in English].

UDC 659.4:005.056

Veselova Liliia,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Applicant at the Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-6665-0426

APDATING OF INFORMATION SECURITY AND THE GLOBAL CYBERNETIC THREAT

The article focuses on research regarding cyber security as a threat in global cyberspace. It is emphasized that technological progress in telecommunications and information technologies has led to the emergence of a number of completely new unregulated social relations. According to this aspect, most States faced the need of ensuring information security of the individual, society and the State, primarily through administrative and legal means.

The questions of countering hybrid threats, in particular information and cyber threats, cover national security issues in a broad and comprehensive manner. Therefore, there is a need for a significant analysis of the situation, investigating the factors that cause failure to respond effectively and counter hybrid threats, in particular in the areas of public security and protection. However, the objectivity and validity of the research results requires an appropriate methodological basis, the acceptability of the data used in the analysis and the sources from which they are coming.

Analyzing information on new attacks in the area of cybernetics, the main trends in the development of cyber threats have been identified, and it has also been noted that in recent years there has been an increase in cyber attacks aimed at disrupting advanced systems of protection and threatening national infrastructure.

Particular emphasis is placed on the fact that today there is a pressing problem of legal and organizational cybersecurity. In this context, this is directly related to the circulation of information, ensuring that subjects of information relations are provided with timely, complete and accurate information, to prevent unauthorized use and dissemination of information, violating its integrity and confidentiality.

The article concludes that cybercrime is characterized by high latency; difficulty of detection and investigation; difficulty of proving from the materials of criminal proceedings; transnational component mainly using the Internet information network; high damage even from a single crime.

Keywords: cyberspace, cybercrime, threats, security, globalization, cyber threats, information space.

Отримано 18.02.2020

© Veselova Liliia, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).35](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).35)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravookhorona.com/>

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 378.046.4:[351.743:796]

Бабенко Вадим Григорович,
кандидат педагогічних наук, доцент
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5149-8705
Пампура Ігор Іванович,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7202-1391

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО ОКРЕМИХ ТАКТИЧНИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ, ЯКІ ПРОВОДИТЬ НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ

Розглядаються особливості психолого-педагогічної підготовки персоналу до окремих тактичних і спеціальних заходів, які проводить Національна поліція України. Проводиться вивчення особливостей розроблення нових або вдосконалення наявних психолого-педагогічних форм, методів і засобів підготовки до проведення як індивідуально-колективних спеціальних заходів поліції, так і заходів, що проводяться у тісній взаємодії з іншими силовими й правоохоронними відомствами, а також запропоновано певні шляхи (інструментарій) їх оптимізації.

Ключові слова: тактичні й спеціальні заходи, Національна поліція України, психолого-педагогічна підготовка, службова діяльність, стійкість, підготовленість, готовність.

У службовій діяльності працівників правоохоронних та мілітаризованих сил останнім часом доволі часто виникає необхідність застосування чітко визначених заходів примусу. Зазвичай їхні дії, вид та інтенсивність залежать від характеру скоюваних правопорушень, наявності реальних факторів ризику, існуючих небезпек, стану оперативної обстановки, а також професійно-психологічної підготовленості й готовності персоналу до дій в екстремальних ситуаціях невизначеної спрямованості.

На жаль, ураховуючи сьогоденні реалії, в роботі сучасного поліцейського чітко прослідковується недостатній рівень загальної індивідуальної підготовленості до діяльності в складних умовах. Водночас нове, незвичне й нехарактерне в загальній тактиці дій поліції, відсутність конкретних, суто специфічних знань,

© Babenko Vadym, Pampura Ihor, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).36](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).36)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravoohorona.com/>

умінь та практичних навичок, недооцінка чи переоцінка небезпек у критичних ситуаціях, промахи й помилки дуже часто призводять до тяжких і негативних наслідків.

Крім того, події останніх років демонструють нам те, що результативність як поліцейських, так і загалом спеціальних, військових чи спільних операцій та заходів щодо припинення будь-яких правопорушень і злочинних проявів безпосередньо залежить від індивідуальної та колективної злагоженості, високих морально-вольових якостей, відмінної тактичної, вогневої, фізичної, домедичної підготовленості та психологічної готовності задіяного особового складу, його умілих, досконалих і впевнених дій у різних перипетіях доволі непростой оперативної службової діяльності.

Проте неблаганна історія майже кожного дня переконливо доводить нам той факт, що сучасному поліцейському давно вже замало суто фахової підготовки, оскільки міжрегіональний і територіальний принцип завдань, які виконуються, демонструє варіативну різницю їх виконання, що ускладнюється істотним впливом поточних соціальних, поліцейських та воєнізованих процесів і явищ. Також слід відзначити, що обсяги, наявність і застосування останніми роками холодної та вогнепальної зброї, вибухівки та боєприпасів “певними” категоріями громадян перетворюють звичні поліцейські “перевірки й відпрацювання” на райони масштабних бойових дій.

Багато вітчизняних і зарубіжних учених присвятили свої праці цій тематиці. На перший погляд, означені проблеми ніколи не залишалися без належної уваги, однак протягом останніх двох років було з'ясовано, що питання забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також загальних і специфічних аспектів підготовленості й готовності спеціально призначеного для цього мілітаризованого та поліцейського персоналу відображене в дослідженнях переважно лише вчених-правоохоронців. До того ж, зважаючи на сучасні процеси трансформаційних змін суспільства та реформування багатьох державних інституцій (що вже достатньо далеко вийшли за межі раніше проведених наукових робіт і досягнутих здобутків), постає ціла низка додаткових завдань і проблем, які потребують інноваційного розроблення, апробації, впровадження та, за необхідності, відповідного редагування чи регулювання.

Саме тому, враховуючи важливість зазначеного вище, метою нашого дослідження є вивчення особливостей розроблення нових або вдосконалення наявних психолого-педагогічних форм, методів і засобів підготовки до проведення як індивідуально-колективних спеціальних заходів поліції, так і заходів, що проводяться в тісній взаємодії з іншими силовими й правоохоронними відомствами, а також запропонувати певні шляхи (інструментарій) їх оптимізації.

На основі зазначеного можна сформулювати основні завдання дослідження, які полягають у визначенні й напрацюванні напрямів і пропозицій щодо вдосконалення специфіки й особливостей підготовки особового складу органів та підрозділів Національної поліції України до проведення спеціальних заходів, а також у розробленні психолого-педагогічних і методичних порад або рекомендацій щодо послаблення впливу негативних, фізичних і психотравмуючих факторів під час виконання професійних обов'язків.

Сутністю психолого-педагогічної підготовки поліцейських до участі в тактичних та спеціальних заходах є підвищення загальної стійкості, підготовленості й готовності, а також опанування і вдосконалення вміння перетворювати фактори незнайомих або небезпечних дій правопорушників у добре вивчені, треновані й відпрацьовані, підпорядковані, контрольовані та керовані ситуації. Саме тому ми вважаємо, що під час організації підготовки та проведення тактичних і спеціальних заходів основними завданнями загальної професійної підготовки поліцейського особового складу мають бути [5, с. 12–30]:

- постійне підвищення рівня особистісної підготовленості та готовності до успішного виконання поставлених завдань;
- підвищення психоемоційної стійкості до різних екстремальних стресових впливів, їх профілактика, сприяння успішній професійній адаптації з урахуванням специфіки та умов службової діяльності;
- забезпечення і збереження психологічного та фізичного здоров'я особового складу, розвиток і зміцнення індивідуальної впевненості, сміливості, рішучості й здатності діяти у складних умовах оперативної обстановки з урахуванням необхідної обережності;
- розвиток управлінських якостей керівного персоналу;
- формування позитивної мотивації до службової діяльності;
- загальне, цільове або вибіркове злагодження задіяних органів та підрозділів, покращення всебічної взаємодії між працівниками поліції та їх групами, об'єднаними за призначенням і завданнями, тощо.

Крім того, слід звернути увагу, що під час цільової підготовки до тактичних і спеціальних заходів (а також під час їх організації та проведення) виокремлюються певні психолого-педагогічні закономірності й особливості. Так, наприклад, під час самого штурму чи стрімкої атаки у належно підготовленого й тренованого, забезпеченого й готового до дій позитивно мотивованого поліцейського персоналу мають: 1) виникати стійкі відчуття особистої безпеки та захищеності, повністю й свідомо контрольовані азарт і збудження; 2) зникати дезорганізуючі страхи та побоювання; 3) мобілізуватися й посилюватися воля, почуття впевненості, власної правоти, справедливості та відповідальності за свої, законом визначені, дії тощо.

Урахування психолого-педагогічних особливостей тактичних і спеціальних дій під час захисних, охоронних чи оборонних заходів теж є важливою передумовою досягнення успіху. Попередні дослідження показали, що переважною більшістю підготовленого, однак немотивованого чи слабо мотивованого особового складу, перехід від активної до пасивної фази може сприйматися як: тимчасова втрата ініціативи, що була проявлена раніше; нівелювання результатів нещодавно здобутої або вже наявної переваги; послаблення віри у свою правоту, непереможність або доцільність проведення певного заходу взагалі [3; 4; 6].

Водночас поступово або різко може зростати невпевненість, яка породжує неспроможність належного реагування і тривожність, що призведе до появи розгубленості, розтренованості, роздратованості, конфліктності й т. ін. У комплексі все це поступово збільшуватиме і так надзвичайно високу психоемоційну напруженість будь-якого, навіть найменшого, фізичного чи збройного протистояння.

Також через довготривале перебування в режимі небезпеки чи загрози, часткового або повного обмеження та напруженого очікування, серед особового складу можуть поступово зростати й посилюватися інші негативні стани: занепокоєність, страх, афект, фрустрація, паніка, байдужість, втрата відчуття безпеки тощо. Саме тому психолого-педагогічний супровід щодо забезпечення поліцейських тактичних дій та спеціальних заходів повинен мати конкретні, чітко визначені завдання, форми, методи і засоби впливу на персонал із метою подолання наведених вище та інших негативних станів як самостійно, так і за участю відповідних фахівців [4; 5; 7].

У цьому випадку одним із найбільш дієвих засобів позитивного впливу на кожного поліцейського є спільне проведення організованих підбадьорюючих заходів у складі всього колективу (крім задіяної, резервної або чергової групи). Це може бути, наприклад, якась бесіда, нарада, чистка зброї, прослуховування радіо або перегляд телепередач, комплексне заняття, тренування позитивного ігрового характеру щодо відпрацювання певного елементу чи завдання введеного в дію оперативного плану, інші різноманітні ситуаційні тренінги тощо.

Наразі специфіка проведення тактичних і спеціальних заходів у мегаполісі чи малому населеному пункті, районі, у великому будинку чи в межах малометражної квартири має комплексний характер і завжди вимагає від поліцейських відмінних знань, умінь та навичок діяти індивідуально чи колективно, обдумано й оптимально економно, часто віддалено від основних сил, як у “парах”, “трійках”, “п’ятірках”, так і у складі інших груп визначеного бойового порядку. При цьому слід обов’язково враховувати, що надзвичайно складний режим, загроза та одноманітність постійного проведення активних поліцейських заходів у населених пунктах дуже швидко фізично, психологічно й морально втомлюють навіть добре підготовлений і досвідчений особовий склад.

Системні дослідження, які були проаналізовані за цим напрямом (війни й спеціальні операції в Афганістані, Нагірному Карабаху, Чеченській Республіці, Іраку, Сирії, Сомалі тощо), свідчать що на 4–9 день безперервної участі в таких заходах, на фоні поступово або раптово зростаючих ознак фізичної та психологічної втоми, на зміну так званому “Комплексу Рембо” (заряджена зброя в руках без використання ремня, бандана на голові замість форменої кепки чи шолому, відірвані рукава мундиру або бронежилет на голе тіло, обвіс із гранатами на поясі чи розвантажувальному жилеті, величезний тактичний ніж і темні окуляри, показна сміливість, яка часто межує з бравадою, виправданим чи невиправданим ризиком тощо) невблаганно й обов’язково, одночасно або нарізно приходить розуміння сутності обережності (з виникненням відповідного свідомого й підсвідомого відчуття), усвідомлення законності й необхідності цілеспрямованої узгодженої індивідуально-колективної діяльності [1; 3; 4; 7].

Ті ж самі дослідження, узагальнений і особистий досвід переконливо доводять, що переважна більшість середньо підготовленого особового складу більш-менш нормально освоюється за 3–5 діб, повністю адаптується лише через 10–20 діб після початку участі в постійних активних тактичних або спеціальних заходах. А вже після 35–45 діб безперервних вогневих зіткнень через постійне відчуття небезпеки та ризику, недостатність чи відсутність нормального відпочинку й процесів

відновлення може наступати індивідуально-особистісне виснаження моральних, духовних та фізичних сил середнього чи вираженого ступеня [3, с. 76–108; 4, с. 111–113]. Саме тому відповідно до індивідуальних психофізіологічних можливостей у деякої частини особового складу можуть виникати стрес (у т.ч. і бойовий стрес) [4, с. 113–115], дезадаптація та інші розлади [7, с. 12–18]. Також багатьма фахівцями поліцейського та військового профілю (педагогами, психологами та фізіологами) й у різний час було відзначено, що виснаження духовних та фізичних сил через постійні прояви небезпеки, загрози життю й фізичному здоров'ю під час бойових дій або активних спеціальних заходів відбувається набагато швидше, аніж зазвичай, а процеси відновлення, навпаки, важчі і тривають набагато довше [1; 3; 4; 5; 7].

Водночас особливого значення набуває ситуація, коли поліцейський за якихось внутрішніх чи зовнішніх обставин не може повністю контролювати й регулювати свій психічний стан. Тоді його дії можуть призвести до негативних, а інколи й тяжких наслідків як для нього самого, так і для оточення. Неспроможність контролювати свої відчуття й емоції (хай навіть тимчасова) знижує соціальну й психолого-педагогічну адаптованість особистості до наявної ситуації і є серйозною перешкодою в реалізації багатьох її професійних компетенцій під час виконання поставлених завдань.

Як правило, напередодні, під час загальної організації й підготовки, для активізації психологічних якостей, необхідних для успішного й безпечного проведення спеціальних заходів у населеному пункті, на вулиці, в будинку, квартирі чи інших місцях, найбільш доцільно використовувати відповідно підбрану, пристосовану та підготовлену для цього навчально-тренувальну матеріально-технічну базу (тактичні полігони, психологічні смуги перешкод, засоби індивідуального захисту, відповідне спорядження та обладнання, масогабаритні чи імітаційні макети зброї, холості патрони, мішені, гази, дими, піротехнічні, транспортні, технічні, інженерні, бричерні та інші засоби), тобто весь той арсенал, який, можливо, буде застосовуватися чи використовуватися саме в цьому заході [1; 2].

Також неабияку роль у системі організації й підготовки персоналу відіграє імітація різних ситуацій оперативно-службової діяльності. Існує правило, що чим більше схожого й реалістичного в навчанні, тим ефективнішим та успішнішим буде результат виконання обов'язків служби. Крім того, під час практичного відпрацювання особовий склад має ознайомитись і за можливості відчувати переважну більшість зі спектру впливів, характерних для певної обстановки (зорових, слухових, нюхових, смакових, температурних, тактильних тощо), навчитися правильно і адекватно реагувати на їх виникнення.

Якщо більш уважно придивитися до правильно організованого навчально-тренувального процесу поліцейського, то ми побачимо важливість зосередження уваги як на основних засобах навчання, так і на його змістовному наповненні (мета, завдання, мотиви, прагнення, спрямування), що має бути сформовано відповідно до особистісної компетенції та наявних професійних стандартів, які забезпечують успішне й безпечне вирішення завдань поліцейської служби [6].

Загалом підготовка, організація й імітація реальних ситуацій – це психолого-педагогічний процес створення (відтворення) реальної моделі чи шаблону того

середовища, в якому може опинитися працівник поліції. Максимальне наближення професійно-психологічного навчання до умов нинішньої оперативно-службової діяльності – це один із найважливіших складників успішного формування професійної психолого-педагогічної підготовленості та готовності поліцейського.

Попереднє усвідомлення змісту оперативно-службової діяльності під час проведення підготовки до участі в конкретних тактичних і спеціальних заходах дозволить керівнику органу чи підрозділу поліції визначити, оцінити й передбачити:

рівень і стан всебічної підготовленості й готовності кожної особистості/ поліцейського для виконання тих або інших завдань;

які професійні й особистісні якості повинен мати працівник поліції щодо успішного виконання особисто йому поставленого завдання;

як послабити вплив негативних, фізичних і психотравмуючих факторів під час виконання професійних обов'язків.

Подальші наші дослідження будуть спрямовані на розроблення наочних структурно-логічних схем окремих елементів індивідуально-колективних дій та загальної роботи керівника заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Варганов В.П.* Учебные центры, объекты и оборудование для стрелковой и тактико-специальной подготовки спецподразделений: учеб. пособие. Киев, 2004. 160 с.
2. *Вербенський М.Г., Криволапчук В.О., Проценко Т.О.* Окремі технічні засоби військових спецпідрозділів та спецпідрозділів правоохоронних органів: види, класифікація, та правове забезпечення: навч.-довідк. посібник. Київ: ДНДІ МВС України; Харків: Мачулін, 2016. 310 с.
3. Підрозділи спеціального призначення та їх спеціальні операції: історія, розвиток, заходи, досвід / Курило В.І. та ін. Київ: МП Леся, 2015. 232 с.
4. Методичні рекомендації щодо проведення психологічної підготовки особового складу Збройних Сил України. Київ: ГШ та ГУРОС ЗСУ, 2012. 398 с.
5. Психолого-педагогічні особливості підготовки поліцейського до застосування заходів фізичного впливу: навч.-метод. посіб. / В.П. Остапович та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В.О. Криволапчука. Київ: Видавництво Людмила, 2018. 168 с.
6. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: наказ МВС України від 26.01.2016 № 50.
7. Остапович В.П., Бабенко В.Г., Кирієнко Л.А. Психологічна та фізична готовність особистості до дій в екстремальних ситуаціях: практ. посібник; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України, 2016. 84 с.

REFERENCES

1. *Varganov V.P.* (2004) *Uchebnye tsentry, obiekty i oborudovanie dlia strelkovoi i taktiko-spetsialnoi podgotovki specpodrazdelenii: ucheb. posobiie*. "Training centers, facilities and equipment for shooting and tactical and special training of special forces: a training manual". Kyiv. 160 p. [in Russian].
2. *Verbenskyi M.H., Kryvolapchuk V.O., Protsenko T.O.* (2016) *Okremi tehniczni zasobi viiskovykh spetspidrozdiliv ta spetspidrozdiliv pravoohoronnykh orhaniv: vydy, klasifikatsiia, ta pravove zabezpechennia: navch.-dovidk. posibnik*. "Separate technical means of military special forces and special forces of law enforcement agencies: types, classification, and legal support: training manual". Kyiv: DNDI MVS Ukraine; Harkiv: Machulin. 310 p. [in Ukrainian].
3. *Pidrozdily spetsialnoho pryznachennia ta ih spetsialni operatsii: istoriia, rozvitok, zahodi, dosvid*. "Special-purpose units and their special operations: history, development, activities, experience / Kurilo V.I. etc". Kyiv: MP Lesia, 2015. 232 p. [in Ukrainian].

4. Metodichni rekomendatsii shhodo provedennia psiholohichnoi pidhotovky osobovoho skladu Zbroinih Syl Ukrainy. "Methodological recommendations for conducting psychological training of the personnel of the Armed Forces of Ukraine". Kyiv: GS and GURS of the Armed Forces, 2012. 398 p. [in Ukrainian].

5. Psiholoho-pedahohichni osoblivosti pidhotovki politseiskoho do zastosuvannia zahodiv fizychnoho vplyvu: navch.-metod. posib. "Psychological and pedagogical features of the police officer's preparation for the application of physical influence measures": teaching manual/ V.P.Ostapovych etc.; Ed. Doctor of Jurid. Sciences, Prof. V.O. Kryvolapchuk. Kyiv: Vidavnytstvo Liudmyla, 2018. 168 p. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnikov Natsionalnoi politsii Ukrainy: nakaz MVS Ukrainy vid 26.01.2016 № 50. "On approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine": Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from January 26, 2016, No. 50 [in Ukrainian].

7. *Ostapovych V.P., Babenko V.H, Kiriienko L.A.* (2016) Psiholohichna ta fizychna hotovnist osobystosti do dii v ekstremalnih situatsiiah: prakt. posibnyk. "Psychological and physical readiness of the individual to act in extreme situations: Pract. manual"; Ed. Doctor of Jurid. Sciences, Full Prof. V.O. Kryvolapchuk. Kyiv. 84 p. [in Ukrainian].

UDC 378.046.4:[351.743:796]

Babenko Vadym,Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-5149-8705

Pampura Ihor,Senior Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-7202-1391

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL TRAINING FOR INDIVIDUAL TACTICAL AND SPECIAL EVENTS CONDUCTED BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article discusses the features of psychological and pedagogical training for individual tactical and special events conducted by the National Police of Ukraine. It has been found that awareness of the content of their activities in specific situations will allow the head of a police body or unit to identify, evaluate and envisage a number of opportunities that will positively influence their result, as well as how to weaken the influence of negative, physical and psycho-traumatic factors while performing professional duties.

Also, a significant role in the organization and training of personnel plays an imitation of different situations of operational-service activities. There is a rule: if the more similar and realistic training – than more effective and successful the result of the performance of the duties of the service. In addition, during practical training, the personnel should familiarize themselves and, if possible, feel the majority of the range of influences that are characteristic of a particular situation.

© Babenko Vadym, Pampura Ihor, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).36](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).36)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravoohorona.com/>

Due to the long-term danger or threat, partial or complete restriction and intense waiting, among personnel may gradually increase and increase other negative conditions: worry, fear, affect, frustration, panic, indifference, loss of sense of danger. That is why the psychological-pedagogical support for the provision of police tactical actions and special measures should have concrete, clearly defined tasks, forms, methods and means of influence on personnel in order to overcome the above and other negative conditions, both on their own and with the participation of the relevant specialists.

One of the most effective means of positive influence on each policeman is the joint conduction of organized encouraging events among the entire staff. This may be, for example, some sort of conversation, meeting, weapon cleaning, radio listening or TV viewing, a comprehensive training session, a positive game-based training on working out a specific element or the task of the operational plan, other various situational trainings, etc.

Keywords: tactical and special events, National Police of Ukraine, psychological and pedagogical training, service activities.

Отримано 17.02.2020

Остапович Володимир Петрович,
кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9186-0801

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОДІЯ НАРЯДУ РЕАГУВАННЯ ПОЛІЦІЇ ОХОРОНИ

Статтю присвячено проблематиці дослідження психологічно-правових аспектів професійної діяльності поліцейських підрозділів реагування поліції охорони в контексті реалізації їхніх професійних обов'язків.

Результати дослідження дозволили виявити перелік професійно важливих якостей, якими має володіти водій наряду реагування поліції охорони, а також психологічні протипоказання до оволодіння професією. Отримані дані можливо використовувати під час проведення психологічного добору поліцейських і призначення їх на посади водіїв поліції охорони.

Ключові слова: поліція охорони, водій наряду реагування, загальні та професійні компетентності, індивідуально-психологічні особливості, психограма.

Поліція охорони (далі – ПО) – це складова Національної поліції України (далі – НПУ), на яку покладено завдання щодо надання послуг з охорони власності та громадян. За сучасних умов формування в Україні правової і демократичної держави питання надійного захисту прав і законних інтересів громадян та підприємств (установ, організацій) стають важливою проблемою, яка потребує свого розв'язання. Сьогодні необхідно впроваджувати ефективні механізми охорони майна, яке належить фізичним та юридичним особам, а також життя та здоров'я громадян. Сучасна ПО ефективно виконує свою роботу і динамічно розвивається, виконуючи свої професійні обов'язки щодо захисту майна та життя громадян від злочинних посягань. Поліція охорони, відповідно до Закону України “Про Національну поліцію”, – це єдина в Україні охоронна структура, працівники якої мають визначені законом права та повноваження на озброєну охорону та застосування владних функцій щодо правопорушників [1; 2].

Професійна діяльність водіїв поліцейських нарядів реагування ПО пов'язана з виконанням низки важливих правоохоронних завдань і висуває підвищені вимоги до індивідуально-психологічних особливостей, а також знань, умінь і компетентностей працівників поліції.

Вітчизняні науковці приділили чимало уваги вивченню психологічних аспектів поліцейської діяльності. Цій проблематиці присвятили наукові статті, монографії й посібники Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, О.М. Бандурка, В.І. Барко, Л.Ф. Бурлачук, О.В. Землянська, Л.І. Казміренко, П.В. Макаренко, О.О. Євдокімова, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.Б. Ірхін, В.С. Медведєв, Т.В. Нещерет, І.М. Охріменко, О.В. Шаповалов, Г.О. Юхновець, С.І. Яковенко та інші [3–10]. У наукових працях авторів розкривається психологічний зміст правоохоронної діяльності, представлені професіограми і психограми професій органів системи МВС.

Серед зарубіжних науковців, які досліджували це питання, слід виділити таких дослідників, як С. Bouchard, W.C. Borman, G.V. Barrett, R. Cochraine, M.D. Dunnett, R.F. Miguel, J. M. Hurd, S.B. Lueke, J.A. Tan, R. Tett, L. Vandecreek та інші. У наукових працях авторів увага приділяється актуальним питанням психології поліцейської діяльності [11–15]. Проте психологічні аспекти діяльності водіїв нарядів реагування поліції охорони на тепер вивчені недостатньо.

Тому дослідження психологічних аспектів службової діяльності поліцейських водіїв, психологічного профілю професії необхідні для розробки критеріїв професійного добору під час призначення на посади та є вельми актуальним завданням.

Мета наукової статті полягає у визначенні й узагальненні психологічних і правових аспектів професійної діяльності поліцейських водіїв нарядів реагування поліції охорони.

Узагальнення вимог професії до знань, умінь і компетентностей. Виконання поліцейським-водієм наряду реагування (водієм) службових обов'язків потребує правових і психолого-педагогічних знань, багатьох спеціальних умінь.

Поліцейський-водій має *знати*:

- Конституцію України; акти законодавства, що стосуються діяльності Національної поліції; укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, розпорядчі документи Національної поліції України та МВС України, інші нормативно-правові акти, інструктивні та методичні документи, що регулюють діяльність кримінальної поліції; відомчі та міжнародні нормативні документи, що регулюють питання дотримання поліцейськими прав людини; організаційну структуру та особливості діяльності підрозділів Національної поліції;

- місце і завдання Національної поліції України у системі правоохоронних органів; її структуру, принципи, методи правоохоронної діяльності, правове забезпечення;

- методику оперативно-розшукової діяльності та специфіку її здійснення за напрямом діяльності підрозділу;

- методи аналізу оперативної обстановки на підпорядкованій території;

- спеціальні технічні та інші засоби, що застосовуються під час роботи;

- заходи безпеки, умови та порядок зберігання, правила поводження зі спеціальними засобами, табельною вогнепальною зброєю та боєприпасами;

- порядок застосування й використання в межах своєї компетенції поліцейських превентивних заходів та поліцейських заходів примусу (фізичного впливу (сили), спеціальних засобів, вогнепальної зброї);

- комплекс заходів надання невідкладної (зокрема, домедичної) допомоги особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

- правила ділового етикету та професійної етики;

- види та форми звітності, основні нормативно-правові положення щодо зберігання інформації з обмеженим доступом, оформлення відповідних службових документів;

- правила охорони праці та протипожежної безпеки;

- порядок формування та користування базами (банками) даних Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади.

Поліцейський-водій має володіти психологічними знаннями і вміннями, які допоможуть йому спілкуватися з громадянами, допитувати правопорушників та свідків подій, запобігати виникненню і вирішувати конфлікти, контактувати з колегами (з патрульної поліції, поліції охорони, спеціальної поліції тощо), протистояти негативному впливу стресових чинників і т. ін.

Окрім правових та психологічних знань і умінь поліцейський-водій має володіти інформацією про оперативну обстановку, прикмети осіб, транспортних засобів і майна, яке знаходиться у розшуку; місця найбільш імовірного вчинення правопорушень, скупчення антисоціальних елементів та осіб, звільнених із місць позбавлення волі; місцезнаходження найважливіших об'єктів органів державної влади й управління в регіоні, підрозділів пожежної охорони, гуртожитків, підприємств, організацій та установ тощо; розташування на території обслуговування вулиць, провулків, прохідних дворів, площ тощо.

Поліцейський-водій має *уміти*:

- працювати з інформацією стосовно об'єктів оперативної уваги;

- володіти комплексом професійно важливих комунікативних умінь, зокрема налагоджувати довірчі стосунки з різними категоріями населення, залежно від ситуації бути референтною особистістю з глибоким розумінням людей, привабливим іміджем і відповідними характерологічними особливостями, здійснювати рольове перевтілення, вміти застосовувати методи психолого-педагогічного впливу на різні категорії громадян;

- самостійно орієнтуватися в оперативній обстановці та приймати законні та виважені рішення;

- організовувати охорону місця вчинення правопорушення, слідів і речових доказів;

- правильно та своєчасно застосовувати і використовувати в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та поліцейські заходи примусу (фізичний вплив (силу), спеціальні засоби, вогнепальну зброю);

- аналізувати та планувати свою роботу, вести її облік і звітність;

- правильно оформлювати службові документи;

© Ostapovych Volodymyr, 2020

• надавати невідкладну (зокрема домедичну) допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я [1; 6].

Ключові компетентності поліцейського-водія як працівника поліції [2; 3]:

- відповідальне ставлення до службової діяльності;
- здатність працювати в команді;
- дотримання професійної етики;
- здатність запобігати конфліктним ситуаціям і знаходити шляхи їх розв'язання;
- адаптивність і витривалість;
- самостійність прийняття рішень;
- здатність діяти в нестандартних ситуаціях;
- уміння планувати службову діяльність;
- здатність виокремлювати головне в службовій діяльності й досягати поставленої мети;
- прагнення самовдосконалюватися шляхом набуття нових знань, умінь і навичок.

Загальнопрофесійні компетентності поліцейського-водія як працівника поліції [6; 10]:

- знання основ конституційного права;
- дотримання вимог забезпечення прав і свобод людини та громадянина;
- знання основ антикорупційного законодавства;
- дотримання норм професійної етики;
- дотримання толерантності та принципу недискримінації в роботі;
- здатність ефективно спілкуватися;
- стресостійкість;
- здатність ефективно взаємодіяти з населенням на засадах партнерства;
- дотримання вимог законодавства щодо запобігання та протидії домашньому насильству;
- знання Правил дорожнього руху;
- дотримання положень законодавства про охорону праці та безпеки життєдіяльності;
- знання правових та організаційних основ діяльності Національної поліції України;
- уміння правильно оформляти необхідні службові документи.

Професійне навчання та перспективи кар'єрного зростання в поліції. Професійне навчання складається з первинної професійної підготовки; підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання; післядипломної освіти; службової підготовки.

Поліцейські, які вперше прийняті на службу в поліцію, з метою набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції, зобов'язані пройти первинну професійну підготовку за відповідними навчальними програмами (планами), затвердженими Міністерством внутрішніх справ України.

© Ostapovych Volodymyr, 2020

Розподіл випускників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, які навчаються на денній формі навчання за державним замовленням, здійснюється комісіями з персонального розподілу з урахуванням інтересів служби відповідно до набутої випускником кваліфікації, спеціальності та спеціалізації.

Для роботи поліцейським-водієм перевага надається кандидатам, яким присуджено освітній ступінь не нижчий ніж “бакалавр” у галузі знань “Право”.

Післядипломна освіта (спеціалізація, перепідготовка, підвищення кваліфікації, стажування) може здійснюватися безпосередньо в підрозділах поліції або в закладах вищої освіти. Підвищення кваліфікації за напрямом службової діяльності має здійснюватися не рідше ніж один раз на три роки або перед призначенням на посаду.

З метою оцінки ділових, професійних, особистих якостей, фізичної підготовки на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, а також перспектив їхньої службової кар’єри проводиться атестування поліцейських-водіїв.

Сенсорно-перцептивна сфера особистості. Отримуючи необхідну інформацію про дорожню обстановку, поліцейський-водій оцінює її, аналізує, моделює різні варіанти, приймає рішення, спираючись на які, діє. Від здатності водія швидко і точно сприймати та переробляти всю інформацію, своєчасно виконувати відповідні дії залежить забезпечення безпеки руху. Постійне спостереження і виконання одночасно чи послідовно як головних, так і другорядних операцій є основною характерною рисою поліцейського-водія. Отже, професія поліцейського-водія висуває підвищені вимоги до сенсорно-перцептивної сфери поліцейського. Він повинен мати високу чутливість зорового (добрий зір і окомір), слухового (добрий слух і здатність локалізувати звуки у просторі), дотикового і нюхового аналізаторів; розвинений вестибулярний апарат, добре орієнтуватися у просторі та часі. У процесі руху водію необхідно оцінювати значну частину простору, який знаходиться перед ним. Провідна роль при цьому належить зоровому сприйманню, яке дає 80 % основної інформації про дорогу і положення автомобіля на ній, про швидкість, напрям руху і його зміни, рухомі і нерухомі об’єкти тощо. Ці оцінки здійснюються з допомогою динамічного окоміру, який формується у процесі діяльності. Добре розвинений динамічний окомір допомагає водію вибрати правильну дистанцію й інтервал між машинами, відчувати габарити своєї машини у загальному потоці транспорту і при русі в обмеженому просторі (в’їзд у ворота, під’їзд до об’єкта тощо).

Важливою професійною якістю поліцейського-водія є оцінка часу, тих чи інших його відрізків. Неточна оцінка часових відрізків призводить до помилкових дій під час виконання певного маневру, наприклад, обгону. Недооцінювання чи переоцінювання швидкості іншого автомобіля, неправильний розрахунок часу, необхідний для обгону, можуть спричинити аварійну ситуацію.

Уміння оцінювати просторово-часові відношення об’єктів середовища руху тісно пов’язані з увагою поліцейського-водія. Увага забезпечує прийом і переробку інформації, допомагає правильно сприймати дорожньо-транспортну обстановку і

адекватно діяти. Такі характеристики уваги, як розподіл, переключення, об'єм, відіграють провідну роль при керуванні транспортним засобом.

Також поліцейському-водію необхідно володіти розвинутими *пізнавальними процесами*. Фахівцеві необхідно мати такі якості *уваги*, як висока стійкість, концентрація, переключення, розподіл і обсяг; здатність фіксувати малопомітні зміни в об'єкті спостереження. Розподіл і переключення уваги разом із зоровими, слуховими і руховими компонентами діяльності поліцейського-водія формують його професійну уважність. Поліцейський-водій має спостерігати за дорогою, її розміткою, поворотами, перехрестями, спусками, підйомами, за дорожніми знаками і сигналами, постійно стежити за іншими транспортними засобами і пішоходами. Крім того, його увагу притягують і об'єкти, які безпосередньо не пов'язані з водінням: будинки, споруди, елементи ландшафту, які знаходяться біля доріг. Однак це не пасивне споглядання, бо поліцейський-водій має в цей час управляти транспортним засобом: стежити за показаннями приладів, маніпулювати пристроями управління, прислуховуватися до роботи двигуна тощо. Отже, його увага перебуває під великим навантаженням і від ступеня її розвитку залежить якість водіння.

У професійній діяльності поліцейського-водія важливе значення має вміння певний час зосереджувати увагу на властивостях і параметрах об'єктів. Особливо необхідно підтримувати стійкість зосередження уваги при одноманітному характері руху на рівній автостраді. Дослідження показують, що при русі у потоці машин з великою швидкістю він менше припускає помилок, бо не може дозволити собі розслабитися в цій обстановці, всі його аналізатори працюють з великим навантаженням. У дорожньо-транспортні аварії водій переважно потрапляє, коли ясно, сухо, спокійно. Саме у цій сприятливій обстановці він розслабляється, втрачає здатність до безперервної оцінки ситуації. Тому добре розвинений рівень стійкості зосередження уваги сприяє підтриманню пильності водія під час монотонної роботи.

Професійна діяльність поліцейського-водія наряду реагування пред'являє високі вимоги до рівня *психомоторних властивостей* працівника. Поліцейському-водію необхідно мати достатньо високу швидкість простої реакції та реакції на рухомий об'єкт; високу точність і скоординованість рухів. Важливе значення у діяльності поліцейського-водія має час його сенсомоторної реакції, тобто часовий інтервал між моментом появи сигналу і початком реалізації відповідних дій. Чим менший час, який витрачається на відповідні дії подразника, тим більша швидкість реакції водія. Час реакції навіть в одного й того ж водія не залишається постійним, оскільки залежить від умов руху, суб'єктивного стану самого водія, багатьох інших факторів. Раптове виникнення небезпеки збільшує час реакції, особливо, коли темніє. В експертних висновках нормою вважається час реакції 0,8 сек.

Для управління транспортним засобом необхідні навички у вигляді складних комплексів реакцій: поєднання рухових дій із зоровими оцінками орієнтирів руху дорожньої обстановки. У формуванні рухових навичок маніпулювання пристроями управління певну роль відіграє рівень розвитку точності і координації рухів, що має особливе значення на стадії навчання.

До комплексу пізнавальних процесів (здібностей) поліцейського-водія можна віднести здатність до запам'ятовування, збереження і відтворення різноманітної інформації. У роботі важливе значення має добре розвинена наочнообразна пам'ять, яка забезпечує вивчення правил дорожнього руху, маршрутів, різних дорожніх знаків, інструкцій. Цей вид пам'яті тісно пов'язаний з оперативною пам'яттю, бо водій має швидко запам'ятати поточну інформацію, своєчасно і точно виконати необхідні дії, потім запам'ятати нову інформацію і скоординувати дії. Оперативна пам'ять і оперативне мислення допомагають йому прогнозувати, передбачати зміни у дорожньо-транспортній обстановці, а значить, і допомагають запобігати аварійним ситуаціям. Обстеження поліцейських водіїв за допомогою методики "10 слів" виявило добрий рівень оперативної пам'яті, у першій спробі показник запам'ятовування становив 6,3, надалі він збільшувався у кожній подальшій спробі (7,5; 8,2; 8,7 відповідно) з підсумковим показником 7,3.

Поліцейський-водій повинен мати хорошу оперативну і довготривалу *пам'ять*; високі показники зорової, слухової, рухової словесно-логічної та образної пам'яті; здатність чітко відтворювати інформацію в необхідний момент; спроможність легко запам'ятати словесно-логічний матеріал (терміни, цифри, літери, прізвища); належний рівень пам'яті на зовнішність людини, а також колір, форму, величину, рух та розташування об'єктів; спроможність точно й чітко передавати те, що чув і бачив.

Високі вимоги також висуваються до якостей *мислення*: поліцейському-водію необхідно мати достатньо високу швидкість, гнучкість й оригінальність мислення. Йому необхідні уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, що є необхідною для вирішення поставлених завдань; здатність приймати вірне рішення за відсутності необхідної інформації та часу на її обмірковування.

Професія поліцейського-водія наряду реагування висуває певні вимоги до *загальних і спеціальних професійних здібностей* працівників. Так, щодо *загальних здібностей*, дослідження усереднених показників рівня розвитку загальних здібностей за тестом Р. Амтхауера показало, що поліцейським-водіям властивий середній рівень вербального інтелекту (94–99 одиниць IQ), середній рівень невербального інтелекту (101 одиниць IQ). Вивчення креативності (творчого потенціалу) поліцейських показало, що поліцейським-водіям властивий середній і вищий за середній рівень швидкості дивергентного мислення (середній показник 4,2 балів), а також оригінальності мислення (8, 34). Отже, фахівцеві потрібно мати середній рівень вербального та невербального (практичного) інтелекту, середній рівень креативності. Поліцейському – водію також важливо мати здатність передбачати, які об'єкти і у яких випадках можуть становити небезпеку і як можна їй запобігти. Тому фахівець моделює обстановку, перебирає імовірні варіанти, креативно складає модель єдиної загальної картини ситуації.

Спеціальні здібності пов'язані зі здатністю поліцейського-водія володіти уміннями й навичками застосування й використання визначених законом поліцейських заходів примусу.

Професійна діяльність поліцейського-водія потребує від поліцейського також деяких *комунікативних здібностей*. Обстеження за допомогою тесту Лірі показало, що в усередненому профілі поліцейського-водія домінують такі октанти: 1 (до-

мінування) – 8,6 бала, 7 (товариськість, компромісність) – 8,3 бала; 8 (відповідальність) – 7,3 бала, 2 (незалежність, самостійність) – 6,2 бала. Найнижчі показники зафіксовано за октантами 4 (ригідність, підозрілість) – 2,9 бала та 5 (покірність) – відповідно 4,0 бали. Отже, поліцейський-водій здатний встановлювати контакти з новими людьми, впливати на співрозмовника, поєднувати ділові та особистісні контакти, відстоювати власну думку, зацікавлювати інших.

Індивідуально-психологічні особливості. Поліцейський-водій повинен мати *сильний тип нервової системи*, що пов'язано з необхідністю витримувати емоційні навантаження, високу психофізіологічну витривалість і працездатність; високу лабільність нервових процесів. У діяльності поліцейського-водія особливо значуща здатність ефективно діяти у напружених, критичних ситуаціях, коли нерідко існує тільки один варіант для запобігання дорожньо-транспортній пригоді. Наскільки раціонально в небезпечній ситуації буде діяти водій, залежить від його стійкості до різних негативних факторів. Високий рівень вияву емоційної стійкості дає йому змогу діяти швидко, точно і правильно.

Для поліцейських-водіїв характерні декілька типів профілів за результатами виконання тепінг-тесту. Приблизно половина обстежених (45 %) демонструють середньо-сильний тип ВНД, менша частка (9 %) має сильний тип ВНД. Приблизно третина водіїв (35 %) демонструють профіль, характерний для середньо-слабкої нервової системи і лише 11 % респондентів мають слабку нервову систему. Переважна більшість поліцейських-водіїв мають високі (68 %) і середні (28 %) показники лабільності нервових процесів, лише 4 % обстежених мають низьку лабільність.

Аналіз усередненого *мотиваційного профілю* поліцейського-водія дозволяє дійти висновку про те, що працівникам властиве прагнення: 1) високої заробітної плати та матеріальної винагороди, бажання мати роботу з гарним набором пільг та надбавок (41,14); 2) чіткого структурування роботи, наявності зворотного зв'язку та інформації, яка дозволяє оцінити результати роботи (37,8); 3) цікавої та суспільно-корисної праці (середній показник становить 35,60 балів); 4) завоювання визнання з боку інших людей, у тому, щоб цінували їх заслуги, досягнення та успіхи (34,30); 5) добрих умов праці та комфортного навколишнього середовища (30,90); 6) ставити для себе сміливі цілі та досягати їх, бути самомотивованим (29,6); 7) самостійності, автономності та самовдосконалення (29,0).

Також дослідження виявило, що поліцейським-водіям в основному властивий високий рівень *самоактуалізації* (40 % опитаних). Середній рівень демонструють 36 % респондентів, низький – 24 %. За опитувальником Джонса–Крендалла, середній рівень самоактуалізації поліцейських-водіїв становить 43,80 бали з 60 можливих, що є досить високим показником.

Характерологічні особливості. Аналіз усередненого профілю особистості поліцейських водіїв з використанням опитувальника ІТО дозволяє охарактеризувати працівників як людей переважно зі *стенічним* типом реагування. Інтегративна усереднена оцінка особистісного профілю дозволяє віднести тип профілю до лінійного, розташованого в межах від 4 до 7 балів. Провідними піками в профілі є шкали 1 екстраверсія (6,87 балів), 2 спонтанність (5,65 балів), 8 (лабільність), що дозволяє описувати особистість у характеристиках переважання збудливих

рис і сили нервових процесів. Деяке підвищення цих шкал у профілі свідчить про лідируючий стиль поведінки, здатність до ризику, стійкість до стресових впливів. Особистості поліцейського-водія властиві такі характерологічні особливості, як активність, відповідальність, незалежність, відкритість, комунікабельність, оптимізм, помірна імпульсивність і агресивність. Профіль поліцейського-водія має в своїй конфігурації незначні підвищення за шкалою 4 (5,6 балів), що свідчить про самоконтроль.

Результати тесту Леонгарда–Шмішека виявили відсутність *акцентуацій характеру і темпераменту* у поліцейських водіїв. У їхньому усередненому профілі зафіксовані піки за шкалами: 5 (гіпертимність) – середній показник становить 15,30 балів; 1 (демонстративність) – 13,22; 3 (застрагання) – 11,40; 10 (циклотимність) – 10,70. Негативні акцентуації (тривожність, збудливість, дистимічність, емотивність) поліцейським-водіям не властиві.

Емоційно-вольові якості. Поліцейським-водіям властиві: здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях, об'єктивно оцінювати свої сили і можливості, долати труднощі, уміння “тримати себе в руках” у конфліктних і стресових ситуаціях, діяти рішуче і сміливо в хвилини небезпеки. Для успішного виконання функціональних обов'язків поліцейський-водій має бути здатним до самовладання в конфліктних ситуаціях, емоційної стійкості під час прийняття відповідальних рішень.

За даними досліджень різних авторів, серед особистісних характеристик водіїв виокремлюють: 1) спостережливість, рішучість, спритність; 2) врівноваженість, розсудливість; 3) емоційну зрілість, соціальну пристосованість; 4) сумлінне ставлення до роботи; 5) ініціативність, активність, енергійність; 6) відповідальність, господарність, охайність; 7) обережність, обачливість; 8) витривалість, дисциплінованість.

Як найважливіші для професійної діяльності поліцейських-водіїв експертами виділяються такі індивідуально-психологічні якості (в порядку зменшення значущості): 1) атенційні, 2) вольові, 3) спостереження, 4) комунікативні, 5) психомоторні, 6) сенсорно-перцептивні, 7) мислительні, 8) емоційні, 9) мовленнєві. Серед конкретних рис водіїв експерти виокремлюють (в порядку зменшення значущості): 1) компетентність; 2) порядність; 3) організованість; 4) працьовитість; 5) надійність; 6) рішучість; 7) самостійність; 8) врівноваженість; 9) інтуїція; 10) людяність. У таблиці наведено узагальнену психограму поліцейського-водія.

Узагальнена психограма поліцейського-водія

№	Індивідуально-психологічні характеристики	Параметри, що вимірюються	Психодіагностичні методики	Показники професійної придатності
1	Мозкова активність	Рівень функціональної активності мозку	Методика визначення омега-потенціалу мозку	Величина омега-потенціалу знаходиться в інтервалі 20–40 мВ
2	Психомоторні процеси	Швидкість простої зорово-моторної реакції (ПЗМР)	Методика визначення швидкості ПЗМР	Швидкість ПЗМР не більше 230 мс
		Швидкість реакції на рухомий об'єкт (РРО)	Методика визначення швидкості РРО	середнє значення величини відхилень не перевищує 50 мс

№	Індивідуально-психологічні характеристики	Параметри, що вимірюються	Психодіагностичні методики	Показники професійної придатності
3	Властивості нервової системи	Сила і лабільність нервових процесів	Тепінг-тест	Сильна чи середньо-сильна нервова система (опуклий або помірно низхідний тип кривої працездатності); висока чи середня лабільність нервових процесів (кількість дотиків за 30 с – більше 160)
4	Аттенційні процеси	Особливості розподілу і переключення уваги	Тест Грюнбаума	Час виконання тесту не перевищує 20 с, кількість помилок не більше 2
		Особливості пам'яті	Тест «Запам'ятовування 10 слів»	Висхідний тип кривої запам'ятовування, кількість зафіксованих слів в першій спробі – не менш ніж 6, наприкінці – не менш ніж 8
5	Загальні здібності	Рівень вербального і невербального інтелекту	Тест Амтхауера	Середній або вищий за середній рівень вербального інтелекту (не менше 94 одиниць IQ); середній і вищий рівень невербального інтелекту (не менше 98 одиниць IQ)
6	Особливості творчого потенціалу	Рівень креативності	Тест Меде-Піорковського	Високий чи середній рівень креативності (показник кількості речень – не менше 4; а оригінальності – не менше 5)
7	Комунікативні здібності	Тип міжособистісної взаємодії, лідерський потенціал	Тест Лірі	Показники не перевищують 9 балів. Бажано переважання у профілі октантів: 1 (лідерство), 7 (співпраця), 8 (відповідальність)
8	Особливості характеру й темпераменту	Акцентуації	Опитувальник Леонарда-Шмішека	Відсутність ознак акцентуації (показники не перевищують 16 балів); переважання стеничних рис, контроль поведінки та реагування
		Провідні тенденції	Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО)	Стеничний тип реагування. показники шкал 1–4 – не менше 4 балів, а шкал 5–8 – не більше 7 балів
		Екстраверсія, нейротизм, поступливість, сумлінність, відкритість	Опитувальник великої п'ятірки (ОВП)	Значення нейротизму – не вище 18 балів; поступливості – не вище 38; сумлінності – не менше 35, відкритості – не менше 35

№	Індивідуально-психологічні характеристики	Параметри, що вимірюються	Психодіагностичні методики	Показники професійної придатності
9	Спрямованість особистості	Особливості мотивації	Тест Річі–Мартіна	Поряд зі значущістю заробітної плати – переважання мотивів цікавої і суспільно корисної праці; чіткого структурування роботи, самовдосконалення, визнання
10	Професійно важливі якості	Властивості та ставлення особистості	Опитувальник Ліпмана (оцінка експертів)	Значущість якостей (за рангом): 1) компетентність; 2) порядність; 3) організованість; 4) працьовитість; 5) надійність; 6) рішучість; 7) самостійність; 8) врівноваженість; 9) інтуїція; 10) людяність

Успішне оволодіння професією поліцейського-водія наряду реагування та ефективність подальшої діяльності значною мірою залежать від ступеня сформованості головних *професійно важливих якостей*, що визначається такими ознаками (перераховані за рангом важливості):

1) сильний або середньо-сильний тип нервової системи, високий або середній рівень її лабільності; 2) достатня чутливість аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового); 3) високий рівень розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення); 4) високий рівень психомоторних властивостей (простої реакції та реакції на рухомий об'єкт); 5) високий рівень розвитку спеціальних професійних здібностей; 6) середній або вищий за середній рівень загальних здібностей (вербального і невербального інтелекту, креативності); 7) середній або вищий за середній рівень комунікативних здібностей; 9) високий або середній рівень самоактуалізації та мотивації досягнення; 10) сформованість характерологічних рис (спонтанність, сміливість, екстравертованість, упевненість, оптимізм, наполегливість, самоконтроль, адекватна самооцінка тощо); 11) сформованість емоційно-вольових якостей (здатність долати труднощі, брати на себе відповідальність, емоційна стійкість у стресових ситуаціях);

Рекомендовані для професійної діяльності якісні та кількісні психологічні й психофізіологічні показники:

оптимальний рівень функціональної активності мозку (величина омега-потенціалу знаходиться в інтервалі 20–40 мВ); достатня швидкість простої зорово-моторної реакції (ПЗМР) – не більше 230 мс; достатня швидкість реакції на рухомий об'єкт (РРО) – середнє значення величини відхилень не перевищує 50 мс; сильна або середньо-сильна нервова система (опуклий чи помірно низхідний тип кривої працездатності; висока і середня лабільність нервової системи (кількість дотиків упродовж 30 с – більше 160); достатній рівень розподілу і швидкості переключення уваги (при виконанні тесту Грюнбаума час не перевищує 20 с, кількість помилок не більше 2); достатній рівень оперативної пам'яті (у першій спробі запам'ятовування 10 слів – відтворення не менш ніж 6, в останній – не менш ніж

© Ostapovych Volodymyr, 2020

8 слів); середній рівень вербального інтелекту (не менше 94 одиниць IQ), середній рівень невербального інтелекту (не менше 100 одиниць IQ); високий або середній рівень креативності (показник кількості речень за тестом Меде-Піорковського – не менше 3; показник оригінальності – не менше 7); сформованість комунікативних здібностей (за тестом Лірі, показники октантів 1, 2, 3, 4, 8 у профілі не перевищують 9 балів; показники октантів 5, 6, 7 – нижче 7 балів);

сформованість мотивації (показники самоактуалізації за тестом Джонса–Крендалла – не менше 37 балів); характерологічний профіль стеничного типу – за тестом ІТО, в профілі показники шкал 1, 2, 4, 8 – у діапазоні 5–7 балів; а шкал 3, 5, 6 і 7 – не більше 5 балів; за опитувальником ОВП – показники нейротизму не більше 20 балів, сумлінності і відкритості – не менше 30 балів.

Психологічні та психофізіологічні протипоказання до оволодіння професійною діяльністю (критерії професійної непридатності):

недостатній рівень функціональної активності мозку (величина омега-потенціалу або нижча за 20 мВ, або перевищує 40 мВ); недостатня швидкість ПЗМР – перевищує 230 мс, недостатня швидкість РРО – середнє значення величини відхилень перевищує 50 мс; слабкий або середньо-слабкий тип нервової системи; низький рівень лабільності нервової системи; недостатній рівень розподілу і швидкості переключення уваги (при виконанні тесту Грюнбаума час перевищує 20 с, кількість помилок більше 2); дефекти і порушення діяльності аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового); порушення або низький рівень сформованості пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення); низький рівень розвитку спеціальних професійних здібностей; низький рівень будь-якої зі складових інтелектуального потенціалу (вербального інтелекту – менш ніж 94, невербального – менш ніж 98 одиниць IQ); акцентуації характеру і темпераменту (за опитувальником Леонгарда–Шмішека, більше 16 балів за будь-якою шкалою); негативні характерологічні риси: наявність в особистісному профілі ІТО підвищених індексів шкал гіпостеничного типу реагування: 7 (тривожності), 6 (сензитивності), 5 (інтроверсії) – більше 5 балів, підвищені показники шкал стеничного типу реагування: 2 (спонтанності), 3 (агресивності), 4 (ригідності); за опитувальником ОВП показники нейротизму більше 18 балів, сумлінності і відкритості – менше 35 балів; негативні емоційно-вольові якості (конфліктність, побоювання труднощів, нездатність брати на себе відповідальність, емоційна нестійкість у стресових ситуаціях тощо); низький рівень сформованості комунікативних здібностей (за тестом Лірі, показники октантів 1, 2, 3, 4, 8 у профілі перевищують 10 балів; показники октантів 5, 6, 7 перевищують 7 балів; низький рівень самоактуалізації (менше 37 балів за тестом Джонса–Крендалла), домінування мотивів, не пов'язаних зі змістом службової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: наказ від 07.07.2017 № 577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17> (дата звернення: 20.01.2020).

2. Про Національну поліцію: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41 (від 09.10.2015). СТ.379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 21.01.2019).

© Ostapovych Volodymyr, 2020

3. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В. та ін. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України. Київ: РВЦ КНУВС ; ДП “Друкарня МВС”, 2007. 100 с.

4. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / под общ. ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. СПб: Питер. 2013. 560 с.

5. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: учебник для вузов. СПб.: Питер. 2008. 384 с.

6. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: наук.-практ. посіб. / В.П. Остапович, І.О. Дубова, В.І. Барко та інші; за заг. ред. проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244 с.

7. Шапарь В.Б., Тимченко А.В., Швыдченко В.Н. Практическая психология. Инструментарий. Ростов н/Д: Издательство “Феникс”, 2002. 688 с.

8. Собчик Л.М. Психология индивидуальности. СПб.: Изд-во “Речь”, 2003. 624 с.

9. Галян І.М. Психодиагностика: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 464 с.

10. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. Київ.: КНТ, 2007. 360 с.

11. Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L. Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics, 2007. 410 p.

12. Cochrane R.E., Tett R., Vandecreek. Psychological Testing and the Selection of Police Officers: A National Survey. Criminal Justice and Behavior, 30(5):511-537 · October 2003.

13. Dunnette M.D., Borman W.C. Personnel Selection and Classification Systems. Annual Review of Psychology. 1979. Vol. 30, No. 1. Pp. 477–525.

14. Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. Public Personnel Management Volume 32 No. 4 Winter 2003.

15. John O.P., Naumann L.P., Soto C.J. Paradigm Shift to the Integrative Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Conceptual Issues / O.P. John, R.W. Robins, L.A. Pervin (Eds.). Handbook of personality: Theory and research. New York: Guilford Press, 2008. P. 114–158.

REFERENCES

1. Pro orhanizatsiiu sluzhbovoi diialnosti politsii okhorony z pytan zabezpechennia fizychnoi okhorony ob'ektiv: nakaz vid 07.07.2017 № 577. “On the organization of the police security services on the subject of physical protection of objects: Order from 07.07.2017 No. 577”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17> (date of application: 20.01.2020) [in Ukrainian].

2. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 № 889-VIII. “On the National Police: Law of Ukraine of 10.12.2015 No. 889-VIII”. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No. 40-41 (from 09.10.2015). Article 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (date of application: 21.01.2019) [in Ukrainian].

3. Barko V.I., Irkhin Yu.B., Neshcheret T.V. ta in. (2007) Profesiografichnyi opys osnovnykh vydiv diialnosti v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy. “Professiographic description of the main activities in the internal affairs of Ukraine”. Kyiv: RVTs KNUVS; DP “Drukarnia MVS”. 100 p. [in Ukrainian].

4. Praktikum po obshchiei, eksperymentalnoi i prikladnoi psikhologii. “Workshop on general, experimental and applied psychology” / Ed. A.A. Krylova, S.A. Manicheva. SPb: Piter. 2013. 560 p. [in Russian].

5. Burlachuk L.F. (2008) Psikhodiagnostika. “Psychodiagnostics” / Textbook for high schools SPb.: Piter. 2008. 384 p. [in Russian].

6. Profesiogramy za osnovnymy vydamy politseiskoi diialnosti: nauk.-prakt. posib. “Professional diagrams by main types of police activity”: scientific-practical method. / V.P.Ostapovych, I.O. Dubova, V.I. Barko and others; for the total. ed. prof. V.O. Kryvolapchuk. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; FOP Kandyba TP, 2018. 244 p. [in Ukrainian].

7. Shapar V.B., Tymchenko A.V., Shvydchenko V.N. (2002) Prakticheskaiia psikhologiiia. Instrumentarii. “Practical psychology. Tools”. Rostov-on-Don: Publishing House “Pheniks”. 688 p. [in Russian].

8. Sobchik L.M. (2003) Psikhologiiia. “Psychology of personality”. SPb.: Publishing House “Rech”. 624 p. [in Russian].

9. *Halian I.M.* (2011) *Psikhodiagnostyka: navch. posib. "Psychodiagnostics": Educ. tool.* Kyiv: Akademvydav. 464 p. [in Ukrainian].
10. *Aleksandrov D.O., Androsiuk V.H., Kazmirenko L.I.* and others. *Yurydychna psikhologhiia. "Legal Psychology": Textbook / For the General. ed. L.I. Kazmirenko, E.M. Moiseieva.* Kyiv.: CST, 2007. 360 p. [in Ukrainian].
11. *Bouchard C. Blair S.N., Haskell W.L.* (2007) *Physical activity and health.* Champaign: Human Kinetics. 410 p. [in English].
12. *Cochrane R.E., Tett R.L.* (2003) Vandecreek. *Psychological Testing and the Selection of Police Officers* A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5):511-537 • October 2003. [in English].
13. *Dunnette M.D., Borman W.C.* (1979) *Personnel Selection and Classification Systems.* Annual Review of Psychology. Vol. 30, No. 1. P. 477–525. [in English].
14. *Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan.* (2003) *Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection.* Public Personnel Management Volume 32 No. 4 Winter 2003. [in English].
15. *John O.P., Naumann L.P., Soto C.J.* (2008) *Paradigm Shift to the Integrative Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Conceptual Issues* // O.P. John, R.W. Robins, L.A. Pervin (Eds.). *Handbook of personality: Theory and research.* New York: Guilford Press. P. 114–158 [in English].

UDC 159.9:351.74

Ostapovych Volodymyr,

Candidate of Juridical Sciences, Chief of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-9186-0801

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE DRIVER'S ACTIVITY OF THE SECURITY POLICE RESPONSE TEAM

The article is devoted to the problem of research of psychological and legal aspects of professional activity of police units of the police response of the guard in the context of their professional duties. With the use of methods of theoretical analysis and generalization of scientific and methodical literature, observation, questionnaires, psychological diagnostics, mathematical statistics, experiment, the article deals with the theoretical foundations of the study of professional activity of a driver attire response police guard, the requirements for its general and professional competence. Based on a large-scale experimental study involving more than 300 police officers from different regions of Ukraine, the main components of the psychogram of a driver's response unit have been developed. It has been established that the professional activity of the drivers of police response equipment is connected with the performance of a number of important law enforcement tasks and imposes increased requirements to the individual and psychological peculiarities, as well as knowledge, skills and competencies of police officers. The article highlights the requirements of the profession to the knowledge, skills, key and general professional competencies of police officers, reveals the conditions for professional training and prospects for career development of drivers.

Also presented are the requirements for the sensory-perceptive sphere, cognitive processes, general and special abilities, communicative features and the most important individual psychological features of specialists (character, temperament, etc.). The

© Ostapovych Volodymyr, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\).37](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47).37)

Issue 1(47) 2020

<http://naukaipravohorona.com/>

structure of police motivation for professional activity is revealed, as well as the results of expert evaluation of the most important professionally important qualities of the drivers of security police response teams. The generalized psychogram of the specialist is presented in the form of a detailed table.

The results of the study revealed a list of professionally important qualities that should be possessed by a driver of a police security response, as well as psychological contraindications to mastering the profession. The data obtained can be used for psychological selection of police officers and their assignment as police guard drivers.

Keywords: security police, driver of the response team, general and professional competence, individual psychological features, psychogram.

Отримано 17.02.2020

РЕЦЕНЗІЇ

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ СМЕРНИЦЬКОГО ДЕМ'ЯНА
ВІКТОРОВИЧА, КАНДИДАТА ЮРИДИЧНИХ НАУК,
НА ТЕМУ: “НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
В УКРАЇНІ”**

На сучасному етапі розвитку України соціально-економічна стратегія передусім повинна бути спрямована на реальне забезпечення розвитку прав і свобод людей, гідного рівня їх життя. Правова основа для цього закріплена в Конституції України, яка проголошує право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23). Стаття 54 Конституції України гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

У ст. 41 Конституції України визначено принципові засади охорони права інтелектуальної власності. Кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, зокрема, і права інтелектуальної власності. Конституційні засади прав та свобод людини і громадянина покладено в основу чинного законодавства України у сфері науково-технічної діяльності.

За роки незалежності України було прийнято ряд нормативно-правових актів, які регулюють наукову і науково-технічну діяльність держави. Проте основним нормативним документом є Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, прийнятий у 2015 році. Він визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування й розвитку у сфері наукової й науково-технічної діяльності, створює умови для провадження наукової й науково-технічної діяльності, задоволення потреб суспільства й держави в технологічному розвитку шляхом взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади.

Рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання й невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки й техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб.

Відповідно до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, науково-технічна діяльність – це наукова діяльність, спрямована на одержання й використання нових знань для розв’язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки. Отже, забезпечення належного добробуту народу може бути досягнуто завдяки багатьом чинникам, основним із яких є розвиток науково-технічної діяльності, створення нових конкурентоздатних технологій та розробок.

З огляду на наведене вище, сфера організації та правового регулювання науково-технічної діяльності потребує подальшого наукового вивчення.

Автором у монографії “Науково-технічна діяльність: адміністративно-правове регулювання в Україні” наголошено на важливості впливу держави на розвиток сфери науково-технічної діяльності, проведення технічних досліджень та розробок, упровадження наукових результатів у суспільне життя, шляхом здійснення відповідного адміністративного впливу на організацію зазначеної діяльності в державі, а також відповідної нормативно-правової бази з цього питання.

У дослідженні слушно зазначено, що всі країни сучасного світу ставлять собі за мету розвивати прогресивні наукові ідеї. Так, сучасна наука виступає не тільки як двигун прогресу, а й як один із найкорисніших для сучасного людства вид творчості. Безперечно, кожне наукове дослідження є процесом творення і кожен вчений є певним чином творцем, що змінює через переосмислення реальність. Феноменальним прикладом перетворення, про що зазначено автором у дослідженні, є сучасна Японія, яка з незначними земельними територіями та енергетичними ресурсами, завдяки розвитку науки спромоглася стати високорозвиненою технологічною країною. І таких прикладів у роботі наведено багато – Німеччина, США, Велика Британія та ін. Саме досвід цих держав має надихати нашу країну і вітчизняних вчених на нові наукові досягнення в різних сферах життєдіяльності.

Автором зроблено висновок, що низка країн, таких як Республіка Білорусь, Франція, Швеція, Фінляндія, Норвегія, Корея, підтримує централізовану систему управління науковою і науково-технічною діяльністю. Водночас Сполучені Штати Америки й Канада мають децентралізовану систему. Німеччина та Польща запроваджують елементи як централізованої, так і децентралізованої системи управління науковими дослідженнями та науково-технічними розробками.

Також автором висвітлено питання фінансового забезпечення науково-технічних досліджень та розробок. Розглянуто залучення різних систем фінансування у країнах світу. У роботі досліджено, що науково-технічні експерименти, розробки тощо переважно відбуваються за рахунок бюджетних коштів, приватних коштів та змішаної системи фінансування з різним відсотковим співвідношенням бюджетних та приватних коштів. Зроблено висновок, що чітко простежується тенденція у всіх країнах до збільшення відсотку приватних коштів, які залучаються до фінансування наукових розробок та нових технологій. Також зазначено, що водночас у більшості країн фундаментальні дослідження традиційно фінансуються за бюджетні кошти, а приватний сектор зацікавлений у прикладних науково-технічних розробках. Тому, мабуть, саме адміністративне право може забезпечити

комплексне правове регулювання сфери науково-технічної діяльності, адже адміністративне право – це галузь права, яка об'єднує юридичні норми, що регулюють відносини як між державними органами у процесі їхньої виконавчої і розпорядчої діяльності, так і між ними та громадськими об'єднаннями й громадянами, тобто регламентує як взаємини державних органів між собою, так і їх відносини з громадянами, а також регулює суспільні відносини, які виникають у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності держави.

У науково-технічній сфері правового регулювання потребують не лише взаємовідносини громадян і держави, а й державних органів між собою та здійснення ними виконавчої та розпорядчої діяльності стосовно процесу проведення наукових досліджень та науково-технічних розробок, їх фінансування, експертизи, впровадження тощо.

Отже, ключовими напрямками, відтвореними автором в монографії, є дослідження сучасного стану адміністративно-правового регулювання науково-технічної діяльності й напрацювання пропозицій щодо створення єдиної системи організації та правового забезпечення наукових досліджень і науково-технічних розробок, яка б належним чином регулювала проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт, інформаційне та фінансове забезпечення науково-технічної діяльності, упровадження результатів розробок у господарський обіг.

Проаналізувавши монографію “Науково-технічна діяльність: адміністративно-правове регулювання в Україні”, слід зазначити, що наведені наукові дослідження можуть стати корисним підґрунтям для подальшого розвитку вивчення питання адміністративно-правового регулювання у сфері науково-технічної діяльності як в Україні, так і в інших державах світу, а також для напрацювання низки наукових результатів, які будуть втілені у практичну діяльність з організації та правового забезпечення наукових досліджень і технічних розробок.

Беручи до уваги наведене вище, монографію “Науково-технічна діяльність: адміністративно-правове регулювання в Україні” можна рекомендувати до друку з подальшим використанням її в органах виконавчої влади, науково-дослідних установах, закладах вищої освіти, підприємствах, установах та організаціях, які здійснюють науково-технічні розробки та організацію й правове забезпечення проведення фундаментальних та прикладних досліджень.

Рецензент:

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових
і галузевих правових дисциплін
Київського університету права
НАН України

О.О. Бригінець

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ ВЕСЕЛОВОЇ ЛІЛІ ЮРІЙНИ,
КАНДИДАТА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТА, НА ТЕМУ:
“КІБЕРНЕТИЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ
ВІЙНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ”

Актуальність теми дослідження зумовлена потребами практики, браком комплексних монографічних досліджень у галузі адміністративного права, інформаційного права, інших галузевих наук, що визначають правові засади кібернетичної безпеки. Окрім того, сучасний розвиток інформаційних технологій та інформаційно-телекомунікаційних систем, який охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, переходить від традиційного публічного адміністрування до урядування через електронні форми, утворення нових форм інформаційної діяльності, що призводить до суттєвого розширення обсягів інформації, проникнення її складових у різні сфери суспільної діяльності.

Можна з упевненістю наголосити, що ніхто не може бути переконаний у тому, що його мережа повністю захищена від кібератак та операцій з кібершпіонажу. У нашій країні все більше можливостей вплинути на громадську думку через кіберпростір. Кібернетичні операції є невід’ємною частиною гібридної війни. Тому необхідно мати реальні адміністративно-правові реформи щодо вдосконалення системи протидії гібридним кібернетичним загрозам. Зазначене потребує ефективного функціонування національної системи та адекватного адміністративно-правового забезпечення у сфері кібернетичної безпеки. Саме таке формулювання проблематики кібернетичної безпеки, поза сумнівом, і підтверджує актуальність теми монографічного дослідження.

Структура змісту монографії є логічною та зумовлюється тими завданнями, що ставляться автором у методологічній частині роботи, а також особливостями предмета дослідження та станом розвитку системи правових знань, присвячених саме цій сфері. Належним слід визнати методологічний підхід до аналізу досліджуваних проблем, який засвідчує достатній рівень володіння автором сучасними методами наукового пізнання.

Розділи монографії є взаємопов’язаними і спрямованими на комплексне висвітлення предмета дослідження. Так, Веселова Л.Ю. зосереджує увагу на методологічних засадах адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки, сутності та конкретизації ознак кібернетичної безпеки як адміністративно-правової категорії, на видах кібернетичних загроз як основного засобу ведення гібридної війни в інформаційному просторі.

Позитивно слід оцінити в межах наукової роботи питання щодо підходів підготовки фахівців із протидії кібернетичним загрозам, формування інформаційної культури та кібернетичної освіти в Україні.

Необхідно наголосити, що теоретичне і практичне значення монографічної роботи Веселової Л.Ю. полягає в тому, що її результати сприятимуть більш глибокому розумінню адміністративної політики у сфері кібернетичної безпеки, вивченню та вдосконаленню адміністративно-правового регулювання та організації

діяльності суб'єктів у зазначеній сфері, у ній визначено шляхи щодо подальшого вдосконалення чинного законодавства у сфері адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки.

На особливу увагу заслуговує аналіз теоретичних засад, правового регулювання та практичної реалізації заходів у сфері кібернетичної безпеки, на основі якого вироблено теоретико-прикладні положення забезпечення кібернетичної безпеки в умовах гібридної війни. Крім того, на основі аналізу міжнародно-правових актів та документів, що визначають правові засади кібернетичної безпеки, а також порівняльного аналізу зарубіжного досвіду у досліджуваній сфері сформовано низку принципово нових положень і висновків щодо адміністративно-правових основ кібернетичної безпеки.

Структура монографії дозволила автору послідовно й системно проаналізувати широкий спектр питань, які стосуються досліджуваної проблематики. Матеріали викладено логічно, з дотриманням належного співвідношення загальних і конкретних питань, положення є науково обґрунтованими та виваженими, сформульовано наукові дефініції, що формує цілісне уявлення про аналізоване питання. Загалом праця має високий теоретичний і методологічний рівень, вирізняється глибиною дослідження та може стати вагомим внеском у науку адміністративного права.

Ураховуючи зазначене вище, є всі підстави констатувати, що рецензована монографія Веселової Лілії Юріївни “Кібернетична безпека в умовах гібридної війни: адміністративно-правові засади” заслуговує на позитивний відгук та може бути рекомендована до друку.

Рецензент:

**доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
Юридичного інституту ДВНЗ
“Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана”**

О.В. Кузьменко

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ СОБКО ГАННИ МИКОЛАЇВНИ,
ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК, НА ТЕМУ:
“ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО: КРИМІНОЛОГІЧНІ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ”

У сучасних умовах інтенсивного розвитку інформаційного суспільства особливої наукової значимості набирають дослідження, спрямовані на розв'язання соціально-правових та методологічних проблем кримінального права та кримінології щодо протидії саме насильницьким злочинам, які вчиняються за допомогою психічного насильства, а саме: погроз, примусу, примушування, маніпулювання та впливу. Одним із таких досліджень стала монографія Собко Ганни Миколаївни “Психічне насильство: кримінологічні та кримінально-правові засади протидії”, в якій автор намагається комплексно дослідити складну юридичну природу психологічного насильства, виходячи з його багатостороннього змісту.

Життя та здоров'я людини, її недоторканність та безпека є найвищими соціальними цінностями. Насильницькі злочини, що на них посягають, суперечать самій сутності людської природи та завдають непоправної шкоди суспільним відносинам. На цьому тлі найменш дослідженою формою прояву насильства є психологічні насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи. Саме цей вид насильницької злочинності останніми роками вважається показником соціальної системи, що відображає негативну якість внутрішнього стану певної громади, є індикатором конфліктності останньої та сигналізує про ступінь соціальної напруженості відповідного середовища.

У процесі розбудови соціальної правової держави важливим вектором державної політики є забезпечення дотримання прав людини загалом і права на психічне здоров'я зокрема. Міжнародні акти, Конституція України та інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти створюють фундамент для забезпечення прав і свобод, проте в умовах кризових явищ у суспільстві забезпечення основоположних прав і свобод людини є важливим імперативом у сучасній юридичній теорії та практиці, де нормативно-правові механізми регулювання відіграють основну інструментальну роль. З іншого боку, суспільна зумовленість удосконалення законодавчого забезпечення прав людини на здоров'я полягає у вільному волевиявленні власних потреб без будь-якого примушування або примусу чи погрози. Толерантність побудована на основі правової свідомості, яка має бути результатом ефективної правової державної політики. Важливим аспектом цієї проблеми є й той факт, що законодавче регулювання охорони особи від насильства відображене загалом у загальній формі, залишивши поза увагою такі важливі сфери суспільних відносин, як забезпечення правових гарантій психічного та психологічного здоров'я населення тощо. Ураховуючи наведені вище міркування, тема монографії Собко Ганни Миколаївни “Психічне насильство: кримінологічні та кримінально-правові засади протидії” не викликає зауважень щодо своєї актуальності. До того ж, відразу слід наголосити, що перед нами вагоме наукове дослідження, що базується на значній джерельній базі та глибокій аналітичній роботі, проведеної автором.

Робота складається зі вступу, п'яти розділів, двадцяти одного підрозділу, висновків, списку використаних джерел та додатків. Структура монографії є досить обґрунтованою та логічною.

У першому розділі “Теоретико-методологічні засади дослідження психічного насильства у кримінальному праві” викладаються результати загально-теоретичного дослідження, зокрема філософсько-методологічні, соціально-правові та психологічні аспекти психічного насильства, розкривається методологія дослідження та розглядається генезис поняття “психічне насильство” у сфері охорони здоров'я населення. Приділяється увага міжнародному досвіду у сфері охорони особи від психічного насильства.

Другий розділ “Юридичний аналіз психічного насильства” присвячений кримінально-правовій характеристиці психічного насильства, особлива увага приділена об'єкту та предмету психічного насильства, а також мотиву та меті. Крім того, у розділі розглядається психічне насильство як кримінально-правова категорія та гіпноз як прояв психічного насильства. У роботі проаналізована велика кількість судових рішень по кримінальним правопорушенням, які вчинені із застосуванням психічного насильства, що відображається в додатках до роботи.

У третьому розділі “Різновиди психічного насильства у кримінальному праві України” досліджується класифікація психічного насильства (поняття, види, структура), а також особливості психічного насильства у злочинах проти власності та громадської безпеки. Приділено увагу таким видам психічного насильства, як примус, примушування, погроза та залякування. Проаналізовано судові рішення за останні 7 років щодо тенденції вчинення злочинів за допомогою психічного насильства різними способами, а також статистика Генеральної прокуратури України за останні три роки щодо порушення кримінальних справ, їх закриття та складення обвинувальних актів, які направлені до суду. Усі тенденції відображені в діаграмах та схемах, розміщених у додатках до монографії.

У четвертому розділі “Кримінологічна характеристика психічного насильства” значну увагу приділено розкриттю особливостей функціонування механізму кримінологічного дослідження за участю спеціальних суб'єктів, зокрема проведено анкетування представників правоохоронних органів, що відображено в додатках. Досліджено віктимологічну характеристику та її значення для дослідження психічного насильства.

Завершує монографічне дослідження п'ятий розділ “Напрями удосконалення правового механізму запобігання злочинам, що вчиняються з використанням психічного насильства”, який присвячений розгляду сучасного стану та удосконаленню загальносоціального запобігання злочинам, що вчиняються з використанням психічного насильства. У розділі розкриваються фундаментальні проблеми спеціально-кримінологічних заходів протидії психічному насильству, а саме: системоутворюючі методи нормативного правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері; соціальні напрями протидії, спрямовані на зменшення соціальних суперечностей у криміногенному протистоянні різних верств суспільства, підтримку малозабезпечених громадян, зміцнення інституту сім'ї, створення належних умов для соціалізації особистості та подолання негативних наслідків безробіття, соціального відчуження, низького рівня життя, вимушеної

міграції тощо. Напрацьовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення охорони здоров'я від психічного насильства. Зазначене потребує внесення відповідних змін до Закону України про кримінальну відповідальність, удосконалення чинного законодавства, проведення відповідних реформ у законодавстві тощо.

Однак, як і будь-яке наукове дослідження, монографія містить окремі положення, що мають дискусійний характер, а саме, що змінення психічного та психологічного насильства на нефізичне насильство є суперечливим.

Монографічне дослідження Собко Ганни Миколаївни на тему: “Кримінально-правові та кримінологічні основи протидії психічному насильству” є цінним для наукової діяльності, а надані матеріали мають високий теоретичний рівень та суттєве практичне значення.

Зважаючи на зазначене вище, рецензована монографія може бути рекомендована до друку.

Рецензент:

**доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності Державного науково-
дослідного інституту МВС України**

О.Г. Кулик

АКТУАЛЬНА ІНІЦІАТИВА

СЛОВО ДО ПАТРІОТІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Високошановні співвітчизники!

Звертаюся до Вас з приводу постаті, яка, з-поміж багатьох виразних обставин, слугує духовному об'єднанню кримських татар з іншими представниками Українського народу. Продукт власного мислення структурую у такий спосіб.

1. Йдеться про **АГАТАНГЕЛА ЮХИМОВИЧА КРИМСЬКОГО** (1871–1942 роки), який, маючи кримськотатарське походження, та, за його власним визнанням, не маючи і краплини української крові, остаточно українізувався.

15 січня 2021 р. маємо нагоду відзначити 150 річницю від дня його народження. Натомість у соціальних мережах знаходимо лише поодинокі повідомлення стосовно майбутньої події, наприклад: “У Звенигородці готуються до відзначення ювілею академіка Кримського” (“Вісті Черкащини” за 16 квітня 2019 р.). Дякуємо патріотам, ентузіастам. Але хіба ж така подія має винятково місцеве значення? Що ж робиться на державному рівні? Та, мабуть, нічого.

Тим часом йдеться про людину – “найкращий кримський подарунок Україні” (як назвав академіка його учень Омелян Прицак). І тут постає національна проблема – наразі існує неабиякий, за ознаками зовнішньої реальності та глибиною почуттів, **державний борг України**, що зумовлений нехтуванням чиновниками своїм службовим обов'язком дбати про гідне вшанування соціально-історичної пам'яті видатних подій та людей. Дбати про збереження такої пам'яті.

Зазначене нехтування є доволі тривалим, тягнеться упродовж багатьох десятиліть. У наших чиновників – короткочасна, епізодична пам'ять. Вони для годиться згадують про Агатангела Кримського лише в ювілейні часи. Це про таких Тарас Шевченко писав: “Славних прадідів великих правнуки погані!”. Йдеться передусім про загальнодержавний рівень турботи, про чиновників високорангових, які обмежуються у святій справі формальним виконанням своїх обов'язків.

Це за їх мовчання, чи навіть зі згоди, за відсутності сумлінної відповідальності, у м. Звенигородка (Черкаська обл.) приблизно у 80-х роках минулого століття був знищений (на цеглу розібрали, поцупили інший добірний матеріал) капітальний, родинний будинок Кримських. Потім його відбудували із сучасної цегли і причепили бляшану табличку з написом: “НАН України. Будинок-музей академіка А.А. КРИМСЬКОГО”. Бачив це своїми очима, і фотографії маю. Про відбудову споруди влітку 2015 р. мені повідомили очевидці – мешканці Звенигородки. Хоча і без цього видно, що споруджено будинок недавно, із сучасних матеріалів. Так він і сьогодні “споглядає на нас із докором”, у недоведеному до ладу стані. Цей факт замовчують можновладці всіх рівнів – що зверху, що знизу. Наразі хочуть передати будівлю у власність громади міста, у якої, мабуть, більше коштів, ніж у Державному бюджеті. Припускаю, вже й передали. Така “ідея”, що, можливо,

нав'язана зверху – необачна і хибна для місцевого рівня; водночас для державного рівня – то щось більше, за межами розуміння.

2. Що ми маємо на сьогодні? Системні діяння (дії та бездіяльність), спрямовані на забуття Великого сина Українського народу.

Спочатку знесли будинок Агатангела Кримського під приводом реконструкції. Потім створили його копію і як незавершене будівництво (довгобуд) у вигляді непотребу залишили сучасне творіння часові на поталу. Так він і стоїть вже кілька десятиліть. А далі – неприхований вандалізм.

Славетний земляк народився у Володимирі-Волинському. На подвір'ї педагогічного коледжу, що носить ім'я вченого, установлено його бюст (поки що це єдиний в усьому світі, доволі невигадликий, пам'ятник Агатангелу Кримському). А 15 вересня 2017 р. вандали скинули з п'єдесталу погруддя всесвітньо відомого вченого.

У квітні 2019 р. на цвинтарі у Звенигородці вандали (**чи не ті ж самі особи?**) сплюндрували дубовий хрест на могилі педагога і літератора Юхима Степановича Кримського (1838–1915) – батька Агатангела Кримського. Це сталося перед поминальними днями, але публічного розголосу набуло пізніше. Місце поховання Юхима Кримського визначив краєзнавець Володимир Хоменко, встановивши на могилі дубовий хрест із табличкою зі світлиною й ім'ям небіжчика.

Чи встановлені злочинці? У якому стані кримінальні провадження, якщо взагалі колись було розпочато досудове розслідування? Ніяких повідомлень.

3. Перехоплює дихання, ятрить душу, коли читаєш таке: *“Книга видається завдяки виділенню коштів ЮНЕСКО на відзначення 125-річчя від дня народження Агатангела Кримського”* (див.: Матвеева Л.В., Циганкова Е.Г. А.Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: Вибране листування. К: АТ “Обереги”, 1997. 172 с.).

Подібне спостерігаємо під час ознайомлення з іншим проєктом, а саме:

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х томах (1890–1941). Том I. 1890–1917. Київ, 2005. 500 с.;

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х томах (1890–1941). Том II. 1918–1941. Київ, 2005. 359 с.

На звороті титулу обох томів написано: “Книга видається завдяки субсидії ЮНЕСКО”.

Про те саме дізнаємося, гортаючи сторінки багатотомника: “Кримський А.Ю. Вибрані сходинкові праці” в п'яти томах, що видані упродовж 2007–2010 рр. Три з них мають застереження: *“Видається завдяки субсидії ЮНЕСКО”*.

Національний сором!

Жодного докору спеціалістам, які свого часу доклали значних зусиль, аби видати згадані праці. Але за державу образливо!

4. Справедливим буде відзначити, що науковці, інші патріоти-ентузіасти багато, дуже багато зробили і роблять, аби зберегти пам'ять про Агатангела Кримського. Вони організовують видання його творів (окрім згаданих, це зокрема: “Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах”. Київ: Наукова думка (1972–1973 рр.); оцифровують такі видання (наприклад, Микола Василечко), досліджують його творчу спадщину, пишуть дисертації, монографії, книги і статті, організовують і

проводять відповідні конференції, круглі столи, інші подібні заходи, створюють документальні короткометражні фільми (за моїми підрахунками – три таких стрічки, від 15 до 29 хв.).

Окремо – низький уклін таким помічникам ученого, як науковці Микола Захарович Левченко (допомагав А. Кримському, коли той обіймав посаду неодмінного секретаря Академії) і Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (була незамінною упродовж частини тридцятих років – і до арешту А. Кримського); завдяки їх самовідданим допоміжній праці тієї пори вчений зробив те, чого б не зміг зробити без них.

Не залишилась осторонь і держава у справі запізненого вороття забороненого А. Кримського (і він в Україні – не виняток); його пам'ять вшановано низкою меморіальних заходів. У Києві на його честь названо вулицю (1970 р.). На колишньому будинкові Колегії Павла Галагана (нині – Музей літератури, вул. Богдана Хмельницького, 11), де з 1885 до 1889 рр. навчався А. Кримський, на його честь встановлено меморіальну дошку.

Спромоглися воздати хвалу А. Кримському і на інший лад. Інститут сходознавства НАН України, заснований 22 жовтня 1991 р., носить його ім'я (у жовтні 2013 р. трудовий колектив Інституту запобіг спробі його ліквідації або приєднання до інших наукових установ). Щороку проводиться міжнародна конференція “Сходознавчі читання Агатангела Кримського”. Також запроваджена премія НАН України імені А.Ю. Кримського “за видатні наукові роботи в галузі сходознавства” (відділення історії, філософії та права НАН України) – 1990 р.

До 125 річниці вченого (1996 р.) видано поштову марку з його портретом (наш співвітчизник, до речі, був філателістом).

Дякувати треба за подвижницький труд та увагу таким людям. Але з огляду на постать Агатангела Кримського цього замало.

5. Спеціалісти наголошували:

“... до останніх часів лишаються у рукописах численні твори вченого, а його наукова спадщина не зазнала ще повного дослідження, не існує також і правдивої документальної біографії академіка Кримського.

Численні документи, що так чи інакше стосуються життєвого шляху академіка, його ролі в становленні науки в Україні, й досі невідомі, не введені до наукового обігу і чекають свого дослідника. Серед них значне місце посідає його епістолярій” (Матвеева Л.В., Циганкова Е. Г., 1997 р.).

“У 1972–1973 роках вийшло п'ятитомне видання творів Кримського за редакцією Білодіда, до якого увійшли оригінальні художні твори та переклади, статті на літературні та наукові теми, листування. Однак усе в цьому виданні – вірші, оповідання, листи, статті – було купюроване й цензуроване до абсурду. На щастя, не загинув величезний архів Кримського, за яким ці купюри можна відтворити. Архів зберігається головним чином в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського і є цінним джерелом не лише для вивчення спадщини Кримського і багатьох його колег, а й для відтворення правдивої історії Академії наук, яка, сподіваюся, колись буде написана” (Соломія Павличко, 2000 р.).

Ці проблеми залишаються актуальними й дотепер.

6. То хто ж він – Агатангел Юхимович Кримський? Це найскладніше питання у моєму зверненні. Повну і справжню відповідь можна дати лише через зацікавлене пізнання його особистості, через ґрунтовне дослідження його творчої спадщини – гідного внеску у скарбницю світової культури.

Наразі про дорогу мені людину допустимо сказати: це великий син Українського народу, видатний вчений світового рівня з величезним діапазоном інтересів і знань – сходовознавець (орієнталіст), україніст, славіст, етнограф, фольклорист, релігієзнавець, літературознавець (зокрема історик літератури), письменник (поет, прозаїк, перекладач), публіцист. Поліглот, знав понад шістьдесят мов. Автор близько 1000 наукових праць. Один із фундаторів Української академії наук – Всеукраїнської академії наук, був її першим неодмінним секретарем (1918–1928 рр.), державотворець.

Важливо наголосити на такому. Праці, які мали штамп “Дозволяється випустити в світ. Неодмінний секретар Академії академік Аг. Кримський”, викликали повну довіру у науковців світу. Ім’я Агатангела Юхимовича гарантувало високий рівень (*О. Прицак*).

А.Ю. Кримський – жертва сталінського терору, політичних репресій. Звинувачений в антирадянській націоналістичній діяльності, репресований як “буржуазний націоналіст”. Реабілітований посмертно. У першому томі п’ятитомника його праць (1972 р.) написано: “Радянська влада високо оцінила заслуги А.Ю. Кримського як ученого і громадського діяча”. І жодним словом про трагічну долю.

Привертає увагу той факт, що наразі бракує однастайності щодо багатьох обставин біографії вченого, зокрема стосовно дати його реабілітації. Переважно стверджують приблизно таке: “А.Ю. Кримський реабілітований посмертно 1957 р.”. Натомість в авторитетному виданні написано: “Справу проти К. припинено 1957. Реабілітований 1960” (Енциклопедія історії України. Т. 5. Київ: Наукова думка, 2008. С. 362). Мабуть, помиляється автор статті авторитетного видання. З цього питання панує різнобій. За даними окремих джерел, ця подія датована 2 травня 1957 р., за іншими публікаціями – 8 травня 1957 р. Хіба насправді це така вже складність для відповідального дослідника?

7. Для увічнення пам’яті славетного вченого і самовідданого трудівника, патріота Агатангела Кримського, постать якого для України має визначне політичне й історичне значення, а також з метою збереження та поширення його творчої спадщини вкрай необхідно зробити принаймні таке.

1. Важливо по-новому, всебічно актуалізувати проблему Агатангела Кримського на міжнародному рівні. Для цього потрібно ініціювати відповідні звернення до таких міжнародних організацій, як:

- Всесвітній конгрес кримських татар;
- Світовий Конгрес Українців;
- ЮНЕСКО (ім’я українського академіка у 1970 р. було внесено до затвердженого XVI сесією Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО переліку видатних діячів світу).
- Генеральна Асамблея ООН (з метою ухвалення резолюції щодо проголошення 2021 року “Міжнародним роком сходовознавства” – на тлі глобальної

необхідності врегулювання актуальної проблеми Близького Сходу це слугуватиме додатковим імпульсом увічнення пам'яті А. Кримського); якщо організаційно, з огляду на брак часу, це вже неможливо зробити, необхідно клопотати про іншу дату.

Національний напрям турботи важливо зосередити зокрема на такому.

2. **Національна академія наук України** має підготувати і видати (наголошую: за державний кошт, а не “*завдяки субсидії ЮНЕСКО*”!) Повне зібрання літературних і наукових творів А. Кримського та його епістолярну спадщину; Академія повинна оголосити конкурс на написання фундаментальної документальної біографії А. Кримського (як пропонував О. Пріцак ще у 1991 р.).

3. **Православна Церква України** могла б, у межах свого бачення та використовуючи силу духовного авторитету, впровадити спеціальні заходи, спрямовані на увічнення пам'яті А. Кримського (як мирянин і визнаний фахівець з україністики та історії релігій, А. Кримський був запрошений на Перший Всеукраїнський Собор Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), 1921 р., та обраний почесним членом Собору; брав активну участь у цьому історичному зібранні (проходив у храмі святої Софії в Києві, 14–30 жовтня), двічі – 17 і 20 жовтня виступав на ньому й обґрунтовував канонічність Собору, підтримував рух за автокефалію православ'я в Україні. Вчений наголошував зокрема: “...Українська церква не є щось нове. Єпископат у нас не нове явище. В Москві ми їх маємо з XIV віку. Що ж до нашої України, то в кожному разі єпископат пробував тут з XI віку. Хіба Петро Могила не був нашим єпископом? Коли ми поставимо єпископа, то ми тільки поновимо те, що в нас вже було.

... Ми можемо сказати Константинопольському патріарху, пришліть нам єпископа. Ми тільки не можемо погодитись з тими єпископами, яких нам шле Росія, бо ідеал російського народу нам зовсім не по душі” (20 жовтня 1921 р.).

За чотири тижні до Собору, повідав А. Кримський, його викликав до себе митрополит Російської церкви в Україні росіянин Михаїл (Єрмаков), який на той час мав титул “патріаршого екзарха Російської православної церкви Московської патріархії для України”, і вони спілкувалися щодо можливості надання автокефалії Українській церкві; митрополит не підтримував і вороже ставився до цього руху, займав антиукраїнську позицію.

Участь Агатангела Кримського в роботі Собору і його виступи на ньому свідчать про тверду позицію вченого, патріота своєї мови і культури.

Документи про зазначені факти опубліковані вперше у виданні “*Людина і світ*”. 1996. № 8. С. 11–16.

4. Зрештою необхідно привести до ладу будинок А. Кримського у Звенигородці; заснувати там музей; залишити його на балансі НАН України.

5. Методично правильним і практично корисним буде запровадити у школах викладання його праць (принаймні як письменника, поета).

6. Розумним, повчальним і патріотичним – створити багатосерійний художній кінофільм про А. Кримського, щонайменше 20 серій по 60 хв. кожна. Лише творче життя Агатангела Юхимовича, як влучно підмітив О. Пріцак, поділяється на дві епохи: Московську – довшу (29 років), упродовж 1889–1918 рр., та Київську – коротшу (23 роки), найбільш драматичну, що тривала упродовж

1918–1941 рр. А з-поміж цих літ – трагічні роки (1928, 1929), а за ними ще страшніші – тридцяті. На них припадає, зокрема, сфабрикований проти української наукової та церковної інтелігенції гучний процес у справі так званої “Спілки визволення України” – вигаданої антирадянської організації (Харків, 9 березня – 19 квітня 1930 р.).

А ще важливим для пізнання особистості А. Кримського є: дитячі роки вченого (зокрема, навчання в Звенигородці, Колегії Павла Галагана); його відрядження до Сирії та Лівану; відтворення моменту його затримання 19 липня 1941 р. працівниками органів НКВС у своїй рідній Звенигородці на Черкащині, процедура так званого розслідування кримінальної справи, арешт і шлях до Кустанаю (Казахстан); час перебування його у в’язниці; багаторічні важкі переживання, страждання, муки рідних А. Кримського у пошуках його як зниклого безвісти – від 19 липня 1941 р. (коли вченого забрали з дому) до 2 травня 1957 р. (можлива дата посмертної реабілітації), майже 16 років.

Названому синові Агатангела Кримського Миколі було вручено документ про його посмертну реабілітацію і 840 карбованців морального відшкодування. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців по народному господарству України у 1957 р. становила 77 крб 10 коп. Тобто це було відшкодування у розмірі, що сукупно складало суму тодішньої заробітної плати за неповних одинадцять місяців відповідних платежів. Така державна плата за злочин, учинений від її імені проти людини.

Окремої уваги (спеціального дослідження і донесення до загалу) потребує фізичний і психологічний стан А. Кримського Київської доби, зокрема з’ясування непростих і чутливих питань – як такий стан варіювався у відповідних часових межах: періоду, коли вчений обіймав посаду неодмінного секретаря Академії та виборював наукову автономію в Україні; упродовж фактичного усунення його від наукової роботи; під час так званого розслідування сфабрикованої кримінальної справи; на останньому, невеликому відтинку життя – у в’язниці.

Перепрошую, цю справу могли б зробити, наприклад, Ахтем Шевкетович Сеїтаблаєв та Олег Геннадійович Сенцов. Вони могли б взяти на себе цей хрест, лише написання сценарію займе не один рік. Ще раз прошу вибачити мою зухвалість, коли запропонував шановним спеціалістам приєднатися до соціальної дії без їх відома.

7. Актуальним видається також створення художнього кінофільму за романом А. Кримського “Андрій Лаговський”.

8. Цілком правильним і справедливим буде встановити у містах України пам’ятники А. Кримському.

9. Доцільно назвати його ім’ям вулиці у містах, де цього не зроблено дотепер.

10. Необхідно, через дипломатичні канали, за певними ознаками розпізнати місце поховання А. Кримського і там установити символічний пам’ятний хрест (похований наш співвітчизник у спільній тюремній могилі, в Кустанай, нині – Костанай, Казахстан).

11. Важливо установити, чи є живі свідки, які знали А. Кримського – родичі, колеги, земляки.

12. На лицьовому боці нової банкноти номіналом 1000 грн (увійшла в готівковий обіг в Україні з 25 жовтня 2019 р.) зображено портрет Володимира Вернадського – першого президента Української академії наук (заснована гетьманом Павлом Скоропадським 14 листопада 1918 р.). На зворотньому боці купюри, відступивши від усталеної концепції (практики) створення паперових грошей, цілком доречним і справедливим було б надрукувати зображення Агатангела Кримського – неодмінного секретаря цієї Академії, який упродовж десяти років (1918–1928 рр.) фактично виконував обов’язки президента цієї установи. Того часу Академію окреслювали жартом не як Українську, а як “Кримську”.

На засідання Академії, присвячене 70-й річниці Агатангела Юхимовича, Володимир Іванович Вернадський прислав ювілярові листа, в якому наголосив зокрема: “Моя наукова робота для мене, а власне і для Вас, все... стоїть на першому місці, але культура українського народу рідною мовою, наукова його творчість і думка цією мовою в критичний момент історії нас об’єднала”. Чи це не є аргументом на користь зображення Агатангела Кримського хоча б на реверсі банкноти?

13. Національний банк України має випустити в обіг срібну пам’ятну монету в серії “Видатні особистості України” відповідним номіналом, яка буде присвячена 150 річниці від дня народження академіка А. Кримського (аналогічно тому, як 25 лютого 2013 р., до 150-ї річниці від дня народження академіка Вернадського, введено в обіг монету номіналом 5 гривень).

Для втілення всього зазначеного потрібна передусім політична воля, спільна робота органів державної влади. Зокрема, необхідно якнайшвидше провести парламентські слухання щодо увічнення пам’яті А. Кримського. Кабінет Міністрів України має розробити та ухвалити відповідний План заходів.

Реалізувати заплановане за один рік – неможливо. Але розпочати таку роботу необхідно, аби віддати належне Славному сину Української землі.

Пам’ять про Агатангела Кримського має неодмінно повною мірою прислужитися Україні.

Прошу Вас виявити у цій справі турботу. Маю надію, що Ви пристанете на моє прохання.

Подумки з Агатангелом Кримським
упродовж грудня 2019 – 15 січня 2020 років,
з повагою та щиросердно
український правознавець
із Шевченківського краю

А.А. Музика

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор

Лелет С.М.

Редакційна група:

Алексеева О.В.,

Кожухар О.В.,

Якубчик Т.В.

(переклад на англійську мову)

Алексеева О.В.,

Гіра Я.М.

Комп'ютерна верстка

Мухіна Т.М.

Issuing Editor

Lelet S.M.

Editorial Group:

Alieksieieva O.V.,

Kozhuhar O.V.,

Yakubchuk T.V.

(English interpreter)

Alieksieieva O.V.,

Hyra Ya.M.

Makeup

Mukhina T.M.

Підписано до друку 26.02.2020.

Формат 60x80 ¹/₈. Гарнітура Petersburg. Друк офсетний.

Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 16,4.

Наклад 100.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.

м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.

Дата та номер запису в ЄДР

01.08.2017 № 24800000000198912